

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशोचिषा। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशोचिषा। सञ्जग्मानौ दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्या॒नः॑ स॒न्धत्तुं॑ तं मे॑ जि॒न्वत॑म्। चक्षुः॑ स॒न्धत्तुं॑ त॒न्मे॑
जि॒न्वत॑म्। श्रोत्रः॑ स॒न्धत्तुं॑ त॒न्मे॑ जि॒न्वत॑म्। म॒नः स॒न्धत्तुं॑
त॒न्मे॑ जि॒न्वत॑म्। वाचः॑ स॒न्धत्तुं॑ तां मे॑ जि॒न्वत॑म्। आ॒युः
स्थ॒ आ॒युर्मे॑ ध॒त्तम्। आ॒युर्य॑ज्ञाय॑ ध॒त्तम्। आ॒युर्य॑ज्ञप॑तये
ध॒त्तम्। प्रा॒णः स्थः॑ प्रा॒णं मे॑ ध॒त्तम्। प्रा॒णं य॒ज्ञाय॑ ध॒त्तम्॥३॥

प्रा॒णं य॒ज्ञप॑तये ध॒त्तम्। चक्षुः॑ स्थ॒श्चक्षु॑र्मे॑ ध॒त्तम्। चक्षु॑र्य॒ज्ञाय॑
ध॒त्तम्। चक्षु॑र्य॒ज्ञप॑तये ध॒त्तम्। श्रोत्रः॑ स्थः॒ श्रोत्रं॑ मे॑ ध॒त्तम्।
श्रोत्रं॑ य॒ज्ञाय॑ ध॒त्तम्। श्रोत्रं॑ य॒ज्ञप॑तये ध॒त्तम्। तौ दे॒वौ
शु॒क्राम॑न्थि॒नौ। क॒ल्पय॑तं दै॒वीर्वि॑शः। क॒ल्पय॑तं मा॒नुषीः॥४॥

इष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑ ध॒त्तम्। प्रा॒णान्प॒शुषु॑। प्र॒जां म॒यि च॒ यज॑माने
च। नि॒रस्तः॑ श॒ण्डः। नि॒रस्तो॑ म॒र्कः। अ॒प॒नु॒त्तौ श॒ण्डा॒मर्कौ॑
स॒हामु॑ना॑। शु॒क्रस्य॑ स॒मिद॑सि। म॒न्थिनः॑ स॒मिद॑सि। स प्र॑थ॒मः
सङ्कृ॑तिर्वि॒श्वकर्मा॑। स प्र॑थ॒मो मि॒त्रो वरु॑णो अ॒ग्निः। स प्र॑थ॒मो
बृ॒हस्प॑तिश्चि॒कित्वा॑न्। तस्मा॒ इन्द्रा॑य सु॒तमा जु॑होमि॥५॥

न॒य॒न्व॒पानः॑ स॒न्धत्तुं॑ तं मे॑ जि॒न्वतं॑ प्रा॒णं य॒ज्ञाय॑ ध॒त्तं मा॒नुषी॑र॒ग्निर्द्वे च॑॥ (ब्रह्मं क्ष॒त्रं तदिष॑मूर्जः॑ र॒यिं

पुष्टिं प्रजां तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपां व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्। इषादिपञ्चके
वाचं तां मे पशून्तान्सन्धत्तं तान्मे प्राणादित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मे॥१॥ [१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः।
स्वायामैवैनं देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा
एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते।
मुख्य एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपंचायन्ति। गृहान् ह दाहुंको भवति।
प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत।
ततो वै ते सर्वान्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो
रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। सर्वान्रोहान्रोहति। देवा वै
भद्राः सन्तोऽग्निमाधित्सन्त॥७॥

तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपाक्रामत्।
ते पुनर्वस्वोरादधत। ततो वै तान् वामं वसूपावर्तत। यः
पुराऽभद्रः सन्पापीयान्त्स्यात्। स पुनर्वस्वोरग्निमादधीत।
पुनरेवैनं वामं वसूपावर्तते। भद्रो भवति। यः

कामयेत् दानकामा मे प्रजाः स्युरिति। स पूर्वयोः
फल्गुन्योरग्निमादधीत॥८॥

अर्यम्णो वा एतन्नक्षत्रम्। यत्पूर्वे फल्गुनी। अर्यमेति तमाहुर्यो
ददाति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यः कामयेत् भगी
स्यामिति। स उत्तरयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत। भगस्य वा
एतन्नक्षत्रम्। यदुत्तरे फल्गुनी। भग्यैव भवति। कालकञ्ज
वै नामासुरा आसन्॥९॥

ते सुवर्गाय लोकायाग्निमचिन्वत। पुरुष इष्टकामुपादधात्पुरुष
इष्टकाम्। स इन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण इष्टकामुपाधत्। एषा
मे चित्रा नामेति। ते सुवर्गं लोकमा प्रारोहन्। स
इन्द्र इष्टकामावृहत्। तेऽवाकीर्यन्त। येऽवाकीर्यन्त। त
ऊर्णावभयोऽभवन्। द्वावुदपतताम्॥१०॥

तौ दिव्यौ श्वानावभवताम्। यो भ्रातृव्यवान्त्स्यात्। स
चित्रायामग्निमादधीत। अवकीर्यैव भ्रातृव्यान्। ओजो
बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्धत्ते। वसन्तो ब्राह्मणोऽग्निमादधीत।

वसन्तो वै ब्राह्मणस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। ब्रह्मवर्चसी
भवति। मुखं वा एतदृतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ताग्निमाधत्ते। मुख्य एव भवति। अथो
योनिमन्तमेवैनं प्रजातमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्यं आदधीत।
ग्रीष्मो वै राजन्यस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। इन्द्रियावी
भवति। शरदि वैश्य आदधीत। शरद्वै वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व एवैनमृतावाधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः
फल्युन्योरग्निमादधीत। एषा वै जघन्या रात्रिः संवत्सरस्य।
यत्पूर्वं फल्युनी। पृष्टित एव संवत्सरस्याग्निमाधाय।
पापीयान्भवति। उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा
रात्रिः संवत्सरस्य। यदुत्तरे फल्युनी। मुखत एव
संवत्सरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो खलु।
यदैवैनं यज्ञ उपनमेत्। अथादधीत। सैवास्यर्द्धिः॥१३॥

खल्वाधित्सन्त फल्युन्योरग्निमादधीतासन्नपततामृतूनां वैश्यस्यर्तुरुत्तरे फल्युनी षट्॥२॥ — [२]

उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति

शान्त्यै॑। सि॒क॒ता नि॒व॒पति॑। ए॒त॒द्वा अ॒ग्नेर्वै॑श्वा॒न॒रस्य॑ रू॒पम्।
 रू॒पेणै॒व वै॑श्वा॒न॒रम॑व॒रुन्धे॑। ऊ॒षां नि॒व॒पति॑। पु॒ष्टि॒र्वा ए॒षा
 प्र॒ज॒न॒नम्। यदू॒षाः ॥१४॥

पु॒ष्ट्यामे॒व प्र॒ज॒न॒नेऽग्नि॑माध॒त्ते। अथो॑ सं॒ज्ञानं॑ ए॒व। सं॒ज्ञान॑ः
 ह्ये॒तत्प॑शूनाम्। यदू॒षाः। द्या॒वापृ॑थि॒वी स॒हास्ता॑म्। ते वि॒य॒ती
 अ॒ब्रूता॑म्। अ॒स्त्वे॒व नो॑ स॒ह य॒ज्ञिय॑मिति॑। यद॒मु॒ष्या
 य॒ज्ञिय॑मासीत्। तद॒स्याम॑दधात्। त ऊ॒षा अ॒भवन्॥१५॥

यद॒स्या य॒ज्ञिय॑मासीत्। तद॒मु॒ष्याम॑दधात्। तद॒दश्च॒न्द्रम॑सि
 कृ॒ष्णम्। ऊ॒षां नि॒व॒प॒न्नदो॑ ध्या॒येत्। द्या॒वापृ॑थि॒व्योरे॒व
 य॒ज्ञिये॑ऽग्निमाध॒त्ते। अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। आ॒खू रू॒पं
 कृ॒त्वा। स पृ॑थि॒वीं प्रा॒वि॑शत्। स ऊ॒तीः कु॑र्वा॒णः पृ॑थि॒वीम॒नु
 स॒म॑चरत्। तदा॒खु॒करी॒षम॑भवत्॥१६॥

यदा॒खु॒करी॒षः सं॒म्भारो॑ भव॑ति। यदे॒वास्य॑ तत्र॒ न्य॑क्तम्।
 तदे॒वाव॑रुन्धे। ऊ॒र्जं वा ए॒त॒ रसं॑ पृथि॒व्या उ॑प॒दी॒का
 उ॒द्दि॑हन्ति। यद्व॒ल्मीक॑म्। यद्व॒ल्मीक॑व॒पा सं॒म्भारो॑ भव॑ति।

ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं
ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः॥१७॥

अबन्धिरो भवति। य एवं वेद। प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तासामन्नमुपाक्षीयत। ताभ्यः सूदमुपप्राभिन्त। ततो वै
तासामन्नं नाक्षीयत। यस्य सूदः सम्भारो भवति। नास्य
गृहेऽन्नं क्षीयते। आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्। तेन
प्रजापतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदं स्यादिति। सोऽपश्यत्पुष्करपर्णं तिष्ठत्।
सोऽमन्यत। अस्ति वै तत्। यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति।
स वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्। स पृथिवीमध
आच्छत्। तस्या उपहत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत्।
यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै भूमित्वम्।
तां दिशोऽनु वातः समवहत्। तां शर्कराभिरदहत्। शं
वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं

सम्भारो भवति। अस्यामेवाच्छम्बद्वारमग्निमाधत्ते। शर्करा
भवन्ति धृत्यै॥२०॥

अथो शन्त्वाय। सरैता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो वरुणस्य
पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः समभवत्। तस्य
रेतः पराऽपतत्। तद्धिरण्यमभवत्। यद्धिरण्यमुपास्यति।
सरैतसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्ध्रै स्वाद्रेतसो बीभत्सत
इत्याहुः॥२१॥

उत्तरत उपास्यत्यर्बीभत्सायै। अति प्रयच्छति। आर्तिमेवाति
प्रयच्छति। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा।
सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।
तदेवावरुन्धे॥२२॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्।
ऊर्वा उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति।
ऊर्जमेवावरुन्धे। तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्।

तं गा॒य॒त्र्याऽह॑रत्। तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत। तत्पु॒र्णोऽभ॑वत्।
तत्पु॒र्णस्य॑ पु॒र्णत्व॑म्॥२३॥

यस्य॑ पु॒र्णमयः॑ सम्भा॒रो भ॑वति। सोम॒पी॒थमे॒वाव॑रुन्धे।
दे॒वा वै ब्र॑ह्म॒न्नव॑दन्त। तत्पु॒र्ण उपा॑शृणोत्। सु॒श्रवा॒ वै
नाम॑। यत्पु॒र्णमयः॑ सम्भा॒रो भ॑वति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वाव॑ रुन्धे।
प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। सोऽबि॑भेत्प्र मा॑ धक्ष्य॒तीति॑। त॑
श॒म्याऽश॑मयत्॥२४॥

तच्छ॒म्यै श॑मि॒त्वम्। यच्छ॑मी॒मयः॑ सम्भा॒रो भ॑वति।
शान्त्या॑ अ॒प्रदा॑हाय। अ॒ग्नेः सृ॑ष्टस्य॑ य॒तः। वि॒क॑ङ्क॒तं भा॑
आ॑र्च्छत्। यद्वै॒क॑ङ्क॒तः सम्भा॒रो भ॑वति। भा॑ ए॒वाव॑ रुन्धे।
सहृ॑दयोऽ॒ग्निरा॒धेय॑ इत्या॒हुः। म॒रुतो॑ऽद्वि॒र॒ग्निम॑तमयन्। तस्य॑
ता॒न्तस्य॑ हृद॑य॒माच्छि॑न्दन्। साऽश॑नि॒रभ॑वत्। यद॒शनि॑हतस्य
वृ॒क्षस्य॑ सम्भा॒रो भ॑वति। सहृ॑दयमे॒वाग्नि॑मा ध॑त्ते॥२५॥

ऊषां अभवन्नभवद्वल्मीकोऽश्राम्यदप्रंथयद्धृत्यै बीभत्सत् इत्याह रुन्धे पुर्णत्वमशमयदच्छिन्दुस्त्रीणि

च॥३॥ [३]

द्वा॒द॒शसु॑ वि॒क्रा॒मेष्वा॒ग्नि॒मा द॑धीत। द्वा॒द॒श मा॒साः सं॑वत्स॒रः।

संवत्सरादेवैनमवरुद्धा धत्ते। यद्वादशसु विक्रामेष्व्वा दधीत।
परिमितमव रुन्धीत। चक्षुर्निमित्त आदधीत। इयद्वादश
विक्रामा (३) इति। परिमितं चैवापरिमितं चाव रुन्धे।
अनृतं वै वाचा वदति। अनृतं मनसा ध्यायति॥२६॥

चक्षुर्वै सत्यम्। अद्रा(३)गित्याह। अदर्शमिति।
तत्सत्यम्। यश्चक्षुर्निमित्तेऽग्निमाधत्ते। सत्य एवैनमा धत्ते।
तस्मादाहिताग्निर्नानृतं वदेत्। नास्य ब्राह्मणोऽनाश्वान्गृहे
वसेत्। सत्ये ह्यस्याग्निराहितः। आग्नेयी वै रात्रिः॥२७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गार्हपत्यमा दधाति।
पशून्नेवाव रुन्धे। दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै लोके
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते।
अथो भूतं चैव भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकाशिन्यासीत्। साऽशृणोत्।
असुरा अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। त आहवनीयमग्र
आदधत्। अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्।

साऽब्रवीत्। प्रतीच्येषां॑ श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा परा॑
भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते॑। प्रतीच्यस्य॑ श्रीरेति॑। भद्रो भूत्वा
परा॑भवति। साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत् इति॑।
तदगच्छत्। ते॑ऽन्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ॑
गार्हपत्यम्। अथाऽऽहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां॑ श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमैष्यन्ति॑।
प्रजां तु न वैत्स्यन्त इति॑। यस्यैवमग्निराधीयते॑। प्राच्यस्य॑
श्रीरेति॑। भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमैति॑। प्रजां तु न विन्दते।
साऽब्रवीदिडा॒ मनुम्। तथा॒ वा अ॒हं तवा॒ग्निमाधा॑स्यामि।
यथा॒ प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जनिष्यसे॑॥३१॥

प्रत्यस्मिँल्लोके॑ स्थास्यसि॑। अ॒भि सु॒वर्गं लो॒कं जे॒ष्यसीति॑।
गार्हपत्यमग्र आदधात्। गार्हपत्यं वा अनु प्रजाः
प॒शवः प्रजा॑यन्ते। गार्हपत्येनैवास्मै॑ प्रजां प॒शून्प्राज॑नयत्।
अथा॑न्वाहार्यपचनम्। तिर्यङ्ङि॒व वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मिन्ने॒व

तेन॑ लो॒के प्रत्य॑तिष्ठत्। अथा॑ऽऽह॒वनी॒यम्। तेनै॒व सु॒वर्गं
लो॒कम॒भ्य॑जयत्॥ ३२॥

यस्यै॒वम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जा॒यते।
प्रत्य॑स्मिँल्लो॒के तिष्ठ॑ति। अ॒भि सु॒वर्गं लो॒कं ज॑यति। यस्य॒
वा अ॒यथा॑दे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। आ दे॒वता॑भ्यो वृ॒श्च्यते।
पापी॑यान्भवति। यस्य॑ यथादे॒वतम्। न दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते।
वसी॑यान्भवति॥ ३३॥

भृ॒गूणां॑ त्वाऽङ्गि॑रसां व्रतपते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ भृ॒गव॑ङ्गि॒रसा॒माद॑ध्य
आ॒दि॒त्यानां॑ त्वा दे॒वानां॑ व्रतपते व्र॒तेना॑द॒धामी॑त्य॒न्यासां॑
ब्रा॒ह्म॒णीनां॑ प्र॒जानां॑म्। वरु॑णस्य त्वा रा॒ज्ञो व्रत॑पते
व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ रा॒ज्ञः। इन्द्र॑स्य त्वेन्द्रि॒येण॑ व्रतपते
व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ राज॑न्य॒स्य। मनो॑स्त्वा ग्रा॒म॒ण्यो व्रत॑पते
व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ वैश्य॑स्य। ऋ॒भूणां॑ त्वा दे॒वानां॑ व्रतपते
व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ रथ॑का॒रस्य॑। य॒थादे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते। न
दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते। वसी॑यान्भवति॥ ३४॥

ध्या॒यति॒ वै रा॒त्रिश्चाव॑रुन्धे भविष्यन्तीत्य॒ब्रवी॑न्न॒निष्य॑सेऽजय॒द्वसी॑यान्भवति नव॑ च॥ ४॥ [४]

प्रजापतिर्वाचः सत्यमपश्यत्। तेनाग्निमाधत्त। तेन वै स
 आर्ध्रोत्। भूर्भुवः सुवरित्याह। एतद्वै वाचः सत्यम्। य
 एतेनाग्निमाधत्ते। ऋध्रोत्येव। अथो सत्यप्राशूरेव भवति।
 अथो य एवं विद्वानभिचरति। स्तृणुत एवैनम्॥३५॥

भूरित्याह। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। भुव इत्याह।
 अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। सुवरित्याह। सुवर्ग एव
 लोके प्रतितिष्ठति। त्रिभिरक्षरैर्गार्हपत्यमा दधाति। त्रयं
 इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमाधत्ते। सर्वैः
 पञ्चभिराहवनीयम्॥३६॥

सुवर्गाय वा एष लोकायाधीयते। यदाहवनीयः। सुवर्ग
 एवास्मै लोके वाचः सत्यं सर्वमाप्नोति। त्रिभिर्गार्हपत्यमा
 दधाति। पञ्चभिराहवनीयम्। अष्टौ सम्पद्यन्ते। अष्टाक्षरा
 गायत्री। गायत्रौऽग्निः। यावानेवाग्निः। तमाधत्ते॥३७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः परांचीरायन्।
 ताभ्यो ज्योतिरुदगृह्णात्। तं ज्योतिः पश्यन्तीः

प्रजा अभि समावर्तन्त। उपरीवाग्निमुद्गृहीयादुद्धरन्।
 ज्योतिरेव पश्यन्तीः प्रजा यजमानमभि समावर्तन्ते।
 प्रजापतेरक्ष्यंश्चयत्। तत्पराऽपतत्। तदश्वोऽभवत्।
 तदश्वस्याश्वत्वम्॥ ३८॥

एष वै प्रजापतिः। यदग्निः। प्राजापत्योऽश्वः। यदश्वं
 पुरस्तान्नयति। स्वमेव चक्षुः पश्यन्प्रजापतिरनूदेति।
 वज्री वा एषः। यदश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। जातानेव
 भ्रातृव्यान्प्रणुदते। पुनरा वर्तयति॥ ३९॥

जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। न्याहवनीयो गार्हपत्य-
 मकामयत। निगार्हपत्य आहवनीयम्। तौ विभाजं
 नाशक्रोत्। सोऽश्वः पूर्ववाङ्मृत्वा। प्राश्वं पूर्वमुदवहत्।
 तत्पूर्ववाहः पूर्ववाङ्मृत्वा। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्तिरेवैनयोः
 सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ कुरुते॥ ४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरैत्। प्राणान् विच्छिन्द्यात्। अधोऽधः
 शिरो हरति। प्राणानां गोपीथाय। इयत्यग्रे हरति।

अथेयत्यथेयति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठितमार्धत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्प्र मा
धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय।
यत्रेधाऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्व्यूहति। शान्त्या
अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य सन्दधाति।
पशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमादध्यात्। रुद्राय पशूनपिदध्यात्।
अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नाक्रमयेत्। अनवरुद्धा अस्य
पशवः स्युः। पार्श्वत आक्रमयेत्। यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा
अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न
रुद्रायापिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराजं एव विक्रान्तं यजमानोऽनु
विक्रमते। अग्नये पवमानाय। अग्नये पावकाय। अग्नये
शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति। पुनात्येवैनम्। यदग्नये

पाव॒काय॑। पू॒त ए॒वास्मिन्नु॒न्नाद्यं॑ दधाति। यद॒ग्नये॒ शुच॑ये।
ब्र॒ह्मव॒र्चस॑मे॒वास्मिन्नु॒परि॑ष्ठाद्दधाति॥४४॥

ए॒न॒मा॒हु॒वनी॑यं धत्तेऽश्व॒त्वं व॑र्तयति कुरु॒त इति॑ रु॒द्रो द॑धाति यद॒ग्नये॒ शुच॑य॒ एकं॑ च॥५॥—[५]

दे॒वा॒सु॒राः सं॑य॒त्ता आ॑सन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑। अ॒ग्नौ
वा॒मं व॒सु सं॑ न्य॒दध॑त। इ॒दमु॑ नो भविष्यति। यदि॑ नो
जे॒ष्यन्ती॑ति। तद॒ग्नि॒र्नोत्स॑हं॒मश॑क्रोत्। तत् त्रे॒धा वि॒न्य॑दधात्।
प॒शुषु॒ तृती॑यम्। अ॒प्सु तृती॑यम्। आ॒दि॒त्ये तृती॑यम्॥४५॥

तद्दे॒वा वि॒जित्य॑। पु॒न॒रवा॑रुरुत्सन्त। तेऽ॒ग्नये॒ पव॑मानाय
पु॒रोडा॑शं॒मृष्टा॑क॒पालं॑ नि॒र॑वपन्। प॒शवो॒ वा अ॒ग्निः
पव॑मानः। यदे॒व प॒शुष्वासी॑त्। तत्ते॒नावा॑रुन्धत। तेऽ॒ग्नये॒
पाव॒काय॑। आ॒पो वा अ॒ग्निः पा॑व॒कः। यदे॒वाप्स्वासी॑त्।
तत्ते॒नावा॑रुन्धत॥४६॥

तेऽ॒ग्नये॒ शुच॑ये। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्निः॑ शुचिः।
यदे॒वादि॒त्य आसी॑त्। तत्ते॒नावा॑रुन्धत। ब्र॒ह्म॒वादि॑नो
वद॑न्ति। त॒नुवो॒ वावै॑ता अ॒ग्न्या॒धेय॑स्य। आ॒ग्ने॒यो वा
अ॒ष्टाक॑पालोऽग्न्या॒धेय॑मिति। यत्तन्निर्व॑पेत्। नै॒तानि॑।

यथाऽऽत्मा स्यात्॥४७॥

नाङ्गानि। तादृगेव तत्। यदेतानि निर्वपेत्। न तम्।
यथाऽङ्गानि स्युः। नात्मा। तादृगेव तत्। उभयांनि सह
निरूप्याणि। यज्ञस्य सात्मत्वाय। उभयं वा एतस्येन्द्रियं
वीर्यमाप्यते॥४८॥

योऽग्निमाधत्ते। ऐन्द्राग्नमेकादशकपालमनु निर्वपेत्।
आदित्यं चरुम्। इन्द्राग्नी वै देवानामयातमायामानौ। ये
एव देवते अयातयाम्नी। ताभ्यामेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमव
रुन्धे। आदित्यो भवति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव
प्रतितिष्ठति। धेन्वै वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनडुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवावरुन्धे। घृते
भवति। यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वारं आर्षेयाः प्राश्नन्ति।
दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। पशवो वा एतानि हवींषि।
एष रुद्रः। यदग्निः॥५०॥

यत्सद्य एतानि हवींषि निर्वपेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्।

अ॒प॒शु॒र्यज॑मानः स्यात्। यन्ना॒नु॒निर्व॑पेत्। अ॒न॒वरु॑द्धा अ॒स्य
प॒शवः॑ स्युः। द्वा॒द॒शसु॑ रा॒त्रीष्व॑नु निर्व॑पेत्। सं॒व॒त्स॒रप्र॑तिमा
वै द्वा॒द॒श रा॒त्रयः॑। सं॒व॒त्स॒रेणै॑वास्मै रु॒द्रः श॑मयित्वा।
प॒शून्वरु॑न्धे। यदे॒कमे॒कमे॒तानि॑ ह॒वीःषि॑ निर्व॑पेत्॥५१॥

यथा॒ त्री॒ण्या॒वप॑नानि पू॒रये॑त्। ता॒दृक्ता॑त्। न प्र॒जन॑न॒-
मुच्छि॑ःषेत्। ए॒कं नि॒रुप्य॑। उ॒त्तरे॒ सम॑स्येत्। तृ॒तीय॑मे॒वास्मै॑
लो॒कमुच्छि॑ःषति प्र॒जन॑नाय। तं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑रनु
प्रजा॑यते। अथो॑ य॒ज्ञस्यै॒वैषाऽभि॑क्रा॑न्तिः। र॒थच॑क्रं
प्रव॑र्तयति। म॒नुष्य॒रथे॒नैव॑ दे॒वर॒थं प्र॒त्यव॑रोहति॥५२॥

ब्र॒ह्म॒वादि॒नो वद॑न्ति। हो॒त॒व्यम॑ग्नि॒होत्राँ॑(३) न हो॒त॒व्या(३)
मि॒ति। यद्य॑जु॒षा जुहु॑यात्। अ॒य॒थापूर्व॑माहु॒ती जुहु॑यात्।
यन्न॑ जुहु॒यात्। अ॒ग्निः परा॑ भवेत्। तू॒ष्णीमे॒व हो॒त॒व्यम्।
य॒थापूर्व॑माहु॒ती जुहो॑ति। ना॒ग्निः परा॑भवति। अ॒ग्नीधे॑
ददा॑ति॥५३॥

अ॒ग्निमु॑खा॒नेव॑र्तून्प्री॑णाति। उ॒प॒ब॒र्हणं॑ ददाति। रू॒पाणा॑म॒व-

रुद्धौ। अश्वं ब्रह्मणै। इन्द्रियमेवावरुन्धे। धेनुं होत्रै।
आशिषं एवावरुन्धे। अनङ्गाहमध्वर्यवै। वह्निर्वा अनङ्गान्।
वह्निरध्वर्युः॥५४॥

वह्निनैव वह्निं यज्ञस्यावरुन्धे। मिथुनौ गावौ ददाति।
मिथुनस्यावरुद्धौ। वासो ददाति। सर्वदेवत्यं वै वासः।
सर्वा एव देवताः प्रीणाति। आ द्वादशभ्यो ददाति। द्वादश
मासाः संवत्सरः। संवत्सर एव प्रतितिष्ठति। काममूर्ध्वं
देयम्। अपरिमितस्यावरुद्धौ॥५५॥

आदित्ये तृतीयमप्स्वासीत्तत्तेनावारुन्धत् स्यादाप्यते रेतोऽग्निरेकमेकमेतानि हवींषि निर्वपेत्प्रत्यवरोहति
ददात्यध्वर्युर्देयमेकं च॥६॥

[६]

घर्मः शिरस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्। छुर्दिस्तोकाय
तनयाय यच्छ। वातः प्राणस्तदयमग्निः। सम्प्रियः
पशुभिर्भुवत्। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पंच। प्राचीमनु
प्रदिशं प्रेहि विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा
दीद्यानो विभाहि। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे॥५६॥

अ॒र्कश्चक्षु॑स्तद॒सौ सूर्य॑स्तद॒यम॒ग्निः। सम्प्रि॑यः प॒शुभिर्भु॑वत्।
 यत्ते॑ शुक्र॑ शुक्रं॑ वर्चः॑ शुक्रा॑ त॒नूः। शुक्रं॑ ज्योति॑रज॒स्रम्। तेन॑
 मे दी॑दिहि॒ तेन॒ त्वाऽऽद॑धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने॒ ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे
 व्या॑न॒शे सर्व॑मायुर्व्या॑न॒शे। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। वि॒राट्
 स्व॒राट्। ते मावि॑शतां॒ ते मा॑ जिन्वताम्॥ ५७ ॥

ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। स॒म्राट्वा॑भिभू॒श्च। ते मावि॑शतां॒ ते मा॑
 जिन्वताम्। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। वि॒भूश्च॑ परि॒भूश्च॑। ते मा
 वि॑शतां॒ ते मा॑ जिन्वताम्। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। प्र॒भ्वी
 च॒ प्रभू॑तिश्च। ते मा वि॑शतां॒ ते मा॑ जिन्वताम्। यास्ते॑ अ॒ग्ने
 शि॒वास्त॒नुवः॑। ताभि॑स्त्वाऽऽद॑धे। यास्ते॑ अ॒ग्ने घो॒रास्त॒नुवः॑।
 ताभि॑र॒मुं ग॑च्छ॥ ५८ ॥

चतु॑ष्पदे जिन्वतां त॒नुव॒स्त्रीणि॑ च॥ ७॥ [७]

इ॒मे वा ए॒ते लो॒का अ॒ग्नयः॑। ते यद॑व्यावृ॒त्ता आ॒धीये॑रन्।
 शो॒चये॑यु॒र्यज॑मानम्। घ॒र्मः शि॒र इति॑ गा॒र्हप॑त्य॒मा द॑धाति।
 वातः॑ प्रा॒ण इत्य॑न्वाहा॒र्यप॑च॒नम्। अ॒र्कश्चक्षु॑रित्या॒हव॑नीयम्।

तेनै॒वैनान्व्याव॑र्तयति। तथा॒ न शौच॑यन्ति॒ यज॑मानम्।
 रथ॒न्तर॑म॒भिगा॑यते॒ गार्ह॑पत्य॒ आधी॑यमाने। राथ॑न्तरो॒ वा
 अयं॑ लो॒कः॥५९॥

अ॒स्मिन्ने॒वैनं॑ लो॒के प्र॑ति॒ष्ठित॑मा ध॑त्ते। वा॒म॒दे॒व्यम॒भिगा॑यत
 उ॒द्ध्रिय॑माणे। अ॒न्तरि॑क्षं॒ वै वा॑म॒दे॒व्यम्। अ॒न्तरि॑क्ष
 ए॒वैनं॑ प्र॑ति॒ष्ठित॑माध॑त्ते। अथो॒ शान्ति॑र्वै वा॑म॒दे॒व्यम्।
 शान्त॑मे॒वैनं॑ प॒शव्य॑मुद्ध॑रते। बृ॒हद॒भिगा॑यत॒ आह॑वनीयं
 आधी॑यमाने। बा॒र्हतो॒ वा अ॒सौ लो॒कः। अ॒मुष्मि॑न्ने॒वैनं॑
 लो॒के प्र॑ति॒ष्ठित॑माध॑त्ते। प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽ॒वारो॑ भू॒त्वा परा॑डैत्। तं वा॑रव॒न्तीये॑नावारयत।
 तद्वा॑रव॒न्तीय॑स्य वा॒रव॒न्तीय॑त्वम्। श्यै॒तेन॑ श्ये॒ती अ॑कुरुत।
 तच्छ्रौ॒तस्य॑ श्यै॒तत्व॑म्। यद्वा॑रव॒न्तीय॑म॒भि गा॑यते।
 वा॒रयि॑त्वै॒वैनं॑ प्र॑ति॒ष्ठित॑मा ध॑त्ते। श्यै॒तेन॑ श्ये॒ती कुरु॑ते।
 घ॒र्मः शि॒र इति॑ गा॒र्हप॑त्य॒माद॑धाति। सशी॑र्षाणमे॒वैन॑मा
 ध॑त्ते॥६१॥

उपै॒नमु॒त्तरो॒ य॒ज्ञो न॑मति। रु॒द्रो वा ए॒षः। यद॒ग्निः। स
 आ॒धी॒य॒मा॒न ई॒श्वरो॒ यज॑मानस्य प॒शून् हि॑सि॒तोः।
 सम्प्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुव॒दित्या॑ह। प॒शुभि॑रे॒वैन॑ꣳ सम्प्रि॑यं
 करो॒ति। प॒शूना॑महि॑सायै। छु॒र्दि॒स्तो॒काय॑ तन॑याय
 य॒च्छे॒त्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। वा॒तः प्रा॒ण
 इत्य॑न्वाहार्य॒पच॑नम्॥६२॥

सप्रा॑णमे॒वैन॑मा ध॑त्ते। स्व॒दि॒तं तो॒काय॑ तन॑याय पि॒तुं
 प॒चे॒त्या॑ह। अन्न॑मे॒वास्मै॑ स्वदयति। प्राची॑मनु॒ प्रदि॑शं प्रेहि॑
 वि॒द्वानि॒त्या॑ह। विभ॑क्तिरे॒वैन॑योः सा। अथो॒ नाना॑वीर्यावे॒वैनौ
 कुरु॑ते। ऊ॒र्जं नो॑ धेहि द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पद॒ इत्या॑ह।
 आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। अ॒र्कश्चक्षु॑रित्या॒हव॑नीयम्। अ॒र्को
 वै दे॒वाना॑मन्नम्॥६३॥

अन्न॑मे॒वाव॑ रुन्धे। तेन॑ मे दी॒दिही॒त्या॑ह। समि॑न्ध ए॒वैन॑म्।
 आ॒न॒शे व्या॑न॒श इति॑ त्रिरु॒दिङ्ग॑यति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः।
 ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑ प्रति॑ष्ठित॒मा ध॑त्ते। तत्तथा॑ न का॒र्यम्।
 वी॒ङ्गि॒तम॑प्रति॑ष्ठित॒मा द॑धीत। उ॒द्धृत्यै॒वाधा॑याभि॒मन्त्रि॑यः।

अवीङ्गितमेवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। विराट् स्वराट् यास्ते
 अग्ने शिवास्तनुवस्ताभिस्त्वाऽऽदध इत्याह। एता वा
 अग्नेः शिवास्तनुवः। ताभिरेवैनं समर्धयति। यास्ते अग्ने
 घोरास्तनुवस्ताभिरमुं गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। ताभिरेवैनं
 पराभावयति॥६४॥

लोकौऽसृजतैनमाधत्तेऽन्वाहार्यपचनं देवानामन्नमेनं प्रतिष्ठितमाधत्ते पञ्च च॥८॥ [८]

शमीगर्भादग्निं मन्थति। एषा वा अग्निर्यज्ञिया तनूः।
 तामेवास्मै जनयति। अदितिः पुत्रकामा। साध्येभ्यो देवेभ्यो
 ब्रह्मौदनमपचत्। तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्।
 सा रेतोऽधत्त। तस्यै धाता चार्यमा चाजायेताम्। सा
 द्वितीयमपचत्॥६५॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्यै
 मित्रश्च वरुणश्चाजायेताम्। सा तृतीयमपचत्। तस्या
 उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या
 अंशश्च भगश्चाजायेताम्। सा चतुर्थमपचत्॥६६॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या

इन्द्रश्च विवस्वाश्चाजायेताम्। ब्रह्मौदनं पंचति। रेत एव
तदधाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा औदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते।
तेन समिधोऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदिती
रेतोऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः।
एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्यादधाति।
अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय।
इयंतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयंतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयंतीर्भवन्ति। एतावद्वै
पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आर्द्रा भवन्ति। आर्द्रमिव हि
रेतः सिच्यते। चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति। चित्रमेव भवति।
घृतवतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम। यद्धृतम्। प्रियेणैवेन धाम्ना
समर्धयति। अथो तेजसा। गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात्।
गायत्रच्छन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय।
त्रिष्टुभी राजन्यस्य। त्रिष्टुच्छन्दा वै राजन्यः। स्वस्य

छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय॥ ७० ॥

जगतीभिर्वैश्यस्य। जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वाय। त९ संवत्सरं गोपायेत्। संवत्सर९
हि रेतो हितं वर्धते। यद्येन९ संवत्सरे नोपनमेत्।
समिधः पुनरादध्यात्। रेतं एव तद्धितं वर्धमानमेति। न
मा९ समंश्जीयात्। न स्त्रियमुपेयात्॥ ७१ ॥

यन्मा९ समंश्जीयात्। यत्स्त्रियमुपेयात्। निर्वीर्यः स्यात्।
नैनमग्निरुपनमेत्। श्व आधास्यमानो ब्रह्मौदनं पचति।
आदित्या वा इत उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्। ते वा इतो
यन्तं प्रतिनुदन्ते। एते खलु वावादित्याः। यद्वाह्मणाः। तैरेव
सन्त्वं गच्छति॥ ७२ ॥

नैनं प्रतिनुदन्ते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। क्वा सः।
अग्निः कार्यः। योऽस्मै प्रजां पशून्प्रजनयतीति।
शल्लकैस्ता९ रात्रिमग्निमिन्धीत। तस्मिन्नुपव्युषमरणी
निष्ठेपेत्। यथर्षभाय वाशिता न्याविच्छायति। तादृगेव

तत्। अ॒पो॒दू॒ह्य भ॒स्मा॒ग्निं म॑न्थति॥७३॥

सैव साऽग्नेः सन्ततिः। तं म॑थित्वा प्राश्चमुद्धरति। सं॒व॒त्स॒रमे॒व
तद्रेतो॑ हितं प्रजनयति। अना॑हितस्तस्या॒ग्निरित्याहुः।
यः स॒मिधोऽना॑धाया॒ग्निमा॑धत्त इति॑। ताः सं॒व॒त्स॒रे
पु॒रस्ता॑दादध्यात्। सं॒व॒त्स॒रादे॒वैन॑मव॒रुध्या॑धत्ते। यदि॑
सं॒व॒त्स॒रेऽना॑दध्यात्। द्वा॒द॒श्यां पु॒रस्ता॑दादध्यात्।
सं॒व॒त्स॒रप्र॑तिमा॒ वै द्वा॑द॒श रा॒त्रयः॑। सं॒व॒त्स॒रमे॒वास्या॑हिता
भवन्ति। यदि॑ द्वा॒द॒श्यां ना॑दध्यात्। त्र्य॒हे पु॒रस्ता॑दादध्यात्।
आहि॑ता ए॒वास्य॑ भवन्ति॥७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचददिती रेतोऽधत्त सम्मिता घृतवतीभिरादधाति राजन्यः स्वस्य छन्दसः

प्रत्ययनस्त्वार्येयाद्गच्छति मन्थति रात्रयश्चत्वारि च॥९॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। स रि॑रिचानोऽमन्यत।
स तपो॑ऽतप्यत। स आ॒त्मन्वी॑र्यमपश्यत्। तद॑वर्धत।
तद॑स्मा॒त्सह॑सो॒र्ध्वम॑सृज्यत। सा वि॒राड॑भवत्। तां दे॒वासुरा॑
व्य॑गृह्णत। सोऽब्र॑वीत्प्र॒जाप॑तिः। मम॒ वा ए॒षा॥७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्।
तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा
द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्य प्रजां मे
गोपायेति। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
शःस्य पशून्मे गोपायेति॥७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथ सभां
मे गोपायेति। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत।
तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा
ब्राह्मणे प्रविष्टा॥७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तो-
ऽग्नय आधीयन्ते। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तैर्नैव पाङ्क्तै-
स्पृणोति। अथर्व पितुं मे गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन
स्पृणोति। नर्य प्रजां मे गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन

स्पृणोति। शःस्य पशून्मे गोपायेत्याह॥७८॥

पशून्मेवैतेन स्पृणोति। सप्रथ सभां मे गोपायेत्याह।
सभामेवैतेनैन्द्रियः स्पृणोति। अहं बुध्निय मन्त्रं
मे गोपायेत्याह। मन्त्रमेवैतेन श्रियः स्पृणोति।
यदान्वाहार्यपचनेऽन्वाहार्यं पचन्ति। तेन सौऽस्याभीष्टः
प्रीतः। यद्गार्हपत्य आज्यमधिश्रयन्ति सम्पत्नीर्याजयन्ति।
तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदाहवनीये जुह्वति॥७९॥

तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यत्सभायां विजयन्ते। तेन
सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। तेन
सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। तथाऽस्य सर्वे प्रीता अभीष्टा
आधीयन्ते। प्रवसथमेष्यन्नेवमुपतिष्ठेतैकमेकम्। यथा
ब्राह्मणाय गृहेवासिने परिदाय गृहानेति। तादृगेव तत्।
पुनरागत्योपतिष्ठते। सा भागेयमेवैषां तत्। सा तत्
ऊर्ध्वारोहत्। सा रोहिण्यभवत्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्।
रोहिण्यामग्निमादधीत। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठितमाधत्ते।

ऋध्नोत्यैनेन॥८०॥

एषा पशून्मे गोपायेति प्रविष्टा पशून्मे गोपायेत्याहु जुह्वति तिष्ठते सप्त च॥१०॥ [१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकसूद्धन्ति द्वादशसु प्रजापतिर्वाचो देवासुरास्तदग्निर्नोद्धर्मः शिर इमे
वै शमीगर्भात्प्रजापतिः स रिरिचानः स तपः स आत्मन्वीर्यं दश॥१०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तौ दिव्यावथौ शन्त्वाय प्राच्येषां यदुपर्युपरि यत्सद्यः सोऽश्वोऽवारौ भूत्वा
जगतीभिरशीतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमृध्नोत्यैनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अप पाप्मानं यजमानस्य
हन्तु। शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी
तोक्साता। शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं
योरभि स्रवन्तु नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्त्रसा।
स्योनमा विशन्तु नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्जज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः।
ऊषान्कृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञियमागमिष्ठाः।
ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं
प्रतीत्य। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः
सर्वीराः। ऊर्जं पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः
पुरूचीः॥२॥

वम्रीभिरनुवित्तं गुहासु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः।
प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपहत्यै सुवितं नो

अस्तु। उप॒ प्रभि॑न्नमिष॒मूर्जं॑ प्र॒जाभ्यः॑। सू॒दं गृ॑हेभ्यो
रस॒माभ॑रामि। यस्य॑ रू॒पं बिभ्र॑दिमामविन्दत्। गुहा॒
प्रवि॑ष्टा॒ सरि॑रस्य॒ मध्ये॑। तस्ये॒दं विह॑तमाभरन्तः।
अछ॑म्बद्गारमस्यां विधेम॥३॥

यत्प॒र्यप॑श्यत्सरि॒रस्य॒ मध्ये॑। उ॒र्वीमप॑श्य॒ज्जग॑तः प्रतिष्ठाम्।
तत्पु॒ष्कर॑स्यायत॒नाद्धि॑ जा॒तम्। पु॒र्णं पृ॑थि॒व्याः प्रथ॑नं
हरामि। याभि॒रदृ॑ह॒ज्जग॑तः प्रतिष्ठाम्। उ॒र्वीमि॒मां
वि॒श्वज॒नस्य॑ भ॒र्त्रीम्। ता नः॑ शि॒वाः शर्क॑राः सन्तु
सर्वाः॑। अ॒ग्ने रेत॑श्च॒न्द्रः हिर॑ण्यम्। अ॒द्भ्यः सम्भू॑तम॒मृतं॑
प्र॒जासु॑। तत्स॒म्भर॑न्नुत्तर॒तो नि॒धाय॑॥४॥

अ॒तिप्र॑यच्छं॒ दुरि॑तिं तरेयम्। अश्वो॑ रू॒पं कृ॒त्वा
यद॑श्च॒त्थेऽति॑ष्ठः। स॒ंवत्सरं॑ दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑। तत्ते
न्य॑क्तमि॒ह स॒म्भर॑न्तः। श॒तं जी॑वेम श॒रदः॑ स॒वीराः॑। ऊ॒र्जः
पृ॑थि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तोऽसि। वन॑स्पते श॒तव॑ल्शो वि॒रोह॑।
त्वया॑ व॒यमिष॒मूर्जं॑ म॒दन्तः॑। रा॒यस्पोषे॑ण॒ समि॑षा म॒देम॑।

गा॒य॒त्रि॒या हि॒य॒मा॒णस्य॒ यत्ते॑॥५॥

प॒र्ण॒म॒प॒त॒तृ॒ती॒य॒स्यै दि॒वोऽधि॑। सोऽयं प॒र्णः सो॒म॒प॒र्णा॒द्धि॒
जा॒तः। ततो॑ ह॒रामि॑ सो॒म॒पी॒थ॒स्याव॑रुद्धौ। दे॒वानां॑ ब्र॒ह्म॒वा॒दं
व॒द॒तां यत्। उ॒पा॒शृ॒णोः सु॒श्र॒वा॒ वै श्रु॒तोऽसि॑। ततो॑
मा॒मा॒वि॒ंश॒तु ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सम्। तत्स॒म्भ॒र॒ः स्त॒द॒व॑रुन्धी॒य
सा॒क्षात्। यया॑ ते सृ॒ष्ट॒स्या॒ग्नेः। हे॒ति॒म॒श॑म॒यत्प्र॒जाप॑तिः।
ता॒मि॒मा॒म॒प्र॒दा॒हाय॑॥६॥

श॒मी॑ शान्त्यै ह॒राम्य॑हम्। यत्ते॑ सृ॒ष्ट॒स्य॑ य॒तः। वि॒क॑ङ्क॒तं
भा॒ आ॑र्च्छ॒ज्जा॒त॒वे॒दः। तया॑ भा॒सा॒ स॒मि॒तः। उ॒रुं नो॑
लो॒क॒म॒नु प्र॒भा॑हि। यत्ते॑ ता॒न्त॒स्य॒ हृ॒द॒य॒मा॒च्छि॒न्द॒ज्जा॒त॒वे॒दः।
म॒रु॒तोऽ॒द्वि॒स्त॑मयित्वा। ए॒तत्ते॑ तद॒श॒नेः स॒म्भ॑रामि। सा॒त्मा
अ॒ग्ने॒ स॒हृ॒द॒यो भ॒वे॒ह। चि॒त्रि॒या॒द॒श्व॒त्था॒त्स॒म्भृ॑ता बृ॒ह॒त्यः॥७॥

शरी॑र॒म॒भि स॑ःस्कृ॒ताः स्थ। प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञ॒मु॒खेन॑
स॒मि॒तः। ति॒स्र॒स्त्रि॒वृ॒द्धि॒र्मि॒थु॒नाः प्र॒जा॑त्यै। अ॒श्व॒त्था॒द्ध॒व्य॒
वा॒हा॒द्धि जा॒ताम्। अ॒ग्ने॒स्त॒नूं य॒ज्ञि॒या॑ स॒म्भ॑रामि।
शा॒न्त॒यो॒नि॑ श॒मी॒ग॒र्भ॑म्। अ॒ग्नये॑ प्र॒ज॑नयितवै॑। यो अ॑श्व॒त्थः

शमीग॒र्भः। आ॒रु॒रोह॒ त्वे स॒चा॑। तं ते॑ ह॒रामि॒ ब्रह्म॑णा॥८॥

य॒ज्ञि॒यैः के॒तुभिः॑ स॒ह। यं त्वा॑ स॒मभ॑र॒ञ्जात॑वेदः। य॒था॒श॒री॒रं
भू॒तेषु॑ न्य॒क्तम्। स॒ सम्भृ॑तः सी॒द शि॒वः प्र॒जाभ्यः॑। उ॒रुं
नो॑ लो॒कमनु॑नेषि वि॒द्वान्। प्र॒वेध॑से॒ कव॑ये मे॒ध्याय॑। व॒चो
व॒न्दारु॑ वृष॒भाय॑ वृ॒ष्णे। यतो॑ भ॒यम॑भ॒यं तन्नो॑ अस्तु। अ॒व
दे॒वान् य॑जे॒हेड्यान्। स॒मिधा॑ऽग्निं दु॒वस्य॑त॥९॥

घृ॒तैर्बो॑ध॒यता॑ति॒थिम्। आऽस्मि॑न् ह॒व्या जु॑होतन। उ॒प
त्वाऽग्ने॑ ह॒विष्म॑तीः। घृ॒ताची॑र्यन्तु ह॒र्यत॑। जुष॒स्व स॒मिधो॑
मम॑। तं त्वा॑ स॒मिद्धि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्ध॒याम॑सि। बृ॒हच्छो॑चा
य॒विष्ठा॑। स॒मिध्य॑मानः प्रथ॒मो नु॑ ध॒र्मः। स॒म॒क्तुभि॑र॒ज्यते॑
वि॒श्ववा॑रः॥१०॥

शो॒चि॒ष्केशो॑ घृ॒तनि॑र्णि॒क्पाव॑कः। सु॒य॒ज्ञो अ॒ग्निर्य॑ज॒थाय॑
दे॒वान्। घृ॒तप्र॑ती॒को घृ॒तयो॑नि॒रग्निः॑। घृ॒तैः स॒मिद्धो॑
घृ॒तमु॑स्यान्नम्। घृ॒त॒प्रुष॑स्त्वा स॒रितो॑ वह॒न्ति। घृ॒तं
पिब॑न्त्सु॒यजा॑ यक्षि दे॒वान्। आ॒यु॒र्दा अ॒ग्ने ह॒विषो॑ जुषा॒णः।

घृतप्रतीको घृतयोनिरधि। घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यम्।
पितेवं पुत्रमभिरक्षतादिमम्॥११॥

त्वामग्ने समिधानं यविष्ठ। देवा दूतं चक्रिरे हव्यवाहम्।
उरुज्रयसं घृतयोनिमाहुतम्। त्वेषं चक्षुर्दधिरे चोदयन्वति।
त्वामग्ने प्रदिव आहुतं घृतेन। सुम्नायवः सुषमिधा समीधिरे।
स वावृधान ओषधीभिरुक्षितः। उरु ज्रयांसि पार्थिवा
वितिष्ठसे। घृतप्रतीकं व ऋतस्य धूरुषदम्। अग्निं मित्रं
न समिधान ऋञ्जते॥१२॥

इन्धानो अक्रो विदथेषु दीद्यत्। शुक्रवर्णामुदु नो यंसते
धियम्। प्रजा अग्ने संवासय। आशाश्च पशुभिः सह।
राष्ट्राण्यस्मा आधेहि। यान्यासन्त्सवितुः सवे। मही विशपत्नी
सदने ऋतस्य। अर्वाची एतं धरुणे रयीणाम्। अन्तर्वत्नी
जन्यं जातवेदसम्। अध्वराणां जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरोहतं दशतुं शक्नोमीर्मम। ऋतेनाग्न आयुषा वर्चसा सह।
ज्योग्जीवन्त उत्तरामुत्तरां समाम्। दर्शमहं पूर्णमासं यज्ञं

यथा यजै॑। ऋत्वि॑यवती स्थो अ॒ग्निरे॑तसौ। गर्भं॑ दधाथां॒ ते
वा॑म॒हं द॑दे। तत्स॒त्यं यद्वी॑रं बिभृथः। वी॒रं ज॑नयिष्यथः। ते
मत्प्रा॒तः प्रज॑निष्येथे। ते मा॒ प्रजा॑ते प्रज॑नयिष्यथः॥१४॥

प्र॒जयां पु॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ सुव॒र्गे लो॒के। अनृ॑तात्स॒त्यमु॑पैमि।
मा॒नुषा॑द्वेव्यमु॑पैमि। दैवीं॒ वाचं॑ यच्छामि। शल्कै॑र॒ग्निमि॑न्धा॒नः।
उ॒भौ लो॒कौ स॑नेम॒हम्। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र् ऋ॒ध्वा। अति॑ मृ॒त्युं
ते॒राम्य॑हम्। जा॒तवे॑दो भुव॑नस्य॒ रेतः॑। इ॒ह सि॑ञ्च॒ तप॑सो
यज्ज॑निष्यते॑॥१५॥

अ॒ग्निम॑श्च॒त्थादधि॑ हव्य॒वाह॑म्। श॒मी॒ग॒र्भाञ्जन॑यन् यो म॑यो॒भूः।
अ॒यं ते॒ योनि॑र्ऋ॒त्वियः॑। यतो॑ जा॒तो अ॒रोच॑थाः। तं जा॒नन्न॑ग्र
आ॒रोह॑। अथा॑ नो वर्धया र॒यिम्। अपे॑त॒ वी॒त वि च॑ सर्प॒तातः॑।
येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॒ नूत॑नाः। अदा॑दिदं य॒मोऽव॑सानं॑
पृथि॒व्याः। अक्र॑न्नि॒मं पि॒तरो॑ लो॒कम॑स्मै॥१६॥

अ॒ग्नेर्भ॑स्मा॑स्य॒ग्नेः पु॑री॒षम॑सि। सं॒ज्ञान॑मसि का॒मध॑रणम्। मयि॑
ते का॒मध॑रणं भूयात्। सं॒वः सृ॑जामि॒ हृद॑यानि। स॒सृष्टं॑

मनो॑ अस्तु वः। स॑सृष्टः प्रा॒णो अस्तु वः। सं या वः
प्रि॒यास्त॒नुवः॑। सं प्रि॒या हृद॑यानि वः। आ॒त्मा वो॑ अस्तु
सम्प्रि॑यः। सम्प्रि॑यास्त॒नुवो॒ मम॑॥१७॥

कल्पे॑तां द्यावा॑पृथि॒वी। कल्प॑न्ता॒माप॒ ओष॑धीः।
कल्प॑न्ता॒मग्र॒यः पृथ॑क्। मम॒ ज्यैष्ठ्या॑य॒ सव्र॑ताः। येऽग्र॒यः
सम॑नसः। अ॒न्तरा॑ द्यावा॑पृथि॒वी। वास॑न्तिकावृ॒तू अ॒भि
कल्प॑मानाः। इन्द्र॑मिव दे॒वा अ॒भि सं वि॑शन्तु। दि॒वस्त्वा॑
वीर्ये॑ण। पृथि॒व्यै म॑हिम्ना॥१८॥

अ॒न्तरि॑क्षस्य॒ पोषे॑ण। स॒र्वप॑शुमादधे। अजी॑जनन्नमृ॒तं
मर्त्या॑सः। अ॒स्त्रेमा॑णं त॒रणि॑ वी॒डुज॑म्भम्। दश॒ स्वसा॑रो
अ॒ग्रुवः॑ समी॒चीः। पुमा॑सं जा॒तम॒भि स॑र॒भन्ता॑म्।
प्र॒जाप॑तेस्त्वा प्रा॒णेना॒भि प्राणि॑मि। पू॒ष्णः पोषे॑ण॒ मह्य॑म्।
दीर्घा॑यु॒त्वाय॑ श॒तशा॑रदाय। श॒त॑ श॒रद्ध्य॒ आयु॑षे॒ वर्च॑से॥१९॥

जी॒वात्वै॑ पु॒ण्याय॑। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्।
ममा॑सि॒ योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्व॑ह॒ ह॒व्यान्य॑ग्रे।

पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदः। प्राणे त्वाऽमृतमादधामि।
अन्नादमन्नाद्याय। गोप्तारं गुप्त्यै। सुगार्हपत्यो विदहन्नरातीः।
उषसः श्रेयसीः श्रेयसीर्दधत्॥२०॥

अग्ने सपत्न्या अप बाधमानः। रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु
धेहि। इमा उ मामुपतिष्ठन्तु रायः। आभिः प्रजाभिरिह
संवसेय। इहो इडा तिष्ठतु विश्वरूपी। मध्ये वसोर्दीदिहि
जातवेदः। ओजसे बलाय त्वोद्यच्छे। वृषणे शुष्मायायुषे
वर्चसे। सपत्नतूरसि वृत्रतूः। यस्ते देवेषु महिमा
सुवर्गः॥२१॥

यस्तं आत्मा पशुषु प्रविष्टः। पुष्टिर्या ते मनुष्येषु पप्रथे।
तया नो अग्ने जुषमाण एहि। दिवः पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षात्।
वातात्पशुभ्यो अध्योषधीभ्यः। यत्र यत्र जातवेदः सम्बभूथ।
ततो नो अग्ने जुषमाण एहि। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि
विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा दीद्यानो
वि भाहि॥२२॥

ऊर्जं॑ नो धेहि॑ द्विपदे॑ चतु॑ष्पदे। अन्व॒ग्निरु॒षसा॒मग्रं॑मख्यत्।
 अन्व॒हानि॑ प्रथ॒मो जा॒तवे॑दाः। अनु॒ सूर्य॑स्य पु॒रुत्रा॑ च
 र॒श्मीन्। अनु॒ द्यावा॑पृथि॒वी आत॑तान। वि॒क्रम॑स्व म॒हा॒
 अ॒सि। वे॒दिष॑न्मानु॒षेभ्यः॑। त्रि॒षु लो॒केषु॑ जागृ॒हि। यद्वि॒दं
 दि॒वो यद॒दः पृ॑थि॒व्याः। संवि॒दाने॑ रोद॒सी सं ब॑भूवतुः॥ २३॥

तयोः॑ पृ॒ष्ठे सी॑दतु जा॒तवे॑दाः। श॒म्भूः प्र॒जाभ्य॑स्तनु॒वे॑ स्यो॒नः।
 प्रा॒णं त्वा॒ऽमृत॑ आ द॒धामि॑। अ॒न्नाद॑मन्नाद्याय। गो॒प्तारं॑ गु॒प्त्यै॑।
 यत्ते॑ शु॒क्र शु॒क्रं वर्चः॑ शु॒क्रा त॒नूः। शु॒क्रं ज्योति॑रज॒स्रम्। तेन॑
 मे दी॑दिहि तेन॒ त्वाऽऽद॑धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे
 व्या॑न॒शे सर्व॑मायुर्व्या॑न॒शे॥ २४॥

नर्य॑ प्र॒जां मे॑ गोपाय। अ॒मृत॑त्वाय जी॒वसे॑। जा॒तां
 ज॑निष्यमा॒णां च। अ॒मृते॑ स॒त्ये प्र॑ति॒ष्ठिताम्। अथ॑र्व
 पि॒तुं मे॑ गोपाय। र॒सम॑न्नमि॒हायु॑षे। अद॑ब्ध्या॒योऽशी॑ततनो।
 अवि॑षन्नः पि॒तुं कृ॑णु। श॒ङ्स्य॑ प॒शून्मे॑ गोपाय। द्वि॒पादो॑ ये
 चतु॑ष्पदः॥ २५॥

अ॒ष्टा॒श॒फाश्च॒ य इ॒हा॒ग्ने॑ । ये चै॒क॒श॒फा आ॒शु॒गाः । स॒प्र॒थ॒
स॒भां मे॑ गो॒पाय॑ । ये च॒ स॒भ्याः स॒भा॒सदः॑ । ता॒निन्द्रि॒याव॑तः
कुरु॑ । सर्व॒मायु॑रुपा॒सताम्॑ । अहे॑ बु॒ध्रिय॑ म॒न्त्रं मे॑ गो॒पाय॑ ।
यमृष॑य॒स्त्रैवि॑दा वि॒दुः । ऋचः॑ सा॒मानि॑ यजू॒ंषि । सा हि
श्रीर॒मृता॑ स॒ताम् ॥ २६ ॥

चतुः॑ शिखण्डा युव॒तिः सु॒पेशाः॑ । घृ॒तप्र॑तीका॒ भुव॑नस्य॒ मध्ये॑ ।
म॒र्मृ॒ज्यमा॑ना मह॒ते सौभ॑गाय । मह्यं॑ धु॒क्ष्व यज॑मानाय॒
का॒मान् । इ॒हैव॑ स॒न्तत्र॑ स॒तो वो॑ अ॒ग्नयः॑ । प्रा॒णेन॑ वा॒चा
मन॑सा बिभ॒र्मि । ति॒रो मा॒ सन्त॑मायु॒र्मा प्र॑हा॒सीत् ।
ज्योति॑षा वो वैश्वान॒रेणोप॑तिष्ठे । प॒ञ्चधाऽग्नी॒न्व्यक्रा॑मत् ।
वि॒रा॒द्भृ॒ष्टा प्र॒जाप॑तेः । ऊ॒र्ध्वाऽऽरो॑हद्रोहिणी । योनि॑र॒ग्नेः
प्रति॑ष्ठितिः ॥ २७ ॥

वि॒शन्तु॑ नः॒ पुरु॑चीर्विधेम नि॒धाय॑ यत्तेऽप्र॒दाहा॑य बृ॒ह॒त्यो ब्र॒ह्म॑णा दु॒वस्य॑त वि॒श्ववा॑र इ॒ममृ॑ज्जते पु॒रोगां॑
प्रज॑नयिष्य॒थो जनि॑ष्यतेऽस्मै॒ मम॑ महि॒म्ना वर्च॑से दध॑त्सुव॒र्गो भा॑हि सम्ब॒भूव॑तुरायु॒र्व्यान॑शे चतु॑ष्पदः
स॒तां प्र॒जाप॑तेर्द्वे च॑ ॥ १ ॥

नवैतान्यहानि भवन्ति। नव वै सुवर्गा लोकाः।
 यदेतान्यहान्युपयन्ति। नवस्वेव तत्सुवर्गेषु लोकेषु
 सत्रिणः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति। अग्निष्टोमाः परः सामानः
 कार्या इत्याहुः। अग्निष्टोमसंमितः सुवर्गो लोक इति।
 द्वादशाग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि। द्वादश मासाः संवत्सरः।
 तत्तत्र सूक्ष्मम्। उक्थ्या एव सप्तदशाः परः सामानः
 कार्याः॥ २८॥

पशवो वा उक्थानि। पशूनामवरुद्धौ। विश्वजिदभिजिता-
 वग्निष्टोमौ। उक्थ्याः सप्तदशाः परः सामानः। ते सऽस्तुता
 विराजंमभि सम्पद्यन्ते। द्वे चर्चावतिरिच्येते। एकया
 गौरतिरिक्तः। एकयाऽऽयुरूनः। सुवर्गो वै लोको ज्योतिः।
 ऊर्ग्विराट्॥ २९॥

सुवर्गमेव तेन लोकमभि जयन्ति। यत्परं राथन्तरम्।
 तत्प्रथमेऽहंकार्यम्। बृहद्वितीयै। वैरूपं तृतीयै। वैराजं
 चतुर्थै। शाक्करं पञ्चमे। रैवतं षष्ठे। तदु पृष्ठेभ्यो नयन्ति।
 सन्तनय एते ग्रहा गृह्यन्ते॥ ३०॥

अतिग्राह्याः परः सामसु। इमानेवैतैर्लोकान्तसन्तन्वन्ति।
 मिथुना एते ग्रहा गृह्यन्ते। अतिग्राह्याः परः सामसु।
 मिथुनमेव तैर्यजमाना अवरुन्धते। बृहत्पृष्ठं भवति। बृहद्वै
 सुवर्गो लोकः। बृहतैव सुवर्गं लोकं यन्ति। त्रयस्त्रिंशि
 नाम सामा। माध्यं दिने पवमाने भवति॥३१॥

त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता एवावरुन्धते। ये वा इतः
 पराश्च संवत्सरमुपयन्ति। न हैनं ते स्वस्ति समंश्नुवते।
 अथ येऽमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। ते हैनं स्वस्ति समंश्नुवते।
 एतद्वा अमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। यदेवम्। यो ह खलु वाव
 प्रजापतिः। स उवेवेन्द्रः। तदु देवेभ्यो नयन्ति॥३२॥

कार्या विराङ्गहन्ते पवमाने भवतीन्द्र एकं च॥२॥ [२]

सन्ततिर्वा एते ग्रहाः। यत्परः सामानः। विषूवाग्निवाकीर्त्यम्।
 यथा शालायै पक्षसी। एव संवत्सरस्य पक्षसी। यदेतेन
 गृह्येरन्। विषूची संवत्सरस्य पक्षसी व्यवस्रसेयाताम्।
 आर्तिमाच्छेयुः। यदेते गृह्यन्ते। यथा शालायै पक्षसी

मध्यमं व॒॒शम॒भि संमा॒यच्छ॑ति॥३३॥

ए॒व॒ सं॒वत्स॒रस्य॒ पक्ष॑सी दि॒वाकी॒र्त्यम॒भि सं त॑न्वन्ति।
नार्ति॒माच्छ॑न्ति। ए॒कवि॒॒शम॑र्भवति। शु॒क्राग्रा॒ ग्रहा॑
गृह्यन्ते। प्रत्यु॒त्त॑ब्धै स॒य॒त्वाय॑। सौ॒र्य ए॒तद॑हः प॒शुरा॑ल॒भ्यते॑।
सौ॒र्योऽति॑ग्रा॒ह्यो गृ॑ह्यते। अ॒हरे॒व रू॒पेण॒ सम॑र्धयन्ति। अथो॒
अ॒हं ए॒वैष ब॒लिर्हि॑यते। स॒प्तैत॑द॒हरति॑ग्रा॒ह्या गृ॑ह्यन्ते॥३४॥

स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। अ॒सावा॑दि॒त्यः शि॒रः
प्र॒जाना॑म्। शी॒र्षन्ने॒व प्र॒जाना॑ प्रा॒णान्द॑धाति। तस्मा॑त्स॒प्त
शी॒र्षन्प्रा॒णाः। इन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा। अ॒सुरा॑न्परा॒भाव्य॑। स
इ॒माँल्लो॒कान॒भ्य॑जयत्। तस्या॒सौ लो॒कोऽन॑भिजित आसीत्।
तं वि॒श्वक॑र्मा भू॒त्वाऽभ्य॑जयत्। यद्वै॑श्वक॒र्मणो॑ गृह्यते॥३५॥

सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।
ये वै॑श्वक॒र्मणं॑ गृह्यते॥ आ॒दि॒त्यः श्वो॑ गृह्यते। इ॒यं वा
अ॒दि॑तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति। अ॒न्यो॑न्यो गृह्यते।

विश्वान्येवान्येन कर्माणि कुर्वाणा यन्ति। अस्यामन्येन प्रति
तिष्ठन्ति। तावाऽपरार्धात्संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते। तावुभौ
सह महाव्रते गृह्येते। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। उभयोर्लोकयोः
प्रतितिष्ठन्ति। अर्कमुक्थं भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ॥३६॥

समायच्छत्यतिग्राह्यां गृह्यन्ते गृह्यन्ते संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते पञ्च च॥३॥

एकविंश एष भवति। एतेन वै देवा एकविंशेन।
आदित्यमित उत्तमं सुवर्गं लोकमारोहयन्। स वा एष
इत एकविंशः। तस्य दशावस्तादहानि। दशं प्रस्तात्।
स वा एष विराज्युभयतः प्रतिष्ठितः। विराजि हि वा एष
उभयतः प्रतिष्ठितः। तस्मादन्तरेमौ लोकौ यन्। सर्वेषु
सुवर्गेषु लोकेष्वभितपन्नेति॥३७॥

देवा वा आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। पराचोऽतिपादा-
दबिभयुः। तं छन्दोभिरदहन्धृत्यै। देवा वा आदित्यस्य
सुवर्गस्य लोकस्य। अवाचोऽवपादादबिभयुः। तं पञ्चर्भौ
रश्मिभिरुदवयन्। तस्मादेकविंशेऽहन्पञ्च दिवाकीर्त्यानि

क्रियन्ते। रश्मयो वै दिवाकीर्त्यानि। ये गायत्रे। ते
गायत्रीषूत्तरयोः पवमानयोः॥ ३८॥

महादिवाकीर्त्यं होतुः पृष्ठम्। विकर्णं ब्रह्मसामम्।
भासोऽग्निष्टोमः। अथैतानि पराणि। परैर्वै देवा आदित्यं
सुवर्गं लोकमपारयन्। यदपारयन्। तत्पराणां परत्वम्।
पारयन्त्येनं पराणि। य एवं वेद। अथैतानि स्पराणि। स्परैर्वै
देवा आदित्यं सुवर्गं लोकमस्परयन्। यदस्परयन्।
तत्स्पराणां स्परत्वम्। स्परयन्त्येनं स्पराणि। य एवं
वेद॥ ३९॥

एति पवमानयोः स्पराणि पञ्च च॥ ४॥ [४]

अप्रतिष्ठां वा एते गच्छन्ति। येषां संवत्सरेऽनाप्तेऽथ।
एकादशिन्याप्यते। वैष्णवं वामनमालभन्ते। यज्ञो वै विष्णुः।
यज्ञमेवालभन्ते प्रतिष्ठित्यै। ऐन्द्राग्नमालभन्ते। इन्द्राग्नी वै
देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी। ते
एवालभन्ते॥ ४०॥

वैश्वदेवमालभन्ते। देवता एवावरुन्धते। द्यावापृथिव्या
 धेनुमालभन्ते। द्यावापृथिव्योरेव प्रति तिष्ठन्ति। वायव्यं
 वत्समालभन्ते। वायुरेवैभ्यो यथाऽऽयतनाद्देवता अवरुन्धे।
 आदित्यामविं वशामालभन्ते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव
 प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्।
 प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत आलभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो
 गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष
 बलिर्हियते। आग्नेयमा लभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान्
 वा एते पूर्वैर्मासैरव रुन्धते। यदेते गव्याः पशवं आलभ्यन्ते।
 उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालभेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यति-
 रिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू समस्येयुः। कनीय आयुः
 कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशवं आलभ्यन्ते। नाप्रियं
 भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालंभन्ते मैत्रावरुणीमालंभन्तेऽवरुद्धौ सप्त च॥५॥ _____[५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां
रसं तेजः सम्भृत्य। तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति।
तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य
महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्।
पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि
प्राजायता। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते।
मध्यतो ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव
प्रजानामूर्ध्नीयते। अथ यद्वा इदमन्ततः क्रियते।
तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते। अन्ततः क्रियते प्रजननायैव।
त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितं हि शिरः। लोमं छवीरस्थि। परांचा स्तुवन्ति।
तस्मात्तत्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न कृश्यतोऽनु
कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशोऽन्यः।
तस्माद्वयांस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि

तद्गरीयः क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः।
एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण
सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सहोत्पतन्ति।
एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन
सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते।
तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति।
ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
यस्य तल्पसद्यमभिजितुः स्यात्। स देवानां
साम्यक्षे। तल्पसद्यमभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्।
तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजितुः स्यात्। स देवानां साम्यक्षे।
तल्पसद्यं मा पराजेषीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। न तल्पसद्यं
पराजयते। प्लेङ्गे शंसति। महो वै प्लेङ्गः। महंस

ए॒वान्नाद्य॒स्याव॑रु॒द्धौ। दे॒वा॒सुराः॑ सं॒यत्ता॑ आ॒सन्। त आ॑दि॒त्ये
व्याय॑च्छन्त। तं दे॒वाः स॑म॒जयन्॥४९॥

ब्रा॒ह्म॒णश्च॑ शू॒द्रश्च॑ च॒र्मक॑र्ते व्याय॑च्छेते। दै॒व्यो॒ वै वर्णो॑ ब्रा॒ह्म॒णः।
अ॒सुर्यः॑ शू॒द्रः। इ॒मेऽरा॑त्सुरि॒मे सु॑भू॒तम॑क्र॒न्नित्य॑न्यत॒रो ब्रू॑यात्।
इ॒म उ॑द्वासीक॒रिण॑ इ॒मे दु॑र्भू॒तम॑क्र॒न्नित्य॑न्यत॒रः। यदे॒वैषां॑
सुकृ॑तं या रा॒द्धिः। तद॑न्यत॒रोऽभि॑ श्री॒णाति॑। यदे॒वैषां॑ दुष्कृ॑तं
याऽरा॑द्धिः। तद॑न्यत॒रोऽप॑ ह॒न्ति। ब्रा॒ह्म॒णः सं ज॑यति।
अ॒मुमे॒वादि॒त्यं भ्रातृ॑व्यस्य॒ संवि॑न्दन्ते॥५०॥

भवति॒ भवति॒ क्रियते॒ पुरु॑षो जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥६॥ [६]

उ॒द्ध॒न्यमा॑नं नवै॒तानि॒ सन्त॑तिरेकवि॒ंश ए॒षोऽप्र॑तिष्ठां प्र॒जाप॑तिर्वृ॒त्तष्व॑ट॥६॥

उ॒द्ध॒न्यमा॑नं॒ शोचि॑ष्केशोऽग्ने॒ सप॑त्नानतिग्राह्या॒ वैश्व॑दे॒वमाल॑भन्ते पञ्चा॒शत्॥५०॥

उ॒द्ध॒न्यमा॑नं॒ संवि॑न्दन्ते॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके

द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः सन्त्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।
ते दे॒वा वि॑जित्य॑। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तेऽग्नि॑मन्व॒-
विन्द॑न्तृ॒तुषू॑त्सन्नम्। तस्य॒ विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॒विन्द॑न्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्रहा॑ अभवन्। तद्ग्रहा॑णां ग्रह॒त्वम्। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ ग्रहा॑ गृह्यन्ते॑। तस्य॒ त्वैव॑ गृही॒ताः। नाना॑ऽऽग्नेयं
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृद्धमे॒व
तत्॥२॥

अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यत्स॒मिध॒स्तनू॑नपा॒तमि॒डो
ब॒र्हिर्य॑जति। उ॒भावा॑ग्नेयावाज्य॑भागौ स्याताम्।

अनाज्यभागौ भवतु इत्याहुः। यदुभावाग्नेयावन्वश्चाविति।
अग्नये पवमानायोत्तरः स्यात्। यत्पवमानाय। तेनाज्यभागः।
तेन सौम्यः। बुधन्वत्याग्नेयस्याज्यभागस्य पुरोऽनुवाक्या
भवति॥ ३॥

यथा सुप्तं बोधयति। तादृगेव तत्। अग्निन्यक्ताः
पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाग्नेयं सर्वं भवति। एकधा
तैजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति।
नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति।
कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥ ४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु।
सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ।
तेनोपांशु प्रचरति। एष्यं इव वा एषः। यत्पुनराधेयः।
यथोपांशु नष्टमिच्छति॥ ५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं
वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तैजस्विनीं

दे॒वता॒मु॒पै॒तीत्या॑हुः। सैन॑मी॒श्वरा॑ प्र॒दह॑ इति॑। तत्तथा॑ नो॒पैति॑।
प्र॒या॒जा॒नू॒या॒जे॒ष्वे॒व विभ॑क्तीः कुर्यात्। य॒था॒पूर्व॑माज्य॒भागो॑
स्याताम्। ए॒वं प॑त्नीसं॒याजाः॑॥६॥

तद्वै॑श्चान॒रव॑त्प्र॒जन॑नवत्तर॒मु॒पै॒तीति॑। तदा॑हुः। व्यृ॑द्धं वा
ए॒तत्। अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यत् इति॑। नेति॑ ब्रूयात्। अ॒ग्निं
प्र॑थ॒मं विभ॑क्तीनां यजति। अ॒ग्निमु॑त्त॒मं प॑त्नीसं॒याजाना॑म्।
तेना॑ग्ने॒यम्। तेन॑ समृ॑द्धं क्रि॒यत् इति॑॥७॥

अ॒रु॒न्ध॒तै॒व तद्व॑वति॒ सम्भृ॑तसम्भार॒ इत्या॑हुरिच्छति॑ पत्नीसं॒याजा॑ नव॑ च॥१॥—————[१]

दे॒वा वै यथा॑दर्शं य॒ज्ञाना॑हरन्त। यो॑ऽग्नि॒ष्टोम॑म्। य
उ॒क्थ्य॑म्। यो॑ऽतिरा॒त्रम्। ते स॒है॒व सर्वे॑ वाज॒पेय॑मपश्यन्।
ते। अ॒न्यो॑ऽन्यस्मै॒ नाति॑ष्ठन्त। अ॒हम॒नेन॑ यजा॒ इति॑।
ते॑ऽब्रु॒वन्। आ॒जिम॒स्य धा॑वा॒मेति॑॥८॥

तस्मि॑न्ना॒जिम॑धावन्। तं बृ॒हस्प॑तिरुद॑जयत्। तेना॑यजत।
स स्वा॒राज्य॑मगच्छत्। तमिन्द्रो॑ऽब्रवीत्। माम॒नेन॑
याज॒येति॑। तेनेन्द्र॑मयाजयत्। सोऽग्रं॑ दे॒वता॑नां प॒र्ये॑त्।

अगच्छत्स्वाराज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्।
अग्रं समानानां पर्येति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्याय। स वा एष
ब्राह्मणस्य चैव राजन्यस्य च यज्ञः। तं वा एतं वाजपेय
इत्याहुः। वाजाप्यो वा एषः। वाजः ह्येतेन देवा ऐप्सन्।
सोमो वै वाजपेयः। यो वै सोमं वाजपेयं वेद॥१०॥

वाज्यैवैनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै
वाजपेयः। य एवं वेद। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते।
ब्रह्म वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्ति ब्रह्मणाऽन्नम्। आऽस्य
ब्रह्मा जायते ॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसवः। य एवं वेद। करोति वाचा वीर्यम्।
ऐनं वाचा गच्छति। अपिर्वतीं वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यो
यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजपेयमधत्त। तं देवा अब्रुवन्।
एष वाव यज्ञः। यद्वाजपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्यं एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता

वा ए॒ता उ॒ज्जित॑यो॒ व्याख्या॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑ सर्व॒त्वाय॑।
 दे॒वता॑ना॒मनि॑र्भागाय। दे॒वा वै ब्र॑ह्म॒णश्चान्न॑स्य च
 श॒मल॑मपा॒घ्नन्। यद्व॑ह्म॒णः श॒मल॑मासीत्। सा गा॒था
 ना॒राश॑ऽस्य॒भवत्। यदन्न॑स्य। सा सु॒रा॑॥१३॥

तस्मा॒द्वाय॑तश्च म॒त्तस्य॑ च न प्र॑तिगृह्यम्। यत्प्र॑तिगृह्णीयात्।
 श॒मलं॑ प्र॑तिगृह्णीयात्। सर्वा॑ वा ए॒तस्य॑ वा॒चोऽव॑रुद्धाः। यो
 वा॒जपे॑ययाजी। या पृ॒थिव्यां॑ याऽग्नौ॑ या र॒थन्त॑रे।
 याऽन्तरि॑क्षे॒ या वा॒यौ या वा॑म॒देव्ये॑। या दि॒वि
 याऽऽदि॒त्ये या बृ॑ह॒ति। याऽप्सु॑ यौष॑धीषु॒ या
 वन॑स्पति॒षु। तस्मा॑द्वाजपेयया॒ज्यात्वि॑जीनः। सर्वा॑ ह्य॒स्य
 वा॒चोऽव॑रुद्धाः॥१४॥

धा॒वा॒मेति॑ ज्यैष्ठ्याय॒ वेदं॑ ब्र॒ह्मा जा॑यते वा॒जपे॑यः सु॒राऽऽत्वि॑जीन॒ एकं॑ च॥२॥

दे॒वा वै यद॒न्यैर्ग्रहै॑र्य॒ज्ञस्य॑ नावा॒रुन्ध॑त। तद॑तिग्राह्यैरति॒-
 गृ॒ह्यावा॑रुन्धत। तद॑तिग्र॒ह्या॑णामतिग्राह्यत्वम्। यद॑तिग्राह्या
 गृ॒ह्यन्ते॑। यदे॒वान्यैर्ग्रहै॑र्य॒ज्ञस्य॑ नाव॑रुन्धे। तदे॒व तैर॑तिगृह्या॒-
 व॑रुन्धे। पञ्च॑ गृह्यन्ते। पाङ्क्तौ॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः।

तमात्वाऽवरुन्धे॥१५॥

सर्वं ऐन्द्रा भवन्ति। एकधैव यजमान इन्द्रियं दधति।
सप्तदश प्राजापत्या ग्रहा गृह्यन्ते। सप्तदशः प्रजापतिः।
प्रजापतेरास्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं
दधाति। सोमग्रहाऽश्च सुराग्रहाऽश्च गृह्णाति। एतद्वै देवानां
परममन्नम्। यत्सोमः॥१६॥

एतन्मनुष्याणाम्। यत्सुरा। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावर-
मन्नाद्यमवरुन्धे। सोमग्रहान्गृह्णाति। ब्रह्मणो वा एतत्तेजः।
यत्सोमः। ब्रह्मण एव तेजसा तेजो यजमाने दधाति।
सुराग्रहान्गृह्णाति। अन्नस्य वा एतच्छमलम्। यत्सुरा॥१७॥

अन्नस्यैव शमलेन शमलं यजमानादपहन्ति। सोमग्रहाऽश्च
सुराग्रहाऽश्च गृह्णाति। पुमान् वै सोमः। स्त्री सुरा।
तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय।
आत्मानमेव सोमग्रहैः स्पृणोति। जायाः सुराग्रहैः।
तस्माद्वाजपेययाज्यमुष्मिल्लोके स्त्रियः सम्भवति।

वा॒ज॒पेया॑भिजितु॒ः ह्य॑स्य॥१८॥

पूर्वे॑ सोम॒ग्रहा॑ गृह्यन्ते। अपरे॑ सुरा॒ग्रहाः। पुरोऽक्ष॑
सोम॒ग्रहान्त्सा॑दयति। प॒श्चाद॒क्षः सुरा॒ग्रहान्। पा॒पव॒स्यस॒स्य
विधृत्यै। ए॒ष वै यज॑मानः। यत्सोमः॑। अन्न॑ सुरा॑।
सोम॒ग्रहाः॑श्च सुरा॒ग्रहाः॑श्च व्यतिष॑जति। अ॒न्नाद्यै॑नैवैनं
व्यतिष॑जति॥१९॥

स॒म्पृचः॑ स्थ सं मा॑ भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह। अन्नं॑ वै भ॒द्रम्।
अ॒न्नाद्यै॑नैवैनं॑ स॑सृजति। अन्न॑स्य वा ए॒तच्छ॑म॒लम्।
यत्सुरा॑। पा॒प्मेव॒ खलु॑ वै श॒मल॑म्। पा॒प्मना॒ वा
ए॒नमे॒तच्छ॑म॒लेन॑ व्यतिष॑जति। यत्सोम॒ग्रहाः॑श्च सुरा॒ग्रहाः॑श्च
व्यतिष॑जति। वि॒पृचः॑ स्थ वि मा॑ पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह।
पा॒प्मनै॑वैनं॑ श॒मलेन॑ व्याव॑र्तयति॥२०॥

तस्मा॑द्वाजपेयया॒जी पू॒तो मे॒ध्यो दक्षि॑ण्यः। प्रा॒ङ्द्वव॑ति
सोम॒ग्रहैः। अ॒मुमे॒व तैर्लो॑कम॒भिज॑यति। प्र॒त्यङ्ख॑सुरा॒ग्रहैः।
इ॒ममे॒व तैर्लो॑कम॒भिज॑यति। प्र॒तिष्ठ॑न्ति सोम॒ग्रहैः। याव॑दे॒व

स॒त्यम् । तेन॑ सू॒यते । वा॒ज॒सृ॒च्चः॑ सु॒राग्र॒हान् ह॑रन्ति ।
 अनृ॑तेनै॒व वि॒शः॑ सः॒सृ॒जति॑ । हि॒र॒ण्य॒पा॒त्रं म॒धोः॑ पू॒र्णं
 द॑दाति । म॒ध॒व्योऽसा॒नीति॑ । ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उ॒प ह॑रति ।
 ए॒क॒धै॒व यज॑मान॒ आयु॑स्तेजो॑ दधाति ॥ २१ ॥

आ॒स्वाऽव॑रुन्धे सोमः॑ श॒र्मलं॑ यत्सु॒रा ह्य॑स्ये॒न व्य॑ति॒प॒जति॑ व्या॒वर्त॑यति सृ॒जति॑ च॒त्वारि॑ च ॥ ३ ॥ [३]

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति । ना॒ग्नि॒ष्टो॒मो नो॒क्थ्यः॑ । न षोड॒शी
 ना॒ति॒रा॒त्रः । अथ॑ कस्मा॑द्वा॒ज॒पे॒ये सर्वे॑ य॒ज्ञक्र॑तवोऽव॑रुध्यन्त॒
 इति॑ । प॒शुभि॑रिति॒ ब्रू॒यात् । आ॒ग्ने॒यं प॒शुमा॑ल॒भते॑ ।
 अ॒ग्नि॒ष्टो॒ममे॒व ते॒नाव॑रुन्धे । ऐ॒न्द्रा॒ग्नेनो॒क्थ्यम् । ऐ॒न्द्रेण॑
 षोड॒शिनः॑ स्तो॒त्रम् । सा॒र॒स्व॒त्याऽति॑रा॒त्रम् ॥ २२ ॥

मा॒रु॒त्या बृ॑हतः स्तो॒त्रम् । ए॒ताव॑न्तो॒ वै य॒ज्ञक्र॑तवः ।
 ता॒न्य॒शुभि॑रे॒वाव॑रुन्धे । आ॒त्मान॑मे॒व स्पृ॑णोत्य॒ग्नि॒ष्टो॒मेन॑ ।
 प्रा॒णा॒पा॒नावु॑क्थ्ये॒न । वी॒र्यं॑ षोड॒शिनः॑ स्तो॒त्रेण॑ ।
 वाच॑मति॒रा॒त्रेण॑ । प्र॒जां बृ॑हतः स्तो॒त्रेण॑ । इ॒ममे॒व
 लो॒कम॑भि॒जय॑त्य॒ग्नि॒ष्टो॒मेन॑ । अ॒न्तरि॑क्षमु॒क्थ्ये॒न ॥ २३ ॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ
 आरोहत्यतिरात्रेण। नाकं रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेजं
 एवात्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।
 इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचं सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं
 च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश
 प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेराप्त्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव
 हि प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्याग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो
 यज्ञमजिघांसन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।
 तयैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्त्संज्ञपयेत्। मरुत
 एव शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वृषा जुहोति।
 एकदेवत्या हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
 नैवारेण सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा
 ह्येते। अथो पशूनामेव छिद्रमपि दधाति। सारस्वत्योत्तमया

प्रचरति। वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो
प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिरहि वाक्।
अपन्नदती भवति। तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥४॥ [४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।
यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं
कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव
तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्।
यच्चास्यामधि। तदेवावरुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभिषिच्यते।
अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्पल्लयति। अप्सु
वा अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते। यदप्सु

पल्पूलयति॥ २८॥

यदे॒वास्याप्सु प्रवि॑ष्टम्। तदे॒वावरु॑न्धे। बहु॒ वा
अश्वो॑ऽमे॒ध्यमुप॑गच्छति। यदप्सु पल्पू॒लय॑ति। मे॒ध्याने॒वै-
ना॑न्करोति। वा॒युर्वा॑ त्वा॒ मनु॑र्वा॒ त्वेत्या॑ह। ए॒ता वा ए॒तं दे॒वता॒
अग्रे॑ अश्व॑मयुञ्जन्। ताभि॑रे॒वैनान्॑ युनक्ति। स॒वस्यो॑ञ्जित्यै।
यजु॑षा युनक्ति॒ व्यावृ॑त्त्यै॥ २९॥

अपा॑न्नपादाशुहेम॒न्निति॑ सम्मा॑ष्टि। मे॒ध्याने॒वैना॑न्करोति।
अथो॒ स्तौत्ये॒वैनाना॑जिः॒ संरि॑ष्यतः। विष्णु॑क्र॒मान्क्र॑मते।
विष्णु॑रे॒व भू॒त्वेमाँल्लो॒कान॑भिजयति। वैश्व॑दे॒वो वै रथः॑।
अ॒ङ्गौ न्य॒ङ्गाव॑भितो॒ रथं॑ यावित्या॑ह। या ए॒व दे॒वता॒
रथे॑ प्रवि॑ष्टाः। ताभ्य॑ ए॒व नम॑स्करोति। आ॒त्मनो॑ऽना॒त्यै।
अश॑मरथम्भावुकोऽस्य॒ रथो॑ भवति। य ए॒वं वेद॑॥ ३०॥

स्वद॑यति पल्पूलयति व्यावृत्त्या अना॑त्यै द्वे च॥ ५॥ [५]

दे॒वस्या॒हः स॑वि॒तुः प्र॑स॒वे बृ॒हस्प॑ति॒ना वाज॑जिता॒ वाजं॑
जेष॑मित्या॑ह। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व ब्र॒ह्म॑णा॒ वाज॑मुञ्जयति।
दे॒वस्या॒हः स॑वि॒तुः प्र॑स॒वे बृ॒हस्प॑ति॒ना वाज॑जिता॒ वर्षि॑ष्ठं

नाकः॑ रुहेयमित्याह। स॒वि॒तृ॒प्र॒सू॒त ए॒व ब्र॒ह्म॒णा व॒र्षि॒ष्ठं
 नाकः॑ रो॒हति। चा॒त्वा॒ले रथ॑च॒क्रं नि॒र्मि॒तः॑ रो॒हति।
 अतो॑ वा अङ्गि॑रस उत्त॒माः सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षादे॒व
 यज॑मानः सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒वे॒ष्टय॑ति। वज्रो॒ वै रथः॑।
 वज्रे॑णै॒व दि॒शोऽभि॑ज॒यति॥३१॥

वा॒जिना॒ः॑ सा॒मं गा॑यते। अन्नं॑ वै वाजः॑। अन्न॑मे॒वाव॑रुन्धे।
 वा॒चो व॒र्ष्म दे॒वेभ्योऽपा॑क्रामत्। तद्व॒न॒स्पती॒न्प्रावि॑शत्। सैषा
 वा॒ग्वन॒स्पति॑षु वदति। या दु॒न्दु॒भौ। तस्मा॑द्दु॒न्दु॒भिः सर्वा॑
 वा॒चोऽति॑वदति। दु॒न्दु॒भीन्त्स॒माघ्न॑न्ति। प॒र॒मा वा ए॒षा
 वाक्॥३२॥

या दु॒न्दु॒भौ। प॒र॒मयै॒व वा॒चाऽव॑रां वाच॒मव॑रुन्धे। अथो॑ वा॒च
 ए॒व व॒र्ष्म यज॑मानोऽव॑रुन्धे। इन्द्रा॑य वाचं॑ वद॒तेन्द्रं॑ वाजं॑
 जा॒पय॑तेन्द्रो वाज॑मजयि॒दित्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर्हीन्द्रः॑। यो
 यज॑ते। यज॑मान ए॒व वाज॑मुज्जयति। स॒प्तद॑श प्र॒व्या॒धाना॒जि
 धा॑वन्ति। स॒प्तद॑शः॑ स्तो॒त्रं भ॑वति। स॒प्तद॑शसप्तदश
 दी॒यन्ते॥३३॥

सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। अर्वाऽसि सप्तिरसि
वाज्यंसीत्याह। अग्निर्वा अर्वा। वायुः सप्तिः। आदित्यो
वाजी। एताभिरेवास्मै देवताभिर्देवरथं युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं
युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति॥ ३४॥

वाजिनो वाजं धावतु काष्ठां गच्छतेत्याह। सुवर्गो वै लोकः
काष्ठां। सुवर्गमेव लोकं यन्ति। सुवर्गं वा एते लोकं
यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राश्चो धावन्ति। प्राडिंव हि
सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि।
छन्दोभिरेवैनान्सुवर्गं लोकं गमयति॥ ३५॥

प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्चयन्ते। य आजिं धावन्ति। उदं च
आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं
जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जंगम्यादित्याह।
अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति।
य आजिं धावन्ति॥ ३६॥

कृष्णलं कृष्णलं वाजसृज्यः प्रयच्छति। यमेव ते

वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयावुरुन्धे। एकधा
 ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
 देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता बृहस्पतिरुदजयत्।
 स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां नीवारत्वम्।
 नैवारश्चरुर्भवति॥ ३७॥

एतद्वै देवानां परममन्नम्। यन्नीवाराः। परमेणैवास्मा
 अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमवरुन्धे। सप्तदशशरावो भवति।
 सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। क्षीरे भवति।
 रुचमेवास्मिन्दधाति। सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय।
 बारुहस्पत्यो वा एष देवतया॥ ३८॥

यो वाजपेयेन यजते। बारुहस्पत्य एष चरुः।
 अश्वान्त्सरिष्यतः सस्रुषश्चाव घ्रापयति। यमेव ते
 वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तमेवावरुन्धे। अजीजिपत वनस्पतय
 इन्द्रं वाजं विमुच्यध्वमिति दुन्दुभीन् विमुञ्चति। यमेव ते
 वाजं लोकमिन्द्रियं दुन्दुभय उञ्जयन्ति। तमेवावरुन्धे॥ ३९॥

अभिजयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ

च॥६॥ [६]

ता॒र्प्यं यज॑मानं परि॒धापय॑ति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्।
य॒ज्ञेनै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयति। द॒र्भम॑यं परि॒धापय॑ति। प॒वित्रं
वै द॒र्भाः। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। वाजं॑ वा ए॒षोऽव॑रुरुत्सते। यो
वा॑ज॒पये॑न॒ यज॑ते। ओष॑धयः खलु॒ वै वाजः॑। यद्द॒र्भम॑यं
परि॒धापय॑ति॥ ४०॥

वाज॒स्याव॑रुद्धौ। जाय॒ एहि॒ सुवो॒ रोहा॑वेत्या॒ह। प॒त्न्या ए॒वैष
य॒ज्ञस्या॑न्वा॒रम्भो॑ऽन॒वच्छि॑त्यै। स॒प्तद॑शार॒त्रिर्यूपो॑ भवति।
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। तू॒पश्चतु॑र॒श्रिर्भव॑ति।
गौ॒धूमं॑ च॒षाल॑म्। न वा ए॒ते ब्री॑हयो॒ न यवाः॑।
यद्गौ॒धूमाः॑॥ ४१॥

ए॒वमि॑व॒ हि प्र॒जाप॑तिः॒ समृ॑द्धौ। अथो॑ अ॒मुमे॒वास्मै॑
लो॒कम॑न्न॒वन्तं॑ करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।
यद्यूपः॑। स॒र्वदे॒वत्यं॑ वासः॑। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिः
सम॑र्धयति। अथो॑ आ॒क्रम॑णमे॒व तत्सेतुं॑ यज॑मानः कुरुते।

सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। द्वादश वाजप्रसवीयानि
जुहोति॥४२॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेव प्रीणाति। अथो
संवत्सरमेवास्मा उपदधाति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
दशभिः कल्पै रोहति। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी।
प्राणानेव यथास्थानं कल्पयित्वा। सुवर्गं लोकमेति।
एतावद्वै पुरुषस्य स्वम्॥४३॥

यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति। तेन सह सुवर्गं लोकमेति।
सुवर्देवाँ अगन्मेत्याह। सुवर्गमेव लोकमेति। अमृता
अभूमेत्याह। अमृतमिव हि सुवर्गो लोकः। प्रजापतेः प्रजा
अभूमेत्याह। प्राजापत्यो वा अयं लोकः। अस्मादेव तेन
लोकात्रैति॥४४॥

समहं प्रजया सं मया प्रजेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।
आसपुटैर्घ्नन्ति। अन्नं वा इयम्। अन्नाद्येनैवैनँ समर्धयन्ति।
ऊषैर्घ्नन्ति। एते हि साक्षादन्नम्। यदूषाः। साक्षादेवैनमन्नाद्येन

समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यञ्चं घ्नन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते। शीर्षतो घ्नन्ति।
शीर्षतो ह्यन्नमद्यते। दिग्भ्यो घ्नन्ति। दिग्भ्य एवास्मा
अन्नाद्यमवरुन्धते। ईश्वरो वा एष पराङ्मुदधः। यो यूपः
रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतं
सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गं लोके प्रतितिष्ठति। शतमानं भवति।
शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्। यदजा। त्रिः संवत्सरस्यान्यान्यशून्यरि
प्रजायते। बस्ताजिनमध्यव रोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने
प्रतितिष्ठति॥४७॥

प्रिधापर्यन्ति गोधूमां जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्चं घ्नन्ति लोको नवं च॥७॥ [७]

सप्तान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि।
तान्येवावरुन्धे। सप्त ग्राम्या ओषधयः। सप्तारण्याः।
उभयीषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति। अन्नस्यान्नस्या-

वरुद्धौ। यद्वाजपेययाज्यनवरुद्धस्याश्रीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्यृद्धेत। सर्वस्य समवदायं जुहोति।
 अनवरुद्धस्यावरुद्धौ। औदुम्बरेण सुवेणं जुहोति।
 ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
 देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितुः प्रसूत एवैनं
 ब्रह्मणा देवताभिरभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति।
 अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यञ्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते।
 शीर्षतोऽभिषिञ्चति। शीर्षतो ह्यन्नमद्यते। आ
 मुखादन्ववस्त्रावयति। मुखत एवास्मा अन्नाद्यं
 दधाति। अग्नेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। एष
 वा अग्नेः सवः। तेनैवैनमभिषिञ्चति। इन्द्रस्य त्वा
 साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभि-
 षिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभि-

षिञ्चति। सोमग्रहाऽश्वावदानीयानि चूर्त्विग्भ्य उपहरन्ति।
अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाऽश्वावदानीयानि
च वाजसृज्यैः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो
उभर्याष्वेवाभिषिच्यते। विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्धौ। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते।
अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। वाजवतीभिर्माध्यं
दिने। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुन्धे। शिपिविष्ट-
वतीभिस्तृतीयसवने। यज्ञो वै विष्णुः। पशवः शिपिः। यज्ञ
एव पशुषु प्रति तिष्ठति। बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवैनं
श्रियै गमयति॥५२॥

अश्रीयादन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह वाजसृतः शिपिस्त्रीणि च॥८॥

[८]

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते।
द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते।
भुवनसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। भुवनमगन्निति
वै तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य
 सूयते। व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति।
 व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमैवैतेन गच्छति। पृथिविषदं
 त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते।
 तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपीव हि
 देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै
 तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह।
 पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह।
 अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभृतमित्याह
 सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नवं च॥९॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां
 प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वेद्युरागच्छन्। पितृन्
 यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न

पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः।
अस्मभ्यमेव पूर्वद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते।
यत्पितृभ्यः पूर्वद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय
यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम
इत्याह। पितुरेवाधि सोमपीथमवरुन्धे। न हि पिता
प्रमीयमाण आहैष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः।
इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां
जायामभ्यश्रुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते
द्वेद्वे जाये अभ्याक्षता। य एव वेद। अभि द्वितीयां
जायामश्रुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह।
य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति।
त्रिर्निदधाति। षट्स्वम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति।

अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः
पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति।
षट्स्वम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतून्नेव देवान्पितृन्प्रीणाति।
तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं
बर्हिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा
इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा हि
पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)
मिति। यत्प्राश्रीयात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुकः स्यात्।
यन्न प्राश्रीयात्। अहविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवघ्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं
नेवाप्राशितम्। वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति।
वीरं वा ददति। दशां छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः।
पितृन्नेव निरवदयते। उत्तर आयुषि लोमं छिन्दीत।
पितृणां ह्येतर्हि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितॄणाम्। नमो वः पितरो
 रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।
 नमो वः पितरः स्वधायै॥ नमो वः पितरो मन्यवे॥ नमो वः
 पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थ॥६३॥

युष्माङ्स्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके
 स्थ। यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां
 वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं
 विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके
 चरति। यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः।
 प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव
 सह पुनरैति। न प्रमायुको भवति। पितृलोके वा
 एतद्यजमानश्चरति। यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वर
 आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावैनं तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः।
 यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति।

नार्तिमार्च्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंश्रुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ युज्ञो यजमानश्चरति यत्पितृभ्यः
करोति पञ्च च॥१०॥ [१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्यैर्ग्रहेर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न
सावित्रं देवस्याहं तार्ष्यं सप्तान्नहोमानृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हत्वा दशं॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवेनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्ध्या इन्द्रियमेवास्मिन् ह्रीका
हि पितरः पञ्चषष्टिः॥६५॥

देवासुरा यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके
तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यंसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान्ः शूनं करोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्परस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुषं एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याहुतिः। यदुपाःशुः। सोमेन देवाः स्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपाःशुं जुहोति। सोमेनैव तद्देवाः स्तर्पयति। यद्ग्रहा जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्र आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्र आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि

दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति।
व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि
भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि।
इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः
स्थालीर्वायव्याः सोमग्रहणीरिति। देवा वै पृश्निमदुहन्॥४॥

तस्या एते स्तना आसन्। इयं वै पृश्निः। तामादित्या
आदित्यस्थाल्या चतुष्पदः पशून्दुहन्। यदादित्यस्थाली
भवति। चतुष्पद एव तया पशून् यजमान इमां दुहे।
तामिन्द्र उक्थ्यस्थाल्येन्द्रियमदुहत्। यदुक्थ्यस्थाली
भवति। इन्द्रियमेव तया यजमान इमां दुहे। तां विश्वे देवा
आग्रयणस्थाल्योर्जमदुहन्। यदाग्रयणस्थाली भवति॥५॥

ऊर्जमेव तया यजमान इमां दुहे। तां मनुष्या
ध्रुवस्थाल्याऽऽयुरदुहन्। यद्ध्रुवस्थाली भवति। आयुरेव
तया यजमान इमां दुहे। स्थाल्या गृह्णाति। वायव्येन

जुहोति। तस्मादन्येन पात्रेण पशून् दुहन्ति। अन्येन प्रतिगृह्णन्ति। अथो व्यावृत्तमेव तद्यजमानो गच्छति॥६॥

ग्रहत्वं ग्रहां जुहोत्यकुर्वतादुहन्नाग्रयणस्थाली भवति नवं च॥१॥ [१]

युव॑ सुराम॑मश्विना। नमु॑चावासुरे सचा॑। वि॒पि॒पा॒ना
शु॑भस्पती। इन्द्रं॑ कर्म स्वावतम्। पु॒त्रमि॑व पि॒तरा॑वश्विनो॒भा।
इन्द्रा॑वतं कर्मणा द॒सना॑भिः। यत्सु॑रामं व्यपि॑बः शची॑भिः।
सर॑स्वती त्वा मघवन्नभीष्णात्। अहा॑व्यग्रे ह॒विरा॒स्येते।
सु॒चीव॑ घृतं च॒मू इव॑ सोमः॥७॥

वा॒ज॒सनि॑ र॒यिम॒स्मे सु॒वीरम्॑। प्र॒श॒स्तं धे॑हि य॒शसं॑
बृ॒हन्तम्॑। यस्मिन्नश्व॑स ऋष॒भास॑ उ॒क्षणः॑। व॒शा मेषा॑
अ॒वसृ॑ष्टास॒ आहु॑ताः। की॒ला॒ल॒पे सोम॑पृष्ठाय वे॒धसे॑।
हृ॒दा म॒तिं ज॑नय चारु॑म॒ग्रये॑। नाना॒ हि वा॑ दे॒वहि॑त॒सु
सदो॑ मि॒तम्। मा स॑सृ॒क्षाथां॑ पर॒मे व्यो॑मन्। सुरा॒
त्वमसि॑ शुष्मिणी॒ सोम॑ ए॒षः। मा मा॑ हि॒सीः स्वा॑
योनि॑मावि॒शन्॥८॥

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबृच्छर्चीभिः।
 अहं तदस्य मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि।
 द्वे सुती अश्रुणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्।
 ताभ्यामिदं विश्वं भुवनं समेति। अन्तरा पूर्वमपरं च
 केतुम्। यस्ते देव वरुण गायत्रच्छन्दाः पाशः। तं त एतेनावं
 यजे॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुच्छन्दाः पाशः। तं त एतेनावं यजे।
 यस्ते देव वरुण जगतीच्छन्दाः पाशः। तं त एतेनावं यजे।
 सोमो वा एतस्य राज्यमादत्ते। यो राजा सत्राज्यो वा
 सोमेन यजते। देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो
 वै देवानां सुवाः। त एवास्मै सुवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः
 सुवन्ते राज्याय। देवसू राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥२॥

उदस्थाद्वेव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्। इन्द्राय
 कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा
 अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निषीदति। यस्याग्निहोत्री

निषीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै
देव्यदितिः॥११॥

इमामेवास्मा उत्थापयति। आयुर्यज्ञपतावधादित्याह।
आयुरेवास्मिन्दधाति। इन्द्राय कृण्वती भागं मित्राय
वरुणाय चेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अवर्ति वा एषैतस्य
पाप्मानं प्रतिख्याय निषीदति। यस्याग्निहोत्र्युपसृष्टा
निषीदति। तां दुग्ध्वा ब्राह्मणाय दद्यात्। यस्यान्नं नाद्यात्।
अवर्तिमेवास्मिन्याप्मानं प्रतिमुञ्चति॥१२॥

दुग्ध्वा ददाति। न ह्यदृष्टा दक्षिणा दीयते। पृथिवीं वा एतस्य
पयः प्रविंशति। यस्याग्निहोत्रं दुह्यमानं५ स्कन्दति। यदद्य
दुग्धं पृथिवीमसंक्त। यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। पयो गृहेषु
पयो अघ्नियासु। पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयीत्याह। पयं
एवात्मन्गृहेषु पशुषु धत्ते। अप उपसृजति॥१३॥

अद्विरेवेनदाप्रोति। यो वै यज्ञस्यार्ते नानार्तं५ स५ सृजति।
उभे वै ते तर्ह्यार्च्छतः। आर्च्छति खलु वा एतदग्निहोत्रम्।

यद्दुह्यमानं॑ स्कन्दति। यदभिदुह्यात्। आर्ते॑ नानार्तं॑ यज्ञस्य॑
संसृजेत्। तदेव॑ यादृक्कीदृक्॑ होतव्यम्। अथान्यां॑ दुग्ध्वा
पुनर्होतव्यम्। अनार्ते॑नैवार्तं॑ यज्ञस्य॑ निष्करोति॥१४॥

यद्यद्वृतस्य॑ स्कन्देत्। यत्ततोऽहुत्वा॑ पुनरेयात्। यज्ञं॑
विच्छिन्द्यात्। यत्र॑ स्कन्देत्। तन्निषद्य॑ पुनर्गृहीयात्।
यत्रैव॑ स्कन्दति। तत॑ एवैनत्पुनर्गृह्णाति। तदेव॑ यादृक्कीदृक्॑
होतव्यम्। अथान्यां॑ दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। अनार्ते॑नैवार्तं॑
यज्ञस्य॑ निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य॑ यज्ञश्छिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिश्चिते॑ श्वाऽन्तरा॑
धावति। रुद्रः॑ खलु वा एषः। यदग्निः। यद्गामन्वत्या॑
वर्तयेत्। रुद्राय॑ पशूनपि॑ दध्यात्। अपशुर्यजमानः॑ स्यात्।
यदपोऽन्वतिषिञ्चेत्। अनाद्यमग्नेरापः। अनाद्यमाभ्यामपि॑
दध्यात्। गार्हपत्याद्भस्मादाय॑। इदं॑ विष्णुर्विचक्रम॑ इति॑
वैष्णव्यर्चाऽऽहवनीयाद्धुसयन्नुद्रवेत्। यज्ञो॑ वै विष्णुः।
यज्ञेनैव॑ यज्ञः॑ सन्तनोति। भस्मना॑ पदमपि॑ वपति॑

शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यदि॑तिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥३॥ [३]

नि वा ए॒तस्या॑हव॒नीयो॑ गा॒र्हप॑त्यं कामयते। निगा॒र्हप॑त्य
आहव॒नीयम्। यस्या॒ग्निमनु॑द्धृत॒ः सूर्यो॑ऽभि नि॒म्रोच॑ति।
दर्भेण॑ हि॒रण्यं प्र॒बद्धं पु॒रस्ता॑द्धरेत्। अथा॒ग्निम्।
अथा॒ग्निहो॑त्रम्। यद्धि॒रण्यं पु॒रस्ता॑द्धरति। ज्योति॒र्वै
हि॒रण्यम्। ज्योति॑रे॒वैनं॑ पश्यन्नुद्धरति। यद॒ग्निं पूर्वं॑
हर॒त्यथा॑ग्निहोत्रम्॥१७॥

भा॒गधे॑ये॒नैवैनं॑ प्रणयति। ब्रा॒ह्मण आ॑र्षेय उद्धरेत्। ब्रा॒ह्मणो
वै सर्वा॑ दे॒वताः। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भि॒रुद्ध॑रति।
अ॒ग्निहो॑त्रमु॒पसा॑द्यातमि॒तोरा॑सीत। व्र॒तमे॒व ह॒तमनु॑
म्रियते। अन्तं॑ वा ए॒ष आ॒त्मनो॑ गच्छति। यस्ता॒म्यति॑।
अन्त॑मेष य॒ज्ञस्य॑ गच्छति। यस्या॒ग्निमनु॑द्धृत॒ः सूर्यो॑ऽभि
नि॒म्रोच॑ति॥१८॥

पुनः॑ स॒मन्यं जु॑होति। अन्ते॑नै॒वान्तं॑ य॒ज्ञस्य॑ निष्करोति।

वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं
 सूर्योऽभि निम्नोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव
 यज्ञं निष्क्रीणीते। नि वा एतस्याहवनीयो गार्हपत्यं
 कामयते। नि गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं
 सूर्योऽभ्युदेति। चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा
 अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।
 यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।
 ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। परांची वा एतस्मै व्युच्छन्ती
 व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुना
 जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम्। स्वाहेति
 प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै विवासयति।
 अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हृतमनु म्रियते।
 अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमे॒ष य॒ज्ञस्य॑ गच्छति। यस्या॒ग्निमनु॑द्धृत॒ः
 सूर्यो॑ऽभ्यु॒देति॑। पुनः॑ स॒मन्य॑ जुहोति। अन्ते॑नै॒वान्तं॑
 य॒ज्ञस्य॑ निष्क॑रोति। मि॒त्रो वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञं गृ॑ह्णाति।
 यस्या॒ग्निमनु॑द्धृत॒ः सूर्यो॑ऽभ्यु॒देति॑। मै॒त्रं च॑रुं निर्व॑पेत्। तेनै॒व
 य॒ज्ञं निष्क्री॑णीते। यस्या॒हव॒नीयेऽनु॑द्वाते॒ गार्ह॑पत्य उ॒द्वाये॑त्
 ॥ २२ ॥

यदा॑हव॒नीयमनु॑द्वाप्य॒ गार्ह॑पत्यं म॒न्येत्। विच्छि॑न्धात्।
 भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। यद्वै य॒ज्ञस्य॑ वास्त॒व्यं क्रि॑यते। तदनु॑
 रु॒द्रोऽव॑चरति। यत्पूर्व॑मन्वव॒स्येत्। वास्त॒व्यम॒ग्निमुपा॑सीत।
 रु॒द्रोऽस्य॑ प॒शून्धातु॑कः स्यात्। आ॒हव॒नीयमु॑द्वाप्य॒।
 गार्ह॑पत्यं म॒न्येत्॥ २३ ॥

इ॒तः प्र॑थ॒मं ज॑ज्ञे अ॒ग्निः। स्वा॒द्योने॒रधि॑ जा॒तवे॑दाः।
 स गा॑यत्रि॒या त्रि॒ष्टुभा॑ जग॑त्या। दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं वह॑तु
 प्रजा॑न॒त्रिति॑। छन्दो॑भिरे॒वैन॑ः स्वा॒द्योनेः॑ प्रज॑नयति।
 गार्ह॑पत्यं म॒न्यति॑। गार्ह॑पत्यं वा अ॒न्वाहि॑ताग्नेः प॒शव॑ उप॑

तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनुं पशवोऽपं क्रामन्ति। इषे
रुय्यै रमस्व॥२४॥

सहसे द्युम्नाय। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रुयिः।
पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह।
ऋख्स्वामे वै सारस्वतावुत्सौ। ऋख्स्वामाभ्यामेवैनं
समिन्धे। सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्।
बृहद्विराट्॥२५॥

ताभ्यामेवैनं समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य
यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति।
आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं
पदं हि तै। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु
सं भरेतम्। सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वेणैवास्यं यज्ञेन यज्ञमनु सन्तनोति। त्वमग्ने सप्रथां
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञं
सन्तनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।

अ॒ग्निमे॒व प॑थि॒कृत्ꣳ स्वेन॑ भा॒ग॒धेये॒नोप॑धावति। स ए॒वैनं॑
य॒ज्ञियं॑ पन्था॒मपि॑ नयति। अ॒न॒ङ्गान्दक्षि॑णा। व॒ही ह्ये॑ष
समृ॑द्धौ॥ २७ ॥

हरत्यथाग्निहोत्रं निम्रोचति हरेद्देवतां गच्छत्युद्वार्यन्मन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै पूर्वं त्रीणि
निम्रोचति दुर्भेण यद्धिरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं
परच्युपाः पुनर्मित्रो मैत्रं यस्याहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वे मन्थेदुद्धरेत्॥)॥ ४॥ ————— [४]

यस्य॑ प्रातः स॒वने॑ सोमोऽति॒रिच्य॑ते। मा॒ध्यं दि॒नꣳ स॒वने॑
का॒मय॑मानोऽभ्यति॑रिच्यते। गौ॒र्धय॑ति म॒रुता॒मिति॑ धय॑द्वतीषु
कुर्व॑न्ति। हि॒नस्ति॒ वै स॒न्ध्यधी॑तम्। स॒न्धीव॒ खलु॒ वा
ए॒तत्। यत्स॒वने॑स्याति॒रिच्य॑ते। यद्धय॑द्वतीषु कुर्व॑न्ति। स॒न्धेः
शा॒न्त्यै। गा॒य॒त्रꣳ सा॒मं भ॑वति पञ्चद॒शः स्तोमः॑। तेनै॒व
प्रा॑तः स॒वनान्न॑यन्ति॥ २८ ॥

म॒रुत्व॑तीषु कुर्व॑न्ति। तेनै॒व मा॒ध्यं दि॒नात्स॒वने॑ न्नय॑न्ति।
होतु॑श्चम॒सम॑नूत्रयन्ते। होताऽनु॑ शꣳसति। म॒ध्यत॑ ए॒व य॒ज्ञꣳ
स॒माद॑धाति। यस्य॑ मा॒ध्यं दि॒ने स॒वने॑ सोमोऽति॒रिच्य॑ते।

आदित्यं तृतीयसवनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते।
गौरिवीतः सामं भवति। अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्।
अतिरिक्तं यत्सवनस्यातिरिच्यते॥ २९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्मुहाः अंसि सूर्येति कुर्वन्ति।
यस्यैवादित्यस्य सवनस्य कामेनातिरिच्यते। तेनैवैनं
कामेन समर्धयन्ति। गौरिवीतः सामं भवति। तेनैव
माध्यं दिनात्सवनान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव
तृतीयसवनान्नयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनुं
शः सति॥ ३०॥

मध्यत एव यज्ञः समादधाति। यस्य तृतीयसवने
सोमोऽतिरिच्येत। उक्थ्यं कुर्वीत। यस्योक्थ्येऽतिरिच्येत।
अतिरात्रं कुर्वीत। यस्यातिरात्रेऽतिरिच्यते। तत्त्वै
दुष्प्रज्ञानम्। यजमानं वा एतत्पशवं आसाहयन्ति।
बृहत्सामं भवति। बृहद्वा इमाँल्लोकान्दाधार। बार्हताः
पशवः। बृहत्तैवास्मै पशून्दाधार। शिपिविष्टवतीषु कुर्वन्ति।
शिपिविष्टो वै देवानां पुष्टम्। पुष्ट्यैवैनः समर्धयन्ति।

होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनुशंसति। मध्यत एव यज्ञं
समादधाति॥ ३१॥

यन्ति सर्वनस्यातिरिच्यन्ते शंसति दाधाराद्यौ च॥५॥

[५]

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि
संसनुतः। यौ द्वौ संसनुतः। प्रजापतिर्वा एष
वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं
वा एते संसुन्वतोर्निर्बप्सति। पूर्वणोपसृत्या देवता
इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै श्रेयान्भवति। एतिवन्त्याज्यानि
भवन्त्यभिजित्यै॥ ३२॥

मरुत्वतीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्।
देवानामेवापराजित आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहत्। आभ्यामेवैनमन्तरैति।
वाचश्च मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥ ३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति।
सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्त्यै। अभिजिद्भवति। सुवर्गस्य

लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। वि॒श्वजि॒द्भव॑ति। वि॒श्वस्य॑ जि॒त्यै। यस्य॑
 भूया॑सो यज्ञ॒कृतव॑ इत्या॒हुः। स दे॒वता॑ वृ॒द्ध इति॑।
 यद्य॑ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमः॑ प॒रस्ता॒त्स्यात्॥ ३४॥

उ॒क्थ्यं॑ कुर्वी॒त। यद्यु॒क्थः॑ स्यात्। अ॒तिरा॒त्रं कुर्वी॑त।
 य॒ज्ञक॒तुभि॑रे॒वास्य॑ दे॒वता॑ वृ॒द्धे। यो वै छ॒न्दो॑भि॒रभि॑भवति।
 स स॑सु॒न्वतो॑र॒भिभव॑ति। सं॒वेशाय॑ त्वोप॒वेशाय॑
 त्वेत्या॑ह। छ॒न्दांसि॑ वै सं॒वेश॑ उ॒पवेशः॑। छ॒न्दो॑भि॒रेवा॒स्य
 छ॒न्दांस्य॑भि॒भव॑ति। इ॒ष्टर्गो॑ वा ऋ॒त्विजा॑मध्व॒र्युः॥ ३५॥

इ॒ष्टर्गः॑ खलु॒ वै पूर्वो॑ऽर्ष्टुः क्षी॑यते। प्रा॒णापा॒नौ मृ॒त्योर्मा॑
 पा॒तमि॒त्याह॑। प्रा॒णापा॒नयो॑रे॒व श्र॑यते। प्रा॒णापा॒नौ मा॑
 मा॒हासि॑ष्टमि॒त्याह॑। नैनं॑ पु॒राऽऽयु॑षः प्रा॒णापा॒नौ ज॑हितः।
 आ॒र्तिं वा ए॒ते नि॑यन्ति। येषां॑ दी॒क्षितानां॑ प्र॒मीय॑ते। तं
 यद॑व॒वर्ज॑युः। क्रू॒रकृ॑ता॒मिवै॑षां लो॒कः स्या॑त्। आ॒ह॒र द॒हेति॑
 ब्रू॒यात्॥ ३६॥

तं दक्षिणतो वेद्यै निधाय। सर्पराज्ञियां ऋग्भिः स्तुयुः। इयं

वै सर्पतो राज्ञी॥ अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः।
यत्स्तुतमननुशस्तमिति। होतां प्रथमः प्राचीनावीती
मार्जालीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्।
उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥३७॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति।
त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः
पुनः परियन्ति। षट्स्वम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं
धुवते। अग्र आयूँषि पवसु इति प्रतिपदं कुर्वीरन्।
रथन्तरसामैषाँ सोमः स्यात्। आयुरेवात्मन्दधते। अथो
पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥३८॥

अभिजित्यै पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरुञ्जीणि च॥६॥

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति।
यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै
रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं
यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्तिं वा एते

नियन्ति। येषां दीक्षितानामग्निरुद्धायति॥३९॥

यदाहवनीयं उद्धायैत्। यत्तं मन्थैत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्धायैत्। आग्नीध्रादुद्धरेत्।
यदाग्नीध्र उद्धायैत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्धायैत्।
अत एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति।
तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्दारोरुद्धायैत्। तस्यारणीं कुर्यात्।
ऋमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्क्रमुकः।
प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्न्योनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति।
नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। यस्य सोमं उपदस्यैत्।
सुवर्णं हिरण्यं द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्।
जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य
वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तत्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यत्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति।

प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीत॑ य॒ सोममप॑हरैयुः।
 क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमप॑हरैयुः।
 आ॒दा॒रा॒श्च॑ फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गा॒य॒त्री य॑
 सोममाहरत्। तस्य योऽ॑शुः पुराऽप॑तत्॥४३॥

त आ॒दा॒रा अ॑भवन्। इन्द्रो॑ वृत्रम॑हन्। तस्य॑ वल्कः
 पराऽप॑तत्। तानि॑ फाल्गुनान्य॑भवन्। प॒शवो॑ वै फाल्गुनानि॑।
 प॒शवः॑ सोमो॒ राजा॑। यदा॒दा॒रा॒श्च॑ फाल्गुनानि॑ चाभिषुणोति॑।
 सोममे॒व राजा॑नम॒भिषु॑णोति। श्रु॒तेन॑ प्रातः सव॒ने श्री॑णीयात्।
 दध्ना॑ म॒ध्यं दि॒ने॥४४॥

नी॒त॒मि॒श्रेण॑ तृतीयसव॒ने। अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमः॑ स्याद्रथन्त॒रसा॑मा।
 य ए॒व॒र्त्विजो॑ वृ॒ताः स्युः। त ए॑नं याजयेयुः। एकां॒ गां
 दक्षि॑णां दद्या॒त्तेभ्य॑ ए॒व। पुनः॑ सोमं क्रीणीयात्। यज्ञेनै॒व
 तद्य॒ज्ञमि॑च्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वा॑भ्यो वा
 ए॒ष दे॒वता॑भ्यः॒ सर्वे॑भ्यः पृ॒ष्ठेभ्य॑ आ॒त्मान॑मागुरते। यः
 स॒त्राया॑गुरते॑। ए॒तावा॒न्खलु॑ वै पु॒रुषः॑। याव॑दस्य वि॒त्तम्।

सर्ववेदसेनं यजेत। सर्वपृष्ठोऽस्य सोमः स्यात्। सर्वाभ्य
एव देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्धार्यति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपतन्मध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥७॥ [७]

पवमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स पुनातु
मा। पुनन्तु मा देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया। पुनन्तु विश्वं
आयवः। जातवेदः पवित्रवत्। पवित्रेण पुनाहि मा। शुक्रेण
देव दीद्यत्। अग्ने ऋत्वा ऋतूँ रनु॥४६॥

यत्ते पवित्रमर्चिषि। अग्ने विततमन्तरा। ब्रह्म तेन पुनीमहे।
उभाभ्यां देव सवितः। पवित्रेण सवेन च। इदं ब्रह्म
पुनीमहे। वैश्वदेवी पुनती देव्यागात्। यस्यै बह्वीस्तनुवो
वीतपृष्ठाः। तया मदन्तः सधमाद्येषु। वयं स्याम पतयो
रयीणाम्॥४७॥

वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातु। वातः प्राणेनेषिरो मयोभूः।
द्यावापृथिवी पयसा पयोभिः। ऋतावरी यज्ञिये मा पुनीताम्।
बृहद्भिः सवितस्तृभिः। वर्षिष्ठैर्देव मन्मभिः। अग्ने दक्षैः

पुनाहि मा। येन देवा अपुनता। येनाऽऽपो दिव्यं कशः।
तेन दिव्येन ब्रह्मणा॥४८॥

इदं ब्रह्म पुनीमहे। यः पावमानीरध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं
रसम्। सर्वं स पूतमश्नाति। स्वदितं मातरिश्वना।
पावमानीर्यो अध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं रसम्। तस्मै
सरस्वती दुहे। क्षीरं सर्पिर्मधूदकम्। पावमानीः
स्वस्त्ययनीः॥४९॥

सुदुघा हि पयस्वतीः। ऋषिभिः सम्भृतो रसः।
ब्राह्मणेष्वमृतं हितम्। पावमानीर्दिशन्तु नः। इमं
लोकमथो अमुम्। कामान्त्समर्धयन्तु नः। देवीर्देवैः
समाभृताः। पावमानीः स्वस्त्ययनीः। सुदुघा हि घृतश्रुतः।
ऋषिभिः सम्भृतो रसः॥५०॥

ब्राह्मणेष्वमृतं हितम्। येन देवाः पवित्रेण। आत्मानं पुनते
सदा। तेन सहस्रधारेण। पावमान्यः पुनन्तु मा। प्राजापत्यं
पवित्रम्। शतोद्यामं हिरण्मयम्। तेन ब्रह्मविदो वयम्।

पू॒तं ब्र॒ह्म पु॒नी॒महे। इन्द्रः॑ सु॒नी॒ती स॒ह मां पु॒नातु। सोमः॑
स्व॒स्त्या वरु॑णः सु॒मी॒च्या। य॒मो रा॒जा प्र॒मृ॒णाभिः पु॒नातु मा।
जा॒तवे॑दा मो॒र्जय॑न्त्या पु॒नातु॥५१॥

अनु॑ रयी॒णां ब्र॒ह्मणा॑ स्व॒स्त्यय॑नीः सु॒दु॒घा हि घृ॒तश्च॒त ऋ॒षिभिः॑ सम्भृ॒तो रसः॑ पु॒नातु॑ त्रीणि॑ च॥८॥

[८]

प्र॒जा वै स॒त्रमा॑सत॒ तप॒स्तप्य॑माना॒ अजु॑ह्वतीः। दे॒वा
अ॑पश्य॒श्चम॑सं घृ॒तस्य॑ पूर्णं॑ स्व॒धाम्। तमु॒पोद॑तिष्ठन्तम॒जुह॑वुः।
तेना॑र्धमा॒स ऊ॒र्जम॑वा॒रुन्ध॑त। तस्मा॑दर्धमा॒से
दे॒वा इ॒ज्यन्ते। पि॒तरो॑ऽपश्य॒श्चम॑सं घृ॒तस्य॑ पूर्णं॑
स्व॒धाम्। तमु॒पोद॑तिष्ठन्तम॒जुह॑वुः। तेन॑ मा॒स्यूर्ज॑मवा॒रुन्ध॑त।
तस्मा॑न्मा॒सि पि॒तृभ्यः॑ क्रि॒यते। म॒नुष्या॑ अपश्य॒श्चम॑सं
घृ॒तस्य॑ पूर्णं॑ स्व॒धाम्॥५२॥

तमु॒पोद॑तिष्ठन्तम॒जुह॑वुः। तेन॑ द्वा॒यीमूर्ज॑मवा॒रुन्ध॑त।
तस्मा॑द्वि॒रहो॑ म॒नुष्ये॑भ्य॒ उप॑ह्रियते। प्रा॒तश्च सा॒यं च।
प॒शवो॑ऽपश्य॒श्चम॑सं घृ॒तस्य॑ पूर्णं॑ स्व॒धाम्। तमु॒पोद॑तिष्ठन्तम॒जुह॑वुः।
तेन॑ त्रि॒यीमूर्ज॑मवा॒रुन्ध॑त। तस्मा॑त्त्रि॒रहः॑ प॒शवः॑

प्रेरंते। प्रातः सङ्गवे सायम्। असुरा अपश्यञ्चमसं घृतस्य
पूर्णं स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत।
ते देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभूवन्। यद्वयं
स्म इति। त एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि
निरवपन्। तैरेवैषान्तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन्।
पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजंते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे।
यत्पितृभ्यः करोति। यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत।
तान्तेनावरुन्धे। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। यामेव मनुष्या
ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे।
यच्चातुर्मास्यैर्यजंते। यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत।
तान्तेनावरुन्धे। भवत्यात्मना। परास्य भ्रातृव्यो
भवति। विराजो वा एषा विक्रान्तिः। यच्चातुर्मास्यानि।

वैश्वदेवेनास्मिँल्लोके प्रत्यतिष्ठत्। वरुणप्रघासैरन्तरिक्षे।
साकमेधैरमुष्मिँल्लोके। एष ह त्वावैतत्सर्वं भवति। य एवं
विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते॥५६॥

मनुष्या अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा
ददात्यतिष्ठच्चत्वारि च॥९॥ [९]

अग्निर्वाव संवत्सरः। आदित्यः परिवत्सरः। चन्द्रमा
इदावत्सरः। वायुरनुवत्सरः। यद्वैश्वदेवेन यजते।
अग्निमेव तत्संवत्सरमाप्नोति। तस्माद्वैश्वदेवेन यजमानः।
संवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्तु इत्याशासीत। यद्वरुण-
प्रघासैर्यजते। आदित्यमेव तत्परिवत्सरमाप्नोति॥५७॥

तस्माद्वरुणप्रघासैर्यजमानः। परिवत्सरीणां स्वस्तिमा-
शास्तु इत्याशासीत। यत्साकमेधैर्यजते। चन्द्रमसमेव
तदिदावत्सरमाप्नोति। तस्मात्साकमेधैर्यजमानः।
इदावत्सरीणां स्वस्तिमाशास्तु इत्याशासीत।
यत्पितृयज्ञेन यजते। देवानेव तदन्ववस्यति। अथवा
अस्य वायुश्चानुवत्सरश्चाप्रीतावुच्छिष्येते। यच्छुनासीरीयेण

यजंते॥५८॥

वा॒युमे॒व तद॑नुवत्स॒रमा॑प्रोति। तस्मा॑च्छु॒नासी॑रीयेण॒
यज॑मानः। अ॒नुव॑त्स॒रीणा॑ऽस्व॒स्तिमा॑शा॒स्त इ॒त्याशा॑सीत।
स॒वत्स॒रं वा ए॒ष ई॒प्सती॑त्याहुः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑त इति॑। ए॒ष
ह॒ त्वै स॑वत्स॒रमा॑प्रोति। य ए॒वं वि॒द्वाऽश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑ते।
विश्वे॑ दे॒वाः स॑मयजन्त। तेऽग्नि॑मे॒वाय॑जन्त। त ए॒तं
लो॒कम॑जयन्॥५९॥

यस्मि॑न्न॒ग्निः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑ते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति।
यस्मि॑न्न॒ग्निः। अ॒ग्नेरे॒व सायु॑ज्यमु॒पैति॑। य॒दा वै॑श्वदे॒वेन॒
यज॑ते। अथ॑ स॒वत्स॒रस्य॑ गृ॒हप॑तिमाप्रोति। य॒दा
स॒वत्स॒रस्य॑ गृ॒हप॑तिमाप्रोति। अथ॑ स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्रोति।
य॒दा स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्रोति॥६०॥

अथ॑ गृ॒हमे॒धिन॑माप्रोति। य॒दा गृ॒हमे॒धिन॑माप्रोति।
अथा॒ग्निर्भव॑ति। य॒दाग्नि॑र्भवति। अथ॒ गौर्भव॑ति। ए॒षा वै
वै॑श्वदे॒वस्य॒ मात्रा॑। ए॒तद्वा ए॒तेषा॑मव॒मम्। अतो॑तो वा

उत्तराणि श्रेयांसि भवन्ति। यद्विश्वे देवाः समयजन्त।
तद्वैश्वदेवस्य वैश्वदेवत्वम्॥६१॥

अथादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासैरयजत। स
एतं लोकमजयत्। यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रघासैरयजते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः। आदित्यस्यैव
सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासै-
रयजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो
राजा छन्दांसि साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति।
यत्साकमेधैरयजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा
विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै
चन्द्रमाः। एष ह त्वै साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं
विद्वान्त्साकमेधैरयजते। यत्सोमश्च राजा छन्दांसि च
समैधन्त॥६३॥

तत्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः

प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्।
 यस्मिन्नृतवः। यत्पितृयज्ञेन यजन्ते। एतमेव लोकं जयति।
 यस्मिन्नृतवः। ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः
 प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य
 पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्त प्रथेमहीति। ततो वै
 ता अप्रथन्त। य एवं विद्वाः त्र्यम्बकैर्यजन्ते। प्रथन्ते प्रजया
 पशुभिः। अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स
 एतं लोकमजयत्। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजन्ते।
 एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र
 चातुर्मास्ययाजी मीयता (३) न प्रमीयता (३) इति।
 जीवन्वा एष ऋतूनप्येति। यदि वसन्ता प्रमीयते। वसन्तो
 भवति। यदि ग्रीष्मे ग्रीष्मः। यदि वर्षासु वर्षाः। यदि शरदि
 शरत्। यदि हेमन् हेमन्तः। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमप्येति।

संवत्सरः प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥६६॥

परिवत्सरमाप्नोति शुनासीरीयेण यजतेऽजयन्त्सहस्रयाजिनमाप्नोति वैश्वदेवत्वः साकमेधेरयजत समैधन्त
पितृयज्ञत्वं जयति यस्मिन्वायुरहंमन्तस्त्रीणि च॥१०॥ [१०]

उभये युवः सुराममुदस्थान्नि वै यस्य प्रातः सवन एकैकोऽसुर्यं पवमानः प्रजा वै
सत्रमांसताग्निर्वाव संवत्सरो दश॥१०॥

उभये वा उदस्थात्सर्वाभिर्मध्यतोऽत्र वाव ब्राह्मणेष्वथ गृहमेधिनः षट्स्थष्टिः॥६६॥

उभये वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिकाः। शु॒क्रं प॒रस्ता॒ज्योति॑र॒वस्ता॑त्। प्र॒जाप॑ते
रोहि॑णी। आ॒पः प॒रस्ता॒दोष॑धयो॒ऽवस्ता॑त्। सोम॑स्ये॒न्वका
वि॒त॒तानि॑। प॒रस्ता॒द्वय॑न्तो॒ऽवस्ता॑त्। रु॒द्रस्य॑ बा॒हू।
मृ॒ग॒यवः॑ प॒रस्ता॑द्वि॒क्षारो॑ऽवस्ता॑त्। अ॒दित्यै॒ पुन॑र्वसू। वा॒तः
प॒रस्ता॑दा॒र्द्रम॑वस्ता॑त्॥१॥

बृ॒ह॒स्पत॑स्त॒िष्यः। जु॒ह्व॒तः प॒रस्ता॒द्यज॑माना अ॒वस्ता॑त्।
स॒र्पाणा॑माश्रेषाः। अ॒भ्याग॑च्छन्तः प॒रस्ता॑द॒भ्यान्त्य॑न्तो-
ऽवस्ता॑त्। पि॒तृणां॑ म॒घाः। रु॒दन्तः॑ प॒रस्ता॑दप॒भ्र॒शो॑ऽवस्ता॑त्।
अ॒र्य॒म्णः पूर्वे॑ फल्गु॑नी। जा॒या प॒रस्ता॑दृषभो॑ऽवस्ता॑त्।
भ॒ग॒स्योत्त॑रे। वृ॒ह॒तवः॑ प॒रस्ता॑द्वह॑माना अ॒वस्ता॑त्॥२॥

दे॒वस्य॑ सवि॒तुर्ह॑स्तः। प्र॒स॒वः प॒रस्ता॑त्स॒नि॒र॒वस्ता॑त्।
इन्द्र॑स्य चि॒त्रा। ऋ॒तं प॒रस्ता॑त्स॒त्यम॑वस्ता॑त्। वा॒योर्नि॑ष्ट्या
व्र॒ततिः॑। प॒रस्ता॑दसि॒द्धि॒र॒वस्ता॑त्। इन्द्रा॑ग्नि॒योर्वि॑शा॒खे।
यु॒गानि॑ प॒रस्ता॑त्कृ॒षमा॑णा अ॒वस्ता॑त्। मि॒त्रस्या॑नू॒रा॒धाः।

अभ्या॒रोह॑त्प॒रस्ता॑दभ्या॒रूढ॑म॒वस्ता॑त् ॥ ३ ॥

इन्द्र॑स्य रोहि॒णी। शृ॒णत्प॒रस्ता॑त्प्रतिशृ॒णद॑वस्ता॑त्। निर्ऋ॑त्यै
मूल॒वर्ह॑णी। प्र॒तिभ॒ञ्जन्तः॑ प॒रस्ता॑त्प्रतिशृ॒णन्तो॑ऽवस्ता॑त्।
अ॒पां पूर्वा॑ अषा॒ढाः। वर्चः॑ प॒रस्ता॑त्समि॒तिर॑वस्ता॑त्। विश्वे॑षां
दे॒वाना॑मुत्त॑राः। अ॒भिज॑य॒त्प॒रस्ता॑दभिजित॑म॒वस्ता॑त्। विष्णोः॑
श्रो॒णा पृ॒च्छमा॑नाः। प॒रस्ता॑त्पन्था॑ अ॒वस्ता॑त् ॥ ४ ॥

वसू॑नाः॒ श्रवि॑ष्ठाः। भू॒तं प॒रस्ता॑द्भूति॑र॒वस्ता॑त्। इन्द्र॑स्य
श॒तभि॑षक्। वि॒श्वव्य॑चाः प॒रस्ता॑द्वि॒श्वक्षि॑तिर॒वस्ता॑त्।
अ॒जस्यै॑कप॒दः पूर्वे॑ प्रो॒ष्ठप॒दाः। वैश्वान॑रं प॒रस्ता॑द्वैश्व॒वस॑वम॒
वस्ता॑त्। अहे॑र्बु॒ध्निय॑स्योत्त॑रे। अ॒भिषि॑ञ्चन्तः प॒रस्ता॑दभि॒
षु॒ण्वन्तो॑ऽवस्ता॑त्। पू॒ष्णो रे॒वती॑। गा॒वंः प॒रस्ता॑द्वत्सा
अ॒वस्ता॑त्। अ॒श्विनो॑र॒श्वयु॑जौ। ग्रामः॑ प॒रस्ता॑त्सेना॒ऽवस्ता॑त्।
य॒मस्या॑प॒भर॑णीः। अ॒प॒कर्ष॑न्तः प॒रस्ता॑दप॒वह॑न्तो॒ऽवस्ता॑त्।
पू॒र्णा प॒श्चाद्य॑त्ते दे॒वा अ॒द॒धुः ॥ ५ ॥

आ॒र्द्रम॑वस्ता॒द्वह॑माना अ॒वस्ता॑दभ्या॒रूढ॑म॒वस्ता॑त्पन्था॑ अ॒वस्ता॑द्वत्सा अ॒वस्ता॑त्पञ्च॑ च ॥ १ ॥

यत्पुण्यं नक्षत्रम्। तद्वद्वुर्वीतोपव्युषम्। यदा वै सूर्य उदेति।
 अथ नक्षत्रं नैति। यावति तत्र सूर्यो गच्छेत्। यत्र जघन्यं
 पश्येत्। तावति कुर्वीत यत्कारी स्यात्। पुण्याह एव कुरुते।
 एव९ ह वै यज्ञेषु च शतद्युम्नं च मात्स्यो निरवसाययां
 चकार॥६॥

यो वै नक्षत्रियं प्रजापतिं वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः।
 हस्तं एवास्य हस्तः। चित्रा शिरः। निष्ठा हृदयम्। ऊरू
 विशाखे। प्रतिष्ठाऽनूराधाः। एष वै नक्षत्रियः प्रजापतिः। य
 एवं वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः॥७॥

अस्मि९श्चामुष्मि९श्च। यां कामयेत दुहितरं प्रिया
 स्यादिति। तां निष्ठायां दद्यात्। प्रियैव भवति। नेव तु
 पुनरागच्छति। अभिजिन्नाम् नक्षत्रम्। उपरिष्ठादषाढानाम्।
 अवस्ताच्छ्रोणायै। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते
 देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यदभ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयेतानपज्यं

जयेदिति। तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपजय्यमेव
जयति। पापपराजितमिव तु। प्रजापतिः पशूनसृजत।
ते नक्षत्रं नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते समावन्त एवाभवन्। ते
रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्रेवत्यां पशूनां कुर्वीत।
यत्किं चार्वाचीन्ः सोमात्। प्रैव भवन्ति। सुलिलं वा
इदमन्तरासीत्। यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो
वा इह यजते। अमुं स लोकं नक्षते। तन्नक्षत्राणां
नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृह्यैव भवति।
यानि वा इमानि पृथिव्याश्चित्राणि। तानि नक्षत्राणि।
तस्मादक्षीलनामश्चित्रे। नावस्येन्न यजेत। यथा पापाहे
कुरुते। तादृगेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्।
तानि देवनक्षत्राणि। अनूराधाः प्रथमम्। अपभरणीरुत्तमम्।
तानि यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि। तानि दक्षिणेन

परि॑यन्ति। यानि॑ यमनक्ष॒त्राणि॑॥१२॥

तान्यु॑त्तरेण। अन्वे॑षामरा॒त्स्मेति॑। तद॑नूरा॒धाः। ज्ये॒ष्ठमै॑षाम-
वधि॑ष्मेति॑। तज्ये॑ष्ठ॒घ्नी। मूल॑मेषामवृक्षा॒मेति॑। तन्मूल॑वर्हणी।
यन्नास॑हन्त। तद॑षा॒ढाः। यद॑श्लो॒णत्॥१३॥

तच्छ्रो॑णा। यद॑शृ॒णोत्। तच्छ्र॑वि॒ष्टाः। यच्छ्रु॑तमभिषज्यन्।
तच्छ्रु॑तमिषक्। प्रो॒ष्ठप॒देषू॑दयच्छन्त। रे॒वत्या॑मरवन्त।
अ॒श्वयु॑जोरयुञ्जत। अ॒प॒भर॑णी॒ष्वपा॑वहन्। तानि॒ वा ए॒तानि॑
यमनक्ष॒त्राणि॑। यान्ये॒व दे॑वनक्ष॒त्राणि॑। तेषु॑ कुर्वीत यत्का॒री
स्यात्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कुरु॑ते॥१४॥

च॒क्रै॒वं वेदो॑भयोरेनं लो॒कयो॑र्विदुरजयन्ने॒वती॑मुपातिष्ठन्त नक्ष॒त्रत्व॑म॒न्यानि॑ यानि॑ यमनक्ष॒त्राण्य॑श्लो॒णद्य॑म-
नक्ष॒त्राणि॑ त्रीणि॑ च॥२॥

[२]

दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प्रा॒तः प्र॑स॒वः प्रा॒णः। वरु॑णस्य
सा॒यमा॑स॒वोऽपानः॑। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ प्रा॒तस्त॑नात्। प्रा॒चीनं॑
सङ्ग॑वात्। ततो॑ दे॒वा अ॑ग्नि॒ष्टोमं॑ निर॑मिमत। तत्तदा॑त्तवीर्यं
निर्मा॑र्गः। मि॒त्रस्य॑ सङ्ग॒वः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्तर्हि
प॒शवः॑ स॒माय॑न्ति। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ सङ्ग॑वात्॥१५॥

प्राचीनं मध्यं दिनात्। ततो देवा उक्थ्यं निरमिमता।
 तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। बृहस्पतेर्मध्यं दिनः। तत्पुण्यं
 तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि तेक्षिणं तपति। यत्प्रतीचीनं
 मध्यं दिनात्। प्राचीनमपराह्णात्। ततो देवाः षोडशिनं
 निरमिमता। तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः॥१६॥

भगस्यापराह्णः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मादपराह्णे कुमार्यो
 भगमिच्छमानाश्चरन्ति। यत्प्रतीचीनमपराह्णात्। प्राचीनं
 सायात्। ततो देवा अतिरात्रं निरमिमता। तत्तदात्तवीर्यं
 निर्मार्गः। वरुणस्य सायम्। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः।
 तस्मात्तर्हि नानृतं वदेत्॥१७॥

ब्राह्मणो वा अष्टाविंशो नक्षत्राणाम्। समानस्याहः
 पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि। चत्वार्यंश्वीलानि। तानि नव।
 यच्च परस्तान्नक्षत्राणां यच्चावस्तात्। तान्येकादश। ब्राह्मणो
 द्वादशः। य एवं विद्वान्संवत्सरं व्रतं चरति। संवत्सरेणैवास्य
 व्रतं गुप्तं भवति। समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि।

चत्वार्यंश्रीलानि। तानि नव। आग्नेयी रात्रिः। ऐन्द्रमहः।
तान्येकादश। आदित्यो द्वादशः। य एवं विद्वान्संवत्सरं
व्रतं चरति। संवत्सरेणैवास्य व्रतं गुप्तं भवति॥१८॥

सङ्गवाथ्योऽंशिनं निरमिमत् तत्तदात्तवीर्यं निर्मागो वंदेद्ववति समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राण्यष्टौ
च॥३॥

[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कति पात्राणि यज्ञं वहन्तीति।
त्रयोदशेति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कस्तानि निरमिमितीति।
प्रजापतिरिति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कुतस्तानि
निरमिमितीति। आत्मन इति। प्राणापानाभ्यामेवोपां-
श्वन्तर्यामौ निरमिमितीति॥१९॥

व्यानादुपांशुसर्वनम्। वाच ऐन्द्रवायवम्। दक्षऋतुभ्यां
मैत्रावरुणम्। श्रोत्रादाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मनं
आग्रयणम्। अङ्गेभ्य उक्थ्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठायां
ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निरमिमितीति। स निर्मितो
नाद्धियत् समं ह्वीयत। स एतान्प्रजापतिरपिवापानं पश्यत्।

तां निरवपत्। तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति।
यज्ञस्य धृत्या असंख्याय॥२०॥

उपा०१३३न्तर्यामौ निरमिमीतामिमीत् षट्॥४॥ [४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चन। ऋते समुद्र
आहितः। ऋते भूमिरियंश्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि
वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छ्रुकेयम्। तेन शकेयं
तेन राध्यासम्॥२१॥

यद्धर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तान्पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।

तद्वृतं तच्छकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निर्वर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।
तद्वृतं तच्छकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२३॥

एकं मासमुदसृजत्। परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो मह
आवहत्। अमृतं मर्त्याभ्यः। प्रजामनु प्र जायसे। तदु ते
मर्त्यामृतम्। येन मासा अर्धमासाः। ऋतवः परिवत्सराः।
येन ते ते प्रजापते। ईजानस्य न्यवर्तयन्। तेनाहमस्य
ब्रह्मणा। निर्वर्तयामि जीवसे। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि

वर्तये। तद्वृतं तत्सृत्यम्। तद्वृतं तच्छ्रुकेयम्। तेन शकेयं
तेन राध्यासम्॥२४॥

परिवर्तये सहाभिवर्तय उष्णिहां राध्यासं न्यवर्तयन्नुपवर्तये चत्वारि च। (ऋतमेव षोडश। यद्धर्मो यो
अस्याः सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः)॥५॥

[५]

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वता। तदसुरा अकुर्वता। तेऽसुरा ऊर्ध्वं
पृष्ठेभ्यो नापश्यन्। ते केशानग्रेऽवपन्ता। अथ श्मश्रूणि।
अथोपपक्षौ। ततस्तेऽवाञ्च आयन्। पराऽभवन्। यस्यैवं
वपन्ति। अवाडेति॥२५॥

अथो परैव भवति। अथ देवा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्योऽपश्यन्।
त उपपक्षावग्रेऽवपन्ता। अथ श्मश्रूणि। अथ केशान्।
ततस्तेऽभवन्। सुवर्गं लोकायन्। यस्यैवं वपन्ति।
भवत्यात्मना। अथो सुवर्गं लोकमेति॥२६॥

अथैतन्मनुर्वत्रे मिथुनमपश्यत्। स श्मश्रूण्यग्रेऽवपत्।
अथोपपक्षौ। अथ केशान्। ततो वै स प्राजायत प्रजयां
पशुभिः। यस्यैवं वपन्ति। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते।

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। ते संवत्स॒रे व्याय॑च्छन्त।
ता॒न् दे॒वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैरे॒वाभि प्रायु॑ञ्जत॥ २७॥

वैश्व॑देवेन॑ च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जतेन्द्रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि
चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। व॒रुण॑प्र॒घासै॑श्च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒
वरु॑णरा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च।
सा॒कमे॒धैश्च॑तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒ सोम॑रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑
नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। या संवत्स॒र उप॑जी॒वाऽऽसी॑त्।
तामे॑षामवृञ्जत। ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। परा॒ऽसु॒राः॥ २८॥

य ए॒वं वि॒द्वाऽश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑जते। भ्रातृ॑व्यस्यै॒व मा॒सो वृ॑त्का।
शी॒रुषं॑ नि च॑ वर्तय॑ते॒ परि॑ च। यैषा संवत्स॒र उप॑जी॒वा।
वृ॒द्धे तां॑ भ्रातृ॑व्यस्या। क्षु॒धाऽस्य॑ भ्रातृ॑व्यः॒ परा॑ भवति।
लो॒हि॒ताय॑सेन॒ नि वर्त॑यते। यद्वा इ॒माम॑ग्नि॒रऋ॒तावा॑गते
नि॒वर्त॑यति। ए॒तदे॒वैना॑ रूपं कृ॒त्वा नि॒वर्त॑यति। सा ततः॑
श्व॒श्चो भूय॑सी॒ भव॑न्त्येति॥ २९॥

प्र जा॑यते। य ए॒वं वि॒द्वाऽलौ॑हि॒ताय॑सेन॒ निव॑र्तय॑ते। ए॒तदे॒व

रूपं कृत्वा नि वर्तयते। स ततः श्वश्वो भूयान्भवन्नेति।
 प्रैव जायते। त्रेण्या शलल्या नि वर्तयेत्। त्रीणि त्रीणि वै
 देवानामृद्धानि। त्रीणि छन्दांसि। त्रीणि सर्वनानि। त्रयं
 इमे लोकाः॥३०॥

ऋध्यामेव तद्वीर्यं एषु लोकेषु प्रति तिष्ठति।
 यच्चातुर्मास्ययाज्यात्मनो नावद्येत्। देवेभ्य आवृश्चेत्।
 चतृषु चतृषु मासेषु नि वर्तयेत्। परोक्षमेव तद्देवेभ्य
 आत्मनोऽवद्यत्यनाव्रस्काय। देवानां वा एष आनीतः।
 यश्चातुर्मास्ययाजी। य एवं विद्वान्नि च वर्तयते परि च।
 देवता एवाप्येति। नास्य रुद्रः प्रजां पशूनभि मन्यते॥३१॥

एत्येत्ययुञ्जतासुरा एति लोका मन्यते॥६॥

आयुषः प्राणं सन्तनु। प्राणादपानं सन्तनु।
 अपानाद्वायुं सन्तनु। व्यानाच्चक्षुः सन्तनु। चक्षुषः
 श्रोत्रं सन्तनु। श्रोत्रान्मनः सन्तनु। मनसो वाचं सन्तनु।
 वाच आत्मानं सन्तनु। आत्मनः पृथिवीं सन्तनु।
 पृथिव्या अन्तरिक्षं सन्तनु। अन्तरिक्षादिवं सन्तनु।

दिवः सुवः सन्तनु॥३२॥

अन्तरिक्षं सन्तनु द्वे च॥७॥ [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघान
नवतीर्नव। इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्।
तद्विदच्छर्यणावति। अत्राह गोरमन्वत। नाम त्वष्टुरपीच्यम्।
इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिद्राथिनो बृहत्॥३३॥

इन्द्रमर्केभिर्किणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्धर्योः सचा।
सम्मिश्र आवचो युजा। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो दीर्घाय
चक्षसे। आ सूर्यं रोहयद्विवि। वि गोभिरद्रिमैरयत्। इन्द्र
वाजेषु नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥३४॥

उग्र उग्राभिरूतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः।
ओजिष्ठः स बलं हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः। गिरा वज्रो
न सम्भृतः। सबलो अनपच्युतः। ववक्षुरुग्रो अस्तृतः॥३५॥

बृहचास्तृतः॥८॥ [८]

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। स प्र॒जाप॑तिरिन्द्रं ज्येष्ठं पु॒त्रमप॑
 न्य॑धत्त। नेदे॑न॒मसु॑रा॒ बली॑याँसोऽहन॑न्निति। प्र॒ह्लादो॑ ह
 वै का॑याध॒वः। वि॒रोच॑न॒ः स्वं पु॒त्रमप॑ न्य॑धत्त। नेदे॑नं
 दे॒वा अ॑हन॑न्निति। ते दे॒वाः प्र॒जाप॑तिमुपस॒मेत्यो॑चुः।
 ना॒रा॒ज॒क॑स्य यु॒द्धम॑स्ति। इन्द्र॑मन्विच्छा॒मेति॑। तं
 य॑ज्ञ॒क्र॒तुभि॑रन्वैच्छन्॥ ३६॥

तं य॑ज्ञ॒क्र॒तुभि॑र्नान्विन्दन्। तमिष्टि॑भिरन्वैच्छन्।
 तमिष्टि॑भिरन्वविन्दन्। तदिष्टी॑नामिष्टित्वम्। ए॒ष्टयो॑ ह
 वै ना॒म। ता इ॒ष्ट्य इ॒त्याच॑क्षते प॒रोक्षे॑ण। प॒रोक्ष॑प्रिया
 इव॑ हि दे॒वाः। तस्मा॑ ए॒तमा॑ग्रावैष्ण॒वमेका॑दशकपालं
 दी॒क्षणी॑यं निर॑वपन्। तद॑प॒द्रुत्या॑तन्वत। ता॒न्य॑त्रीसंया॒जान्त॑
 उपा॑नयन्॥ ३७॥

ते तद॑न्तमे॒व कृ॒त्वोद॑द्रवन्। ते प्रा॑य॒णीय॑म॒भि स॒मारो॑हन्।
 तद॑प॒द्रुत्या॑तन्वत। ताञ्छ॒य्वन्त॑ उपा॑नयन्। ते तद॑न्तमे॒व
 कृ॒त्वोद॑द्रवन्। त आ॑ति॒थ्यम॑भि स॒मारो॑हन्। तद॑प॒द्रुत्या॑तन्वत।

तानिडा॑न्तु॒ उपा॑नयन्। ते तद॑न्तमे॒व कृ॒त्वोद॑द्रवन्। तस्मा॑दे॒ता
ए॒तद॑न्ता॒ इष्ट॑यः सन्ति॑ष्ठन्ते॥३८॥

ए॒व॑ हि दे॒वा अ॑कुर्वत। इति॑ दे॒वा अ॑कुर्वत। इत्यु॒ वै
म॑नु॒ष्याः कुर्व॑ते। ते दे॒वा ऊ॑चुः। यद्वा इ॒दमु॒च्चैर्य॒ज्ञेन॒ चरा॑म।
तन्नो॑ऽसु॒राः पा॒प्माऽनु॑विन्दन्ति। उ॒पा॒५ शू॒प॒सदा॑ चरा॑म। तथा॒
नो॑ऽसु॒राः पा॒प्मा नानु॑वेत्स्यन्तीति॑। त उ॒पा॒५ शू॒प॒सद॑मतन्वत।
ति॒स्र ए॒व सा॑मिधे॒नीर॒नूच्य॑॥३९॥

स्रु॒वेणा॑घा॒रमा॑घार्य॑। ति॒स्रः परा॑ची॒राहु॑तीर॒हुत्वा। स्रु॒वेणो॑प॒सदं॑
जु॒ह्वां च॑क्रुः। उ॒ग्रं वचो॑ अ॒पाव॑धीन्त्वे॒षं वचो॑
अ॒पाव॑धी॒ऽस्वाहे॑ति॑। अ॒श॒न॒यापि॑पा॒से ह॒ वा उ॒ग्रं वचः॑।
ए॒नश्च॑ वैर॑हत्यं च त्वे॒षं वचः॑। ए॒त॑५ ह॒ वाव॑ तच्च॑तुर्धा॒विहि॑तं
पा॒प्मानं॑ दे॒वा अप॑जघ्निरे। तथो॑ ए॒वैतदे॑वंविद्यज॑मानः। ति॒स्र
ए॒व सा॑मिधे॒नीर॒नूच्य॑। स्रु॒वेणा॑घा॒रमा॑घार्य॑॥४०॥

ति॒स्रः परा॑ची॒राहु॑तीर॒हुत्वा। स्रु॒वेणो॑प॒सदं॑ जुहोति॑। उ॒ग्रं वचो॑
अ॒पाव॑धीन्त्वे॒षं वचो॑ अ॒पाव॑धी॒ऽस्वाहे॑ति॑। अ॒श॒न॒यापि॑पा॒से

ह वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहृत्यं च त्वेषं वचः। एतमेव
 तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं यजमानोऽप हते। तेऽभिनीयेवाहः
 पशुमाऽलभन्त। अहं एव तद्देवा अवर्ति पाप्मानं
 मृत्युमपजघ्निरे। तेनाभिनीयेव रात्रेः प्राचरन्। रात्रिया एव
 तद्देवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपजघ्निरे॥४१॥

तस्मादभिनीयेवाहः पशुमा लभेत। अहं एव तद्यजमानो-
 ऽवर्ति पाप्मानं भ्रातृव्यानप नुदते। तेनाभिनीयेव रात्रेः
 प्रचरेत्। रात्रिया एव तद्यजमानोऽवर्ति पाप्मानं भ्रातृव्यानप
 नुदते। स एष उपवसथीयेऽहन्दिदेवत्यः पशुरा लभ्यते।
 द्वयं वा अस्मिँल्लोके यजमानः। अस्थि च मांसं च।
 अस्थि चैव तेन मांसं च यजमानः सङ्स्फुरते। ता वा
 एताः पञ्च देवताः। अग्नीषोमावग्निर्मित्रावरुणौ॥४२॥

पञ्चपञ्ची वै यजमानः। त्वङ्मांसं स्नावाऽस्थि मज्जा।
 एतमेव तत्पञ्चधाविहितमात्मानं वरुणपाशान्मुञ्चति।
 भेषजतायै निर्वरुणत्वाय। तं सप्तभिश्छन्दोभिः

प्रातरह्वयन्। तस्मात्सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांसि
प्रातरनुवाकेऽनूच्यन्ते। तमेतयोपसमेत्योपासीदन्। उपास्मै
गायता नर इति। तस्मादेतया बहिष्पवमान उपसद्यः॥ ४३॥

ऐच्छन्ननयः स्तिष्ठन्तेऽनूच्यानूच्यं सुवेणाधारमाधार्य रात्रिया एव तद्देवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपञ्जघ्निरे
मित्रावरुणौ नवं च (देवा यजमानो देवा देवा यजमानो यजमानः प्राचरं प्रचरेदालभन्तालभेत
मृत्युमपञ्जघ्निरे भ्रातृव्यान्॥)॥ ९॥

स संमुद्र उत्तरतः प्राज्वलद्भूम्यन्तेन। एष वाव स संमुद्रः।
यच्चात्वालः। एष उवेव स भूम्यन्तः। यद्वेद्यन्तः। तदेतत्रिशलं
त्रिपूरुषम्। तस्मात्तं त्रिवितस्तं खनन्ति। स सुवर्णरजताभ्यां
कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या अध्यजनयन्।
तस्मादादित्यः॥ ४४॥

अथ यत्सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्।
साऽस्य कौशिकता। तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं
त्रिवृताऽददत। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो मात्रा।
तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं
पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥ ४५॥

त० सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त० सप्तदशेनाददत।
 त० सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य
 सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरोऽपतत्। तमेकविंशेनाभि
 प्रास्तुवत। तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्।
 यावत्येकविंशस्य मात्रा। ते यत्रिवृता स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती
 त्रिवृतो मात्रा। अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम
 उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा। अग्नेरेवैनं तत्।
 मात्रा० सायुज्य० सलोकतां गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन
 स्तुवते। पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा।
 चन्द्रमा वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते।
 पञ्चदश्यामापूर्यते। चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा० सायुज्य०
 सलोकतां गमयन्ति। अथ यत्सप्तदशेन स्तुवते। सप्तदशेनैव
 तद्यजमानमाददते। त० सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा॥ प्रजापतिर्वै सप्तदशः।
 प्रजापतेरेवैनं तत्। मात्रां सायुज्यं सलोकतां
 गमयन्ति। अथ यदेकविंशेन स्तुवते। एकविंशेनैव
 तद्यजमानमाददते। तमेकविंशेनैव हरन्ति। यावत्येक-
 विंशस्य मात्रा॥ असौ वा आदित्य एकविंशः।
 आदित्यस्यैवैनं तत्॥ ४९॥

मात्रां सायुज्यं सलोकतां गमयन्ति। ते कुशयौ।
 व्यघ्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्।
 रजता रात्रिः। स यदादित्य उदेति। एतामेव तत्सुवर्णां
 कुशीमनु समेति। अथ यदस्तमेति। एतामेव तद्रजतां
 कुशीमनुसंविशति। प्रह्लादो ह वै कायाध्रुवः। विरोचनं
 स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदरोऽभवत्। तस्मात्प्रदरादुदकं
 नाचामेत्॥ ५०॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रां स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते सप्तदशेनैव हरन्त्यादित्यस्यैवैनं
 तद्विंशति चत्वारि च॥ १०॥

ये वै च॒त्वारः॑ स्तोमाः॑। कृ॒तं तत्। अथ॒ ये पञ्च॑। कलिः॒
सः। तस्मा॒च्चतु॑ष्टोमः। तच्चतु॑ष्टोमस्य चतु॑ष्टोम॒त्वम्। तदा॑हुः।
क॒त॒मानि॒ तानि॒ ज्योती॑ऽषि। य ए॒तस्य॒ स्तोमा॒ इति॑।
त्रि॒वृत्प॑ञ्चद॒शः स॑प्तद॒श ए॑कवि॒ंशः॥५१॥

ए॒तानि॒ वाव॒ तानि॒ ज्योती॑ऽषि। य ए॒तस्य॒ स्तोमाः॑।
सो॑ऽब्रवीत्। स॒प्तद॒शेन॑ ह्रियमा॑णो व्य॑लेशिषि। भि॒षज्य॑त॒
मेति॑। तम॒श्विनौ॑ धा॒नाभि॑रभिषज्यताम्। पू॒षा क॑र॒म्भेण॑।
भा॒रती॑ परिवा॒पेण॑। मि॒त्रावरु॑णौ पय॒स्यया॑। तदा॑हुः॥५२॥

यद॒श्विभ्या॑ धा॒नाः। पू॒ष्णः क॑र॒म्भः। भा॒रत्यै॑ परिवा॒पः।
मि॒त्रावरु॑णयोः पय॒स्याऽथ॑। कस्मा॑दि॒तेषा॑ऽ ह॒विषा॒मिन्द्र॑मे॒व
य॑ज॒न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॒नं दे॒वता॒ इति॑ ब्रूयात्। ए॒तैर्ह॒विर्भि॑-
रभि॑षज्य॒ऽस्तस्मा॑दि॒ति। तं वस॑वो॒ऽष्टाक॑पालेन प्रातः
सव॑ने॒ऽभिषज्य॑न्। रु॒द्रा एका॑दशकपालेन॒ माध्यं॑ दिने॒
सव॑ने। वि॒श्वे दे॒वा द्वा॑दशकपालेन तृ॒तीयस॑वने॥५३॥

स यद॒ष्टाक॑पालान्प्रातः सव॑ने कुर्यात्। एका॑दशकपालान्माध्यं॑

दिने॒ सव॑ने। द्वा॒द॒श॒क॒पा॒ला॒ं॒ स्तृ॒ती॒य॒स॒व॒ने। विलो॑म्
तद्य॒ज्ञस्य॑ क्रियेत। एका॑द॒श॒क॒पा॒ला॒ने॒व प्रा॑तः सव॑ने कु॒र्यात्।
एका॑द॒श॒क॒पा॒ला॒न्मा॒ध्यं दिने॒ सव॑ने। एका॑द॒श॒क॒पा॒ला॒ं॒-
स्तृ॒ती॒य॒स॒व॒ने। य॒ज्ञस्य॑ सलो॒म॒त्वाय॑। तदा॑हुः। यद्व॒सूनां॑
प्रा॒तः स॒व॒नम्। रु॒द्राणां॑ मा॒ध्यं दि॒नं स॒व॒नम्। वि॒श्वेषां॑
दे॒वानां॑ तृ॒ती॒य॒स॒व॒नम्। अथ॑ कस्मा॑दे॒तेषां॑ ह॒विषा॑मिन्द्र॒मे॒व
य॑ज॒न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॒नं दे॒वता॑ इति॑ ब्रूयात्। ए॒तैर्ह॒विर्भि॒रभि॑-
ष॒ज्य॒ं॒ स्तस्मा॑दि॒ति॑॥ ५४॥

ए॒क॒वि॒ं॒श आ॑हुस्तृ॒ती॒य॒स॒व॒ने प्रा॑तः स॒व॒नं पञ्च॑ च॥११॥ [११]

तस्या॒वा॒चोऽव॒पा॒दा॒द॒बि॒भ॒युः। तमे॒तेषु॑ स॒प्तसु॑ छन्दः
स्व॒श्रय॑न्। यद॒श्रय॑न्। तच्छ्रा॑य॒न्ती॒यस्य॑ श्राय॒न्ती॒य॒त्वम्।
यद॒वा॒रय॑न्। तद्वा॒रव॑न्ती॒यस्य॑ वा॒रव॑न्ती॒य॒त्वम्। तस्या॒वा॒च
ए॒वा॒व॒पा॒दा॒द॒बि॒भ॒युः। तस्मा॑ ए॒तानि॑ स॒प्त च॑तु॒रु॒त्तरा॑णि
छन्दा॒ं॒ स्यु॒पा॒द॒धुः। तेषा॑म॒ति त्री॑ण्य॒रि॒च्यन्त॑। न
त्री॒ण्यु॒द॒भव॑न्॥ ५५॥

स बृ॒ह॒ती॒मे॒वा॒स्पृ॒शत्। द्वा॒भ्यां॑म॒क्षरा॑भ्याम्। अ॒हो॒रा॒त्रा॒भ्यां॑मे॒व।

तदाहुः। क॒त॒मा सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒हती॑। यस्या॒न्तत्प्र॒त्यति॑ष्ठत्।
द्वा॒द॒श पौ॑र्ण॒मा॒स्यः। द्वा॒द॒शाष्ट॑काः। द्वा॒द॒शमा॒वा॒स्याः। ए॒षा
वा॒व सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒हती॑॥५६॥

यस्या॒न्तत्प्र॒त्यति॑ष्ठ॒दिति॑। या॒नि च॒ छ॒न्दाः॑स्य॒त्यरि॑च्यन्त।
या॒नि च॒ नोद॑भ॒वन्। ता॒नि निर्वी॑र्याणि ही॒नान्य॑मन्यन्त।
साऽब्र॑वीद्वृ॒हती॑। मा॒मे॒व भू॒त्वा। मा॒मु॒प॒ सः॑श्रय॒तेति॑।
च॒तुर्भि॑र॒क्षरै॑रनु॒ष्टु॒ग्बृ॒हतीं॑ नोद॑भवत्। च॒तुर्भि॑र॒क्षरैः॑ प॒ङ्क्तिर्बृ॒हती॑-
म॒त्यरि॑च्यत। तस्या॑मे॒तानि॑ च॒त्वार्य॑क्षरा॑ण्यप॒च्छिद्या॑-
दधात्॥५७॥

ते बृ॒हती॑ ए॒व भू॒त्वा। बृ॒हती॑मु॒प॒ सम॑श्रयताम्। अ॒ष्टाभि॑-
र॒क्षरै॑रु॒ष्णिग्बृ॒हतीं॑ नोद॑भवत्। अ॒ष्टाभि॑र॒क्षरैः॑स्त्रि॒ष्टु॒ग्बृ॒हती॑म॒त्य-
रि॑च्यत। तस्या॑मे॒तान्य॑ष्टा॒वक्ष॑रा॑ण्यप॒च्छिद्या॑दधात्। ते बृ॒हती॑
ए॒व भू॒त्वा। बृ॒हती॑मु॒प॒ सम॑श्रयताम्। द्वा॒द॒शभि॑र॒क्षरै॑र्गा॒य॒त्री
बृ॒हतीं॑ नोद॑भवत्। द्वा॒द॒शभि॑र॒क्षरै॑र्ज॒गती॑ बृ॒हती॑म॒त्यरि॑च्यत।
तस्या॑मे॒तानि॑ द्वा॒द॒शाक्ष॑रा॑ण्यप॒च्छिद्या॑दधात्॥५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्।
 सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। छन्दांसि रथो मे भवत।
 युष्माभिर्हमेतमध्वानमनु सञ्चरणीति। तस्य गायत्री
 च जगती च पक्षावभवताम्। उष्णिक् त्रिष्टुप् प्रष्टुः।
 अनुष्टुप् पङ्क्तिश्च धुर्यौ। बृहत्येवोद्धिरभवत्। स एतं
 छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु समचरत्। एतं ह
 वै छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु सञ्चरति। येनैष
 एतत्सञ्चरति। य एवं विद्वान्सोमेन यजते। य उ चैनमेवं
 वेद॥५१॥

अभवन्वाव सा देवाक्षरा बृहत्यदधाद्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधादास्थाय षट्॥१२॥ [१२]

अग्नेः कृत्तिका यत्पुण्यं देवस्य सवितुर्ब्रह्मवादिनः कृत्यृतमेव देवा वा आयुषः प्राणमिन्द्रो
 दधीचो देवासुराः स प्रजापतिः स संमुद्रो ये वै चत्वारस्तस्यावांचो द्वादश॥१२॥

अग्नेः कृत्तिका देवगृहा ऋतमेवर्ध्यामेव तिस्रः परांचीर्ये वै चत्वारो नवपञ्चाशत्॥५१॥

अग्नेः कृत्तिका य उ चैनमेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥ इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

अनु॑मत्यै पुरो॒डाशं॑मु॒ष्टाकं॑पालं॒ निर्व॑पति। ये प्र॒त्यञ्चः॑ श॒म्याया॑
अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॒तमेक॑कपालम्। इ॒यं वा अनु॑मतिः। इ॒यं
निर्ऋ॑तिः। नैर्ऋ॒तेन॒ पूर्वे॑ण॒ प्रच॑रति। पा॒प्मानं॑मे॒व निर्ऋ॑तिं
पूर्वा॑ नि॒रव॑दयते। एक॑कपालो भवति। ए॒कधै॑व निर्ऋ॑तिं
नि॒रव॑दयते। यदहु॑त्वा गा॒र्हप॑त्य ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॑त्वाऽग्निर॑नू॒त्थाय॑। अ॒ध्वर्युं॑ च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्।
वीहि॒ स्वाहाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इत्या॑ह। आहु॑त्यै॒वैनं॑ श॒मय॑ति।
ना॒र्तिमा॑च्छत्यध्व॒र्युर्न॑ यज॑मानः। ए॒कोल्मु॑केन॑ यन्ति। तद्धि
निर्ऋ॑त्यै भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं यन्ति। ए॒षा वै निर्ऋ॑त्यै
दिक्। स्वा॒यांमे॒व दि॒शि निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॑कृतं इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॑ वा॑। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्या
आ॒यत॑नम्। स्व ए॒वाय॑त॑ने॒ निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। ए॒ष
तैर् निर्ऋ॑ते भा॒ग इत्या॑ह। नि॒र्दि॑शत्यै॒वैनं॑म्। भू॒तै

हविष्मत्यसीत्याह। भूतिमेवोपावर्तते। मुञ्चेमम९हंस
इत्याह। अ९हंस एवैनं मुञ्चति। अङ्गुष्ठाभ्यां जुहोति॥३॥

अन्तत एव निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णं वासः कृष्णतूपं
दक्षिणा। एतद्वै निर्ऋत्यै रूपम्। रूपेणैव निर्ऋतिं
निरवदयते। अप्रतीक्षमायन्ति। निर्ऋत्या अन्तर्हित्यै।
स्वाहा नमो य इदं चकारेति पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति।
आहुत्यैव नमस्यन्तो गार्हपत्यमुपावर्तन्ते। आनुमतेन
प्रचरति। इयं वा अनुमतिः॥४॥

इयमेवास्मै राज्यमनु मन्यते। धेनुर्दक्षिणा। इमामेव
धेनुं कुरुते। आदित्यं चरुं निर्वपति। उभर्याष्वेव
प्रजास्वभिषिच्यते। दैवीषु च मानुषीषु च। वरो दक्षिणा।
वरो हि राज्य९ समृद्धौ। आग्नावैष्णवमेकादशकपालं
निर्वपति। अग्निः सर्वा देवताः॥५॥

विष्णुर्यज्ञः। देवताश्चैव यज्ञं चाव रुन्धे। वामनो बही
दक्षिणा। यद्वही। तेनाग्नेयः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ।

अ॒ग्नी॒षो॒मी॒य॒मेका॑दशकपालं निर्वपति। अ॒ग्नी॒षोमा॑भ्यां
वा इन्द्रो वृ॒त्रम॑ह॒न्निति॑। यद॑ग्नी॒षो॒मी॒य॒मेका॑दशकपालं
निर्वपति॥६॥

वार्त्र॑घ्नमे॒व विजि॑त्यै। हिर॑ण्यं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। इन्द्रो
वृ॒त्रं ह॒त्वा। दे॒वता॑भिश्चेन्द्रि॒येण॑ च॒ व्या॑र्ध्यत। स
ए॒तमै॑न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपालमपश्यत्। तन्निर॑वपत्। तेन॒ वै
स दे॒वता॑श्चेन्द्रि॒यं चावा॑रुन्ध। यदै॑न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपालं
निर्वपति। दे॒वता॑श्चै॒व तेनै॑न्द्रि॒यं च॒ यज॑मानोऽव॑रुन्धे।
ऋ॒षभो॒ व॒ही दक्षि॑णा॥७॥

यद्व॒ही। तेना॑ग्ने॒यः। यदृ॑षभः। तेनै॒न्द्रः समृ॑द्ध्यै।
आ॒ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं निर्वपति। ऐ॒न्द्रं दधि॑। यदा॑ग्ने॒यो
भ॒वति॑। अ॒ग्निर्वै य॑ज्ञ॒मुखम्। य॒ज्ञ॒मुखमे॒वर्द्धि॑ पुरस्ता॑द्ध॒त्ते।
यदै॒न्द्रं दधि॑॥८॥

इन्द्रि॒यमे॒वाव॑रुन्धे। ऋ॒षभो॒ व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही।
तेना॑ग्ने॒यः। यदृ॑षभः। तेनै॒न्द्रः समृ॑द्ध्यै। याव॑ती॒र्वै प्र॒जा

ओषधीनामहुतानामाश्नन्। ताः पराऽभवन्। आग्रयणं
भवति हुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय॥९॥

देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्।
तावेतमैन्द्राग्रं द्वादशकपालं निरवृणाताम्। यदैन्द्राग्नी
भवत्युज्जित्यै। द्वादशकपालो भवति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमवरुन्धे। वैश्वदेवश्चरुर्भवति।
वैश्वदेवं वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति॥१०॥

प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ। सौम्यः श्यामाकं
चरुं निर्वपति। सोमो वा अंकुष्टपच्यस्य राजा।
अंकुष्टपच्यमेवास्मै स्वदयति। वासो दक्षिणा। सौम्यः
हि देवताया वासः समृद्धौ। सरस्वत्यै चरुं निर्वपति।
सरस्वते चरुम्। मिथुनमेवाव रुन्धे। मिथुनो गावो दक्षिणा
समृद्धौ। एति वा एष यज्ञमुखादध्याः। योऽग्नेर्देवताया
एति। अष्टावेतानि हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री।
गायत्रोऽग्निः। तेनैव यज्ञमुखादध्या अग्नेर्देवतायै नैति॥११॥

इयुर्निरवदयतेऽङ्गुष्ठाभ्यां जुहोत्यनुमतिर्देवतां निर्वपन्ति बृही दक्षिणा यदेन्द्रं दध्यपराभावाय स्वदयति
गावो दक्षिणा समृद्धौ षट्पदं॥१॥

[१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न
प्राजायन्त। सोऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति।
स प्रजापतये शुचमदधात्। सोऽशोचत्प्रजामिच्छमानः।
तस्माद्यं च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः
प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती
वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य
प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः।
संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता
मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मरुतं सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्।
ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मरुतो निरुप्यते।
यज्ञस्य क्लृप्त्यै। प्रजानामघाताय। सप्तकपालो भवति।
सप्तगणा वै मरुतः। गुणश एवास्मै विशं कल्पयति। स

प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः
सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्यदहरत्।
तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्।
यदामिक्षा। यद्व्यद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षा
भवति। वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजनयति।
वाजिनमानयति। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति।
द्यावापृथिव्यं एकंकपालो भवति। प्रजा एव प्रजाता
द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति। देवासुराः संयत्ता
आसन्। सोऽग्निर्ब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां द्वितीयमिति
सोमोऽब्रवीत्। मया राज्ञा जेष्यथेति। मां तृतीयमिति
सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। मां चतुर्थीमिति सरस्वती।
इन्द्रियं वोऽहं धास्यामीति। मां पञ्चममिति पूषा। मया
प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना॒ मुखे॒नासुरान॑जयन्। सोमे॑न॒ राज्ञा॑॥ स॒वि॒त्रा
प्रसू॑ताः। सर॑स्वतीन्द्रि॒यम॑दधात्। पू॒षा प्र॑ति॒ष्ठाऽऽसी॑त्। ततो॒
वै दे॒वा व्य॑जयन्त। यदे॒तानि॑ ह॒वींषि॑ निरु॒प्यन्ते॒ विजि॑त्यै।
नोत्त॑रवेदिमुप॑वपति। प॒शवो॒ वा उत्त॑रवे॒दिः। अजा॑ता इव
ह्ये॒तर्हि॑ प॒शवः॑॥१८॥

ऐदित्यंशोचद्बुद्धरंत्यब्रवीत्प्रतिष्ठयां जेष्यथेत्येतर्हि पशवः॥२॥ [२]

त्रि॒वृ॒द्धर्हि॑र्भवति। मा॒ता पि॒ता पु॒त्रः। तदे॒व तन्मि॑थुनम्। उल्बं
गर्भो॑ ज॒रायु॑। तदे॒व तन्मि॑थुनम्। त्रे॒धा ब॒र्हिः सन्न॑द्धं भवति।
त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वे॒व लो॒केषु॑ प्र॒ति ति॑ष्ठति। ए॒क॒धा पुनः॑
सन्न॑द्धं भवति। ए॒कं इ॒व ह्य॑यं लो॒कः॥१९॥

अ॒स्मिन्ने॒व तेन॑ लो॒के प्र॒ति ति॑ष्ठति। प्र॒सु॒वो भ॑वन्ति।
प्र॒थ॒म॒जा॒मे॒व पु॒ष्टि॒मव॑रुन्धे। प्र॒थ॒म॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा
समृ॑द्धौ। पृ॒षदा॒ज्यं गृ॑ह्णाति। प॒शवो॒ वै पृ॑षदा॒ज्यम्।
प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे। प॒ञ्च॒गृ॒ही॒तं भ॑वति। पा॒ङ्गा हि प॒शवः॑।
ब॒हुरूपं॑ भ॑वति॥२०॥

ब॒हुरू॒पा हि प॒शवः॑ स॒मृद्धौ॑ । अ॒ग्निं म॑न्थ॒न्ति । अ॒ग्निमु॑खा॒
वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत । यद॒ग्निं म॑न्थ॒न्ति ।
अ॒ग्निमु॑खा ए॒व तत्प्र॒जा यज॑मानः सृजते । न॒व प्र॒याजा॑
इ॒ज्यन्ते॑ । न॒वानू॑या॒जाः । अ॒ष्टौ ह॒वी॑ ऽ॒षि । द्वा॒वाघा॑रौ ।
द्वा॒वाज्य॑भागौ ॥ २१ ॥

त्रि॒॑ श॒त्सम्प॑द्यन्ते । त्रि॒॑ श॒दक्ष॑रा वि॒राट् । अ॒न्नं वि॒राट् ।
वि॒राजै॒वान्नाद्य॑म॒वरु॑न्धे । यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑ । तेज॒
आज्य॑म् । यदे॒क॒क॒पाल॑ आ॒ज्य॑मान॒यति॑ । यज॑मानमे॒व
तेज॑सा॒ सम॑र्ध॒यति॑ । यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑ । प॒शव॑
आज्य॑म् ॥ २२ ॥

यदे॒क॒क॒पाल॑ आ॒ज्य॑मान॒यति॑ । यज॑मानमे॒व प॒शुभिः॑
सम॑र्ध॒यति॑ । यद॒ल्प॑मा॒नये॑त् । अ॒ल्पा ए॒नं प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑
उ॒प॒तिष्ठे॑रन् । यद्व॒ह्वा॒नये॑त् । ब॒हव॑ ए॒नं प॒शवो॑ ऽभु॒ञ्जन्त॑
उ॒प॒तिष्ठे॑रन् । ब॒ह्वा॒नीया॑विः पृ॒ष्ठं कुर्या॑त् । ब॒हव॑ ए॒वैन॑
प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑ उ॒प॒तिष्ठ॑न्ते । यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑ ।
यदे॒क॒क॒पाल॑स्याव॒द्येत् ॥ २३ ॥

यजमानस्यावद्येत्। उद्धा माद्येद्यजमानः। प्र वा मीयेत।
 सकृदेव होतव्यः। सकृदिव हि सुवर्गो लोकः। हुत्वाऽभि
 जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयित्वा। तेजसा
 समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। सुवर्गो लोक
 आहवनीयः॥ २४॥

यदेकंकपालमाहवनीये जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं
 गमयति। यद्धस्तेन जुहुयात्। सुवर्गाल्लोकाद्यजमानमव-
 विध्येत्। स्रुचा जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
 यत्प्राङ्घेत। देवलोकमभिजयेत्। यदक्षिणा पितृलोकम्।
 यत्पत्यक्॥ २५॥

रक्षांसि यज्ञं हन्युः। यदुदङ्गुः। मनुष्यलोकमभिजयेत्।
 प्रतिष्ठितो होतव्यः। एकंकपालं वै प्रतितिष्ठन्तं द्यावापृथिवी
 अनु प्रतितिष्ठतः। द्यावापृथिवी ऋतवः। ऋतून् यज्ञः। यज्ञं
 यजमानः। यजमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यः॥ २६॥

वाजिनो यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव

तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दांसि वै वाजिन इति।
तान्येव तद्यजति। ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरीं सोमपानौ।
तयोः परिधय आधानम्। वाजिनं भागधेयम्॥ २७ ॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं
प्रयच्छेत्। प्रहृत्य परिधीं जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं
प्रयच्छति। बर्हिषि विषिञ्चन्वाजिनमा नयति। प्रजा वै
बर्हिः। रेतो वाजिनम्। प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहूय
भक्षयन्ति। एतत्सोमपीथा ह्येते। अथो आत्मन्नेव रेतो
दधते। यजमान उत्तमो भक्षयति। पशवो वै वाजिनम्।
यजमान एव पशून्प्रतिष्ठापयन्ति॥ २८ ॥

लोको बहुरूपं भवत्याज्यभागौ पशव आज्यमवद्येदाहवनीयः प्रत्यक्तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यो भागधेयमेते

चत्वारि च॥ ३॥ [३]

प्रजापतिः सविता भूत्वा प्रजा असृजत। ता
एनमत्यमन्यन्त। ता अस्मादपाक्रामन्। ता वरुणो भूत्वा
प्रजा वरुणेनाग्राहयत्। ताः प्रजा वरुणगृहीताः। प्रजापतिं
पुनरुपाधावन्नाथमिच्छमानाः। स एतान्प्रजापतिर्वरुण-

प्रघासानपश्यत्। तां निरवपत्। तैर्वै स प्रजा
वरुणपाशादमुञ्चत्। यद्वरुणप्रघासा निरुप्यन्ते॥२९॥

प्रजानामवरुणग्राहाय। तासां दक्षिणो बाहुर्न्यक्र आसीत्।
सुव्यः प्रसृतः। स एतां द्वितीयान्दक्षिणतो वेदिमुदहन्। ततो
वै स प्रजानां दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्। यद्वितीयान्दक्षिणतो
वेदिमुद्धन्ति। प्रजानामेव तद्यजमानो दक्षिणं बाहुं
प्रसारयति। तस्माच्चातुर्मास्ययाज्यमुष्मिल्लोक उभयाबाहुः।
यज्ञाभिजितः ह्यस्य। पृथमात्राद्वेदी असम्भिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मात्पृथमात्रं व्यसौ। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुप
वपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। पशून्मेवावरुन्धे। अथो
यज्ञपरुषोऽनन्तरित्यै। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हवीर्षिः।
अथैष ऐन्द्राग्नो भवति। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्।
यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति॥३१॥

प्राणापानावेवाव रुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्।
यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति। ओजो बलमेवाव रुन्धे।

मा॒रु॒त्यामि॑क्षा भवति। वा॒रु॒ण्यामि॑क्षा॥ मे॒षी च॑ मे॒षश्च॑
भवतः। मि॒थु॒ना ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। लो॒म॒शौ
भव॑तो मे॒ध्य॒त्वाय॑॥ ३२॥

श॒मीप॑र्णान्युप॑ वपति। घा॒समे॒वाभ्या॑मपि॑ यच्छति।
प्र॒जाप॑तिम॒न्नाद्यं॑ नोपा॑नमत्। स ए॒तेन॑ श॒तेध्मे॑न
ह॒विषा॑ऽन्नाद्यमवा॑रुन्ध। यत्प॑रः श॒तानि॑ श॒मीप॑र्णानि॒
भव॑न्ति। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ। सौ॒म्यानि॒ वै क॒रीरा॑णि।
सौ॒म्या ख॒लु वा॒ आहु॑तिर्दिवो वृष्टिं॑ च्यावयति।
यत्क॒रीरा॑णि भव॑न्ति। सौ॒म्ययै॒वाहु॑त्या दि॒वो वृष्टि॑मव॑रुन्धे।
का॒य एक॑कपालो भवति। प्र॒जानां॑ क॒न्त्वाय॑।
प्र॒तिपू॑रुषं क॑रम्भपा॒त्राणि॑ भवन्ति। जा॒ता ए॒व प्र॒जा
व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। एक॑मति॑रिक्तम्। ज॒निष्य॑मा॒णा ए॒व
प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति॥ ३३॥

निरु॒प्यन्ते॑ भवतो भवति मे॒ध्य॒त्वाय॑ रुन्धे पट्ठ॑॥ ४॥

उत्त॑रस्यां वेद्याम॒न्यानि॑ ह॒वींषि॑ सादयति। दक्षि॑णायां
मा॒रु॒तीम्। अ॒प॒धुर॑मे॒वैना॑ युनक्ति। अथो॒ ओजं॑ ए॒वासा॑मव॑

हरति। तस्माद्ब्रह्मणश्च क्षत्राच्च विशोऽन्यतोऽपक्रमिणीः।
मारुत्या पूर्वया प्रचरति। अनृतमेवाव यजते।
वारुण्योत्तरया। अन्तत एव वरुणमव यजते। यदेवाध्वर्युः
करोति॥ ३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छ्रेयान्करोति।
तत्पापीयान्करोति। पत्नी वाचयति। मेध्यामेवैनं करोति।
अथो तप एवैनामुप नयति। यज्ञारं सन्तन्न प्रब्रूयात्।
प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्।
निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन ग्राहयति॥ ३५॥

प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनम्।
यत्पत्नी पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्।
यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते। उभौ याज्यां
सवीर्यत्वाय। यद्गामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव
वरुणमव यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥ ३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं

वरुणपाशेन॑ ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव
वरुणपाशेन॑ ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव
यजते। शीरुषन्नधि निधाय जुहोति। शीरुषत एव वरुणमव
यजते। प्रत्यङ्घ्रिं जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्घ्रिः॑ वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्याह।
देवाऽनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति वावैतदाह।
वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा गृहीतस्यातिरिच्यते।
तुषाँश्च निष्कासश्च। तुषैँश्च निष्कासेन चावभृथमवैति।
वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपोऽवभृथमवैति॥३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रतियुतो
वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते।
अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽप्येधिषीमही-
त्याह। समिधैवाग्निन्नमस्यन्त उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो
मयि धेहीत्याह। तेज एवात्मन्धत्ते॥३९॥

करोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥५॥ [५]

दे॒वा॒सु॒राः संय॑न्ता आसन्। सोऽ॒ग्निर॑ब्रवीत्। ममे॒यम॑नी॒कव॑ती
त॒नूः। तां प्री॑णीत। अथा॒सुरा॑न॒भि भ॑विष्य॒थेति॑। ते
दे॒वा अ॒ग्नये॑ऽनी॒कव॑ते पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपन्।
सोऽ॒ग्निर॑नी॒कवा॒न्त्स्वेन॑ भा॒ग॒धेये॑न प्री॒तः। च॒तु॒र्धाऽनी॑कान्य-
जन॑यत। ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। परा॑ऽसु॒राः॥४०॥

यद॒ग्नये॑ऽनी॒कव॑ते पु॒रोडा॑शम॒ष्टाक॑पालं॒ निर्व॑पति।
अ॒ग्निमे॒वा॒नी॒कव॑न्तुः॒ स्वेन॑ भा॒ग॒धेये॑न प्री॒णाति॑।
सोऽ॒ग्निर॑नी॒कवा॒न्त्स्वेन॑ भा॒ग॒धेये॑न प्री॒तः। च॒तु॒र्धाऽनी॑कानि
जन॑यते। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽ॒ग्निर॑नी॒कवा॑न्। तस्य॑
र॒श्मयो॑ऽनी॒कानि॑। सा॒कः॑ सूर्ये॑णोद्य॒ता निर्व॑पति।
सा॒क्षादे॒वास्मा॑ अनी॒कानि॑ जन॑यति। तेऽसु॒राः परा॑जिता
यन्तः॑। द्यावा॑पृथि॒वी उपा॑श्रयन्॥४१॥

ते दे॒वा म॒रुद्भ्यः॑ सा॒न्तप॑नेभ्य॑श्च॒रुं निर॑वपन्। यन्म॒रुद्भ्यः॑
सा॒न्तप॑नेभ्य॑श्च॒रुं निर्व॑पति। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒व तदु॑भ॒यतो॑
यज॑मानो॒ भ्रातृ॑व्यान्त्सन्त॑पति। म॒ध्यन्दि॑ने॒ निर्व॑पति। तर्हि॒

हि तेक्षिण्णं तपति। चरुर्भवति। सर्वत एवैनान्तसन्तपति।
ते देवाः श्रौविजयिनः सन्तः। सर्वासान्दुग्धे गृहमेधीयं चरुं
निरवपन्॥४२॥

आशिता एवाद्योपवसाम। कस्य वाऽहेदम्। कस्य वा
श्वो भवितेति। स श्रुतोऽभवत्। तस्याहुतस्य नाश्नन्।
न हि देवा अहुतस्याश्नन्ति। तैऽब्रुवन्। कस्मा इमं
होष्याम इति। मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन्। तं मरुद्भ्यो
गृहमेधिभ्योऽजुहवुः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मरुद्भ्यो
गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो
भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पशव्यन्तत्।
पाकत्रा वा एतत्क्रियते। यन्नेध्माबर्हिर्भवति। न
सामिधेनीरन्वाह॥४४॥

न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद। पशुमान्भवति।
आज्यभागौ यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरैति।

म॒रुतो॑ गृ॒हमे॒धि॒नो य॒जति॑ । भा॒ग॒धेये॑नै॒वैना॒न्त्सम॑र्धयति ।
अ॒ग्नि॒ऽस्वि॑ष्ट॒कृतं॑ य॒जति॑ प्र॒ति॒ष्ठित्यै॑ । इडा॑न्तो भवति ।
प॒शवो॑ वा इडा॑ । प॒शुष्वे॒वोप॑रि॒ष्टात्प्रति॑तिष्ठति ॥ ४५ ॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुर्न्वाहेडान्तो भवति द्वे च ॥ ६ ॥ [६]

यत्पत्नी॑ गृ॒हमे॒धीय॑स्याश्जी॒यात् । गृ॒हमे॒ध्ये॒व स्या॑त् । वि त्व॑स्य
य॒ज्ञ ऋ॑ध्येत । यन्नाश्जी॒यात् । अ॒गृ॒हमे॒धी स्या॑त् । नास्य॑
य॒ज्ञो व्यृ॑द्धेत । प्र॒ति॒वेशं॑ प॒चेयुः॑ । तस्या॑श्जी॒यात् । गृ॒हमे॒ध्ये॒व
भ॑वति । नास्य॑ य॒ज्ञो व्यृ॑द्धते ॥ ४६ ॥

ते दे॒वा गृ॒हमे॒धीये॑ने॒ष्ट्वा । आशि॑ता अभवन् । आञ्ज॑ताभ्यञ्ज॒ता ।
अनु॑ व॒त्सान॑वा॒सयन् । तेभ्यो॑ऽसुराः॒ क्षुधं॑ प्राहि॑ण्वन् । सा
दे॒वेषु॑ लो॒कमवि॑त्वा । अ॒सुरा॒न्पुन॑र॒गच्छ॑त् । गृ॒हमे॒धीये॑ने॒ष्ट्वा ।
आशि॑ता भवन्ति । आञ्ज॑तेऽभ्यञ्ज॒ते ॥ ४७ ॥

अनु॑ व॒त्सान् वा॑सयन्ति । भ्रातृ॑व्यायै॒व तद्य॑ज॒मानः॒ क्षुधं॑
प्राहि॑णोति । ते दे॒वा गृ॒हमे॒धीये॑ने॒ष्ट्वा । इन्द्रा॑य निष्का॒सन्त्य॑दधुः ।
अ॒स्माने॒व श्व॑ इन्द्रो॒ निहि॑त॒भाग॑ उपावर्ति॒तेति॑ । तानिन्द्रो॒
निहि॑त॒भाग॑ उ॒पाव॑र्तत । गृ॒हमे॒धीये॑ने॒ष्ट्वा । इन्द्रा॑य निष्का॒सं

निदध्यात्। इन्द्रं ए॒वैनं॑ नि॒हित॑भा॒ग उ॒पाव॑र्तते। गा॒र्हप॑त्ये
जुहोति॥४८॥

भा॒ग॒धेये॑नै॒वैन॑ꣳ स॒मर्ध॑यति। ऋ॒षभ॑मा॒ह्वय॑ति। व॒षट्का॑र
ए॒वास्य॑ सः। अथो॑ इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॑र्यं यज॑मानो
भ्रातृ॒व्यस्य॑ वृ॒द्धे। इन्द्रो॑ वृ॒त्रꣳ ह॒त्वा। परा॑ परा॒वत॑मगच्छत्।
अपा॑राध॒मिति॑ म॒न्यमा॑नः। सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं वैदि॑ष्य॒तीति॑।
तेऽब्रु॑वन्म॒रुतो॑ वरं॑ वृ॒णाम॑ है॥४९॥

अथ॑ व॒यं वै॑दाम। अ॒स्मभ्य॑मे॒व प्र॑थ॒मꣳ ह॒विर्नि॑रु॒प्याता॑
इति॑। त ए॒नम॑ध्य॒क्रीड॑न्। तत्क्री॒डिना॑ क्रीडि॒त्वम्।
यन्म॒रुद्भ्यः॑ क्री॒डिभ्यः॑ प्र॒थम॑ꣳ ह॒विर्नि॑रु॒प्यते॑ विजि॒त्यै।
सा॒कꣳ सूर्ये॑णोद्य॒ता निर्व॑पति। ए॒तस्मि॑न्वै लो॒क इन्द्रो॑
वृ॒त्रम॑ह॒न्त्समृ॑द्धौ। ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व पञ्च॑ ह॒वीꣳषि॑। ए॒तद्वा॑ह्म॒ण
ऐन्द्रा॒ग्रः। अथै॑ष ऐ॒न्द्रश्च॒रुर्भव॑ति॥५०॥

उ॒द्धारं॑ वा ए॒तमिन्द्र॑ उद॑हरत। वृ॒त्रꣳ ह॒त्वा। अ॒न्यासु॑
दे॒वता॒स्वधि॑। यदेष॑ ऐ॒न्द्रश्च॒रुर्भव॑ति। उ॒द्धार॑मे॒व तं यज॑मान॒

उद्धरते। अन्यासु प्रजास्वधि। वैश्वकर्मण एकंकपालो
भवति। विश्वान्येव तेन कर्माणि यजमानोऽवरुन्धे॥५१॥

ऋद्धतेऽभ्यञ्जते जुहोति वृणामहे भवत्यष्टौ च॥७॥ [७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुणप्रघासैर्वरुण-
पाशादमुञ्चत्। साकमेधैः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै
रुद्रं निरवादयत्। पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकमंगमयत्।
यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। ता
वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुञ्चति। साकमेधैः प्रतिष्ठापयति।
त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती
निर्वपति। दक्षिणावृद्धिं पितृणाम्। अनादृत्य तत्। उत्तरत
एवोपवीय निर्वपेत्। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। अथो
यदेव दक्षिणार्धेऽधि श्रयति। तेन दक्षिणावृत्। सोमाय
पितृमते पुरोडाशः षट्कपालं निर्वपति। संवत्सरो वै सोमः
पितृमान्॥५३॥

संवत्सरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः। मासा
 वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ
 पुरुषः प्रमीयते। सोऽस्यामुष्मिल्लोके भवति। बहुरूपा धाना
 भवन्ति। अहोरात्राणामभिजित्यै। पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो
 मन्थम्। अर्धमासा वै पितरोऽग्निष्वात्ताः॥५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवाच्यायै दुग्धे भवति। सा
 हि पितृदेवत्यं दुहे। यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्यर्धो
 देवानाम्। अर्धः पितृणाम्। अर्ध उपमन्थति। अर्धो हि
 पितृणाम्। एकयोपमन्थति॥५५॥

एका हि पितृणाम्। दक्षिणोपमन्थति। दक्षिणावृद्धि
 पितृणाम्। अनारभ्योपमन्थति। तद्धि पितृन्गच्छति।
 इमान्दिशं वेदिमुद्धन्ति। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते।
 चतुः स्रक्तिर्भवति। सर्वा ह्यनु दिशः पितरः। अखाता
 भवति॥५६॥

खाता हि देवानाम्। मध्यतोऽग्निराधीयते। अन्ततो

हि देवाना॑माधी॒यते॑ । वर्षी॑यानि॒ध्म इ॒ध्माद्भव॑ति
 व्यावृ॑त्त्यै । परि॑श्रयति । अ॒न्तर्हि॑तो हि पि॑तृलो॒को
 म॑नुष्यलो॒कात् । यत्प॑रुषि दि॒नम् । तद्दे॒वाना॑म् । यद॑न्त॒रा ।
 तन्म॑नुष्या॒णाम् ॥ ५७ ॥

यत्स॑मूलम् । तत्पि॑तृणाम् । समू॑लं ब॒र्हिर्भ॑वति व्यावृ॑त्त्यै ।
 दक्षि॑णा स्तृ॒णाति॑ । दक्षि॑णावृद्धिं पि॑तृणाम् । त्रिः पर्ये॑ति ।
 तृती॑ये वा इ॒तो लो॒के पि॒तरः॑ । ताने॒व प्री॑णाति । त्रिः पुनः॑
 पर्ये॑ति । ष॒ट्स्म॑रन्त्यन्ते ॥ ५८ ॥

ष॒ड्वा ऋ॑तवः । ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति । यत्प्र॑स्तरं यजु॑षा गृ॒ह्णी॒यात् ।
 प्र॒मायु॑को यज॑मानः स्यात् । यन्न गृ॒ह्णी॒यात् । अ॒ना॒य॒तनः॑
 स्या॑त् । तूष्णी॑मे॒व न्य॑स्येत् । न प्र॒मायु॑को भ॑वति । ना॒ना॒य॒तनः॑ ।
 यन्त्री॑न्प॒रिधी॑न्प॒रिद॑ध्यात् ॥ ५९ ॥

मृ॒त्युना॒ यज॑मानं प॒रिगृ॑ह्णीयात् । यन्न प॒रिद॑ध्यात् ।
 रक्षा॑सि य॒ज्ञं ह॑न्युः । द्वौ प॒रिधी॑ प॒रिद॑धाति ।
 रक्ष॑साम॒प॒ह॑त्यै । अथो॑ मृ॒त्योरे॒व यज॑मानमुत्सृ॑जति ।

यत्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरैयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं
 प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वश्चः
 प्रमीयते। कशिपुं कशिपव्याय। उपबर्हणमुपबर्हण्याय।
 आञ्जनमाञ्जन्याय। अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याय। यथाभागमे-
 वैनान्ग्रीणाति॥६०॥

निरवदयते पितृमानं निष्वात्ता एकयोपं मन्थत्यखाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदुध्यान्मीयते पञ्च
 च॥८॥

अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह।
 उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्तौ। एकामन्वाह। एका हि
 पितृणाम्। त्रिरन्वाह। त्रिर्हि देवानाम्। आघारावाघारयति।
 यज्ञपरुषोरनन्तरित्यै। नार्षेयं वृणीते। न होतांरम्॥६१॥

यदार्षेयं वृणीत। यद्धोतांरम्। प्रमायुको यजमानः
 स्यात्। प्रमायुको होता। तस्मान्न वृणीते। यजमानस्य
 होतुर्गोपीथाय। अपं बर्हिषः प्रयाजान् यजति। प्रजा
 वै बर्हिः। प्रजा एव मृत्योरुत्सृजति। आज्यभागौ
 यजति॥६२॥

य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्तरै॑ति। प्रा॒चीना॒वीती॒ सोमं॑ यजति।
 पि॒तृदे॒वत्या॑ हि। ए॒षाऽऽहु॑तिः। प॒ञ्चकृ॒त्वोऽव॑ द्यति। प॒ञ्च
 ह्ये॒ता दे॒वताः॑। द्वे पु॒रोऽनु॒वाक्ये॑। या॒ज्या दे॒वता॑ वष॒ट्कारः॑। ता
 ए॒व प्री॑णाति। सन्त॑तुम॒व द्यति॥६३॥

ऋ॒तूना॑ः सन्त॑त्यै। प्रै॒वैभ्यः॑ पूर्॒वया॑ पु॒रोऽनु॒वाक्य॑याऽऽह।
 प्र॒णय॑ति द्वि॒तीय॑या। ग॒मय॑ति या॒ज्यया॑। तृ॒तीये॒ वा इ॒तो
 लो॒के पि॒तरः॑। अ॒हं ए॒वैना॒न्पूर्व॑या पु॒रोऽनु॒वाक्य॑याऽत्यान॑यति।
 रा॒त्रियै॑ द्वि॒तीय॑या। ऐ॒वैना॒न् या॒ज्यया॑ ग॒मय॑ति।
 द॒क्षिण॑तोऽव॒दाय॑। उ॒दङ्मु॑तिं॒ क्राम॑ति॒ व्यावृ॑त्त्यै॥६४॥

आ स्व॒धेत्या॑श्रावयति। अस्तु॑ स्व॒धेति॑ प्र॒त्याश्रा॑वयति।
 स्व॒धा नम॑ इति॒ वष॑ट्करोति। स्व॒धाका॒रो हि पि॑त॒ृणाम्।
 सोम॑म॒ग्रे यज॑ति। सोम॑प्रयाजा॒ हि पि॑तरः। सोमं॑ पि॒तृमन्त॑
 यज॑ति। सं॒वत्स॒रो वै सोमः॑ पि॒तृमा॑न्। सं॒वत्स॒रमे॒व
 तद्य॑जति। पि॒तृन्ब॑र्हिषदो॒ यज॑ति॥६५॥

ये वै यज्वा॑नः। ते पि॒तरो॑ ब॒र्हिष॑दः। ताने॒व तद्य॑जति।

पितॄन॑ग्निष्वा॒त्तान् य॑जति। ये वा अय॑ज्वानो गृ॒हमे॒धिनः॑।
ते पि॒तरो॑ऽग्निष्वा॒त्ताः। ताने॒व तद्य॑जति। अ॒ग्निं क॑व्य॒वाहनं॑
यजति। य ए॒व पि॑तॄ॒णाम॒ग्निः। तमे॒व तद्य॑जति॥६६॥

अथो॒ यथा॒ऽग्निः॑ स्वि॑ष्ट॒कृतं॑ यज॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। ए॒तत्ते॑
तत् ये च॒ त्वाम॑न्विति॑ ति॒सृषु॑ स्र॒क्तीषु॑ नि॒दधा॑ति। तस्मा॒दा
तृ॒तीया॒त्पुरु॑षा॒न्नाम॑ न गृ॒ह्णन्ति॑। ए॒ताव॑न्तो ही॒ज्यन्ते॑। अत्र॑
पि॒तरो यथाभा॑गं म॒न्दध्व॑मित्या॒ह। ह्री॒का हि पि॑तरः। उद॑श्चो
निष्क्रा॑मन्ति। ए॒षा वै म॑नु॒ष्याणा॑न्दिक्। स्वा॒मे॒व तद्वि॑श॒मनु॑
निष्क्रा॑मन्ति॥६७॥

आ॒ह॒वनी॑यमु॒पति॑ष्ठन्ते। न्ये॒वास्मै॑ तद्धु॒वते॑। यत्स॒त्याह॑वनी॒यै।
अथा॒न्यत्र॒ चर॑न्ति। आ॒तमि॑तोरु॒पति॑ष्ठन्ते। अ॒ग्निमे॒वोप॑द्र॒ष्टारं॑
कृ॒त्वा। पि॑तृ॒न्निर॑व॒दय॑न्ते। अन्तं॑ वा ए॒ते प्रा॒णानां॑ गच्छ॑न्ति।
य आ॒तमि॑तोरु॒प॒ तिष्ठ॑न्ते। सु॒स॒न्द॒शन्त्वा व॒यमि॑त्या॒ह॥६८॥

प्रा॒णो वै सु॑स॒न्दक्। प्रा॒णमे॒वात्म॑न्द॒धते॑। योजा॒ न्विन्द्र॑ ते
हरी॒ इत्या॑ह। प्रा॒णमे॒व पुन॑रयु॒क्त। अक्ष॑न्नमी॒मदन्त॑ ही॒ति

गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति
वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते।
अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह।
अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तर्पयत्येव। तृप्यति प्रजा पशुभिः। य एव
वेद। अपं बर्हिषावनूयाजौ यजति। प्रजा वै बर्हिः।
प्रजा एव मृत्योरुत्सृजति। चतुरः प्रयाजान् यजति।
द्वावनूयाजौ। षट्स्पर्धन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून् एव प्रीणाति।
न पत्यन्वास्ते। न संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वासीत।
यत्संयाजयेयुः। प्रमायुका स्यात्। तस्मान्नान्वास्ते। न
संयाजयन्ति। पत्न्यै गोपीथाय॥७०॥

होतारमाज्यभागौ यजति सन्ततमवदति व्यावृत्त्यै बर्हिषदो यजति तमेव तद्यजत्यनु

निष्क्रामन्त्याहेनानृतवो नव च॥९॥

[९]

प्रतिपूरुषमेककपालां निर्वपति। जाता एव प्रजा
रुद्रान्निरवदयते। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव
प्रजा रुद्रान्निरवदयते। एककपाला भवन्ति। एकधैव

रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। नाभि॑घा॒रय॑ति। यद॑भि॒घा॒रये॑त्।
अ॒न्त॒र॒व॒चा॒रि॒णः॑ रु॒द्रं कु॑र्यात्। ए॒को॒ल्मु॒केन॑ यन्ति॥ ७१॥

तद्धि रु॒द्रस्य॑ भा॒ग॒धेय॑म्। इ॒मा॒न्दि॒शं॑ यन्ति। ए॒षा वै
रु॒द्रस्य॑ दिक्। स्वा॒या॒मे॒व दि॒शि रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। रु॒द्रो
वा अ॑प॒शुका॑या॒ आहु॑त्यै नाति॑ष्ठत। अ॒सौ ते॑ प॒शुरि॑ति॒
निर्दि॑शेद्यं द्वि॒ष्यात्। यमे॒व द्वेष्टि॑। तम॑स्मै प॒शुं निर्दि॑शति।
यदि॒ न द्वि॒ष्यात्। आ॒खु॒स्ते प॒शुरि॑ति ब्रूयात्॥ ७२॥

न ग्रा॒म्यान्प॒शून् हि॑नस्ति। ना॒र॒ण्यान्। च॒तु॒ष्प॒थे जु॑होति। ए॒ष
वा अ॑ग्नी॒नां प॒द्भी॒शो॒ नाम॑। अ॒ग्नि॒व॒त्ये॒व जु॑होति। म॒ध्य॒मेन॑
प॒र्णेन॑ जुहोति। स्रु॒ग॒धे॒षा। अथो॒ खलु॑। अ॒न्त॒मे॒नै॒व हो॑त॒व्यम्।
अ॒न्त॒त ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥ ७३॥

ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒गः स॒ह स्व॒स्राऽम्बि॑क॒येत्या॑ह। श॒र॒द्वा
अ॒स्याम्बि॑का॒ स्वसा॑। तया॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति। य॑ हि॒नस्ति॑।
तयै॒वैन॑ स॒ह श॑मयति। भे॒ष॒ज॒ङ्ग॒व इत्या॑ह। याव॑न्त
ए॒व ग्रा॒म्याः प॒शवः॑। तेभ्यो॑ भे॒ष॒जं क॑रोति। अवा॑म्ब

रुद्रमदिमहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते॥७४॥

त्र्यम्बकं यजामह इत्याह। मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादिति
वावैतदाह। उत्किरन्ति। भगस्य लीप्सन्ते। मूतेकृत्वा-
ऽऽसजन्ति। यथा जनं यतेऽवसं करोति। तादृगेव
तत्। एष ते रुद्र भाग इत्याह निरवत्त्यै। अप्रतीक्षमा
यन्ति। अपः परिषिञ्चति। रुद्रस्यान्तरहित्यै। प्र वा
एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। ये त्र्यम्बकैश्चरन्ति। आदित्यं चरुं
पुनरेत्य निर्वपति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति
तिष्ठन्ति॥७५॥

यन्ति ब्रूयान्निर्वदयते शास्ते सिञ्चति षट्॥१०॥ [१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ताः सृष्टास्त्रिवृत्प्रजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुराः सोऽग्निर्यत्पत्नीं
वैश्वदेवेन ता वरुणप्रघासैरग्र्यै देवेभ्यः प्रतिपूरुषन्दश॥१०॥

अनुमत्यै प्रथमजो वत्सो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं यदग्रयेऽनीकवत उद्धारं वा
अग्र्यै देवेभ्यः प्रतिपूरुषं पञ्चसप्ततिः॥७५॥

अनुमत्यै प्रतितिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॒ञ्च ह॒वी॑ऽषि॑। अ॒थेन्द्रा॑य॒ शुना॒सीरा॑य
पु॒रोडा॑शं॒ द्वा॒द॒श॒क॒पा॒लं निर्व॑पति। स॒ंव॒त्स॒रो वा
इन्द्रा॑शुना॒सीरः॑। स॒ंव॒त्स॒रेणै॒वास्मा॒ अन्न॑म॒व॑ रुन्धे।
वा॒य॒व्यं प॒यो॑ भवति। वा॒युर्वै वृ॒ष्ट्यै॑ प्र॒दा॒पयि॑ता। स ए॒वास्मै॒
वृ॒ष्टिं प्र॒दा॒पय॑ति। सौ॒र्य॑ ए॒क॒क॒पा॒लो भव॑ति। सू॒र्येण॒ वा
अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृ॒ष्टि॑र्धृ॒ता। स ए॒वास्मै॒ वृ॒ष्टिं नि॒य॑च्छति॥१॥

द्वा॒द॒श॒ग॒व॑ऽसी॒रं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्।
ते दे॒वा अ॒ग्निम॑ब्रुवन्। त्वया॑ वी॒रेणा॑सु॒रान॒भिभ॑वामेति॑।
सोऽब्र॑वीत्। त्रे॒धाऽह॑मा॒त्मानं॒ वि॒क॑रिष्य॒ इति॑। स
त्रे॒धाऽऽत्मा॑नं॒ व्य॑कुरुत। अ॒ग्निं तृ॒तीय॑म्। रु॒द्रं तृ॒तीय॑म्।
वरु॑णं॒ तृ॒तीय॑म्॥२॥

सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं तृ॒तीय॑मिति॑। अ॒ह॒मितीन्द्रोऽब्र॑वीत्। सन्तु
सृ॒जाव॑हा॒ इति॑। तौ स॒म॑सृजेताम्। स इन्द्र॑स्तृ॒तीय॑मभवत्।

यदिन्द्रस्तुरीयमभवत्। तदिन्द्रतुरीयस्येन्द्रतुरीयत्वम्। ततो वै
 देवा व्यजयन्त। यदिन्द्रतुरीयं निरूप्यते विजित्यै॥ ३॥
 वहिनीं धेनुर्दक्षिणा। यद्वहिनीं। तेनाग्नेयी। यद्रौः। तेन रौद्री।
 यद्धेनुः। तेनैन्द्री। यत्स्त्री सती दान्ता। तेन वारुणी समृद्धौ।
 प्रजापतिर्यज्ञमसृजत॥ ४॥

त९ सृष्ट९ रक्षा९स्यजिघा९सन्। स एताः प्रजापतिरात्मनो
 देवता निरमिमीत। ताभिर्वै स दिग्भ्यो रक्षा९सि प्राणुदत।
 यत्पञ्चावत्तीयं जुहोति। दिग्भ्य एव तद्यजमानो रक्षा९सि
 प्राणुदते। समूढ९ रक्षः सन्दग्ध९ रक्ष इत्याह। रक्षा९स्येव
 सन्दहति। अग्रये रक्षोघ्ने स्वाहेत्याह। देवताभ्य एव
 विजिग्यानाभ्यो भागधेयं करोति। प्रष्टिवाही रथो दक्षिणा
 समृद्धौ॥ ५॥

इन्द्रो वृत्र९ हत्वा। असुरान्पराभाव्य। नमुचिमासुरं
 नालभत। त९शुच्याऽगृह्णात्। तौ समलभेताम्।
 सोऽस्मादभिशुनतरोऽभवत्। सोऽब्रवीत्। सन्धा९
 सन्दधावहै। अथ त्वाऽवं स्रक्ष्यामि। न मा शुष्केण नार्द्रेण

हनः॥६॥

न दिवा न नक्तमिति। स एतमुपां फेनमसिञ्चत्। न वा एष
शुष्को नार्द्रो व्युष्टाऽऽसीत्। अनुदितः सूर्यः। न वा एतद्विवा
न नक्तम्। तस्यैतस्मिँल्लोके। अपां फेनेन शिर उदवर्तयत्।
तदेनमन्ववर्तत। मित्रद्रुगिति ॥७॥

स एतानपामार्गानजनयत्। तानजुहोत्। तैर्वै स
रक्षास्यपाहता। यदपामार्गहोमो भवति। रक्षसामपहत्यै।
एकोल्मुकेन यन्ति। तद्धि रक्षसां भागधेयम्। इमान्दिशं
यन्ति। एषा वै रक्षासान्दिक्। स्वायामेव दिशि रक्षासि
हन्ति॥८॥

स्वकृत इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै रक्षसामायतनम्।
स्व एवायतने रक्षासि हन्ति। पूर्णमयेन स्रुवेण जुहोति।
ब्रह्म वै पूर्णः। ब्रह्मणैव रक्षासि हन्ति। देवस्य त्वा
सवितुः प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एव रक्षासि
हन्ति। हत रक्षोऽवधिष्म रक्ष इत्याह। रक्षसां

स्तृत्यै॑। यद्वस्ते॑ तदक्षि॑णा निरव॑त्यै। अप्र॑तीक्ष॒माय॑न्ति।
रक्ष॑साम॒न्तर॑हित्यै॑॥९॥

यच्छति॑ वरु॑णं तृती॑यं विजि॑त्या असृ॒जत॑ समृ॒द्धौ ह॒नो मि॒त्रद्रु॑गिति॑ ह॒न्ति स्तृ॒त्यै त्रीणि॑ च॥१॥[१]

धा॒त्रे पु॒रोडा॑शं द्वा॒दश॑कपा॒लं निर्व॑पति। सं॒वत्स॒रो वै
धा॒ता। सं॒वत्स॒रेणै॒वास्मै॑ प्र॒जाः प्रज॑नयति। अ॒न्वे॒वास्मा॑
अनु॑मति॒र्मन्य॑ते। रा॒ते रा॒का। प्र सि॑नीवा॒ली ज॑नयति।
प्र॒जास्वे॒व प्रजा॑तासु कु॒ह्वा वाचं॑ दधाति। मि॒थुनौ॑ गावौ॒
दक्षि॑णा॒ समृ॒द्धौ। आ॒ग्नावै॒ष्णव॑मेका॒दश॑कपा॒लं निर्व॑पति।
ऐ॒न्द्रा॒वैष्ण॑वमेका॒दश॑कपा॒लम्॥१०॥

वै॒ष्णवं त्रि॑कपा॒लम्। वी॒र्यं॑ वा अ॒ग्निः। वी॒र्यमि॑न्द्रः। वी॒र्यं
विष्णुः॑। प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता वी॒र्ये॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति। तस्मा॑त्प्र॒जा
वी॒र्या॑वतीः। वा॒म॒न ऋ॒षभो॑ व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही। तेना॑ग्नेयः।
यदृ॑षभः॥११॥

तेनै॒न्द्रः। यद्वाम॑नः। तेन॑ वैष्ण॒वः समृ॒द्धौ। अ॒ग्नी॒षोमी॑यमेका॒दश॑कपा॒लं निर्व॑पति। इ॒न्द्रा॒सोमी॑यमेका॒दश॑कपा॒लम्। सौ॒म्यं

च॒रुम्। सो॒मो वै रे॑तो॒धाः। अ॒ग्निः प्र॒जानां॑ प्र॒जनयि॑ता।
 वृ॒द्धाना॒मिन्द्रः॑ प्र॒दापयि॑ता। सोमं॑ ए॒वास्मै॑ रेतो॒ दधा॑ति॥१२॥
 अ॒ग्निः प्र॒जां प्र॒जंनय॑ति। वृ॒द्धामिन्द्रः॑ प्रयच्छति। ब॒भ्रुर्दक्षि॑णा
 समृ॑द्धौ। सो॒मापौ॑ष्णं च॒रुं निर्व॑पति। ऐ॒न्द्रापौ॑ष्णं
 च॒रुम्। सो॒मो वै रे॑तो॒धाः। पू॒षा प॑शूनां प्र॒जंनयि॑ता।
 वृ॒द्धाना॒मिन्द्रः॑ प्र॒दापयि॑ता। सोमं॑ ए॒वास्मै॑ रेतो॒ दधा॑ति। पू॒षा
 प॑शून्प्र॒जंनय॑ति॥१३॥

वृ॒द्धानिन्द्रः॑ प्रयच्छति। पौ॒ष्णश्च॑रु॒र्भव॑ति। इ॒यं वै पू॒षा।
 अ॒स्यामे॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। श्या॒मो दक्षि॑णा समृ॑द्धौ। ब॒हु वै
 पुरु॑षो मे॒ध्यमु॑प॒गच्छ॑ति। वै॒श्वान॒रं द्वा॑द॒शक॑पालं निर्व॑पति।
 सं॒वत्स॒रो वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। सं॒वत्स॒रेणै॒वैनं॑ स्व॒दय॑ति।
 हि॒र॒ण्यं दक्षि॑णा॥१४॥

प॒वित्रं॑ वै हि॒र॒ण्यम्। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। ब॒हु वै रा॑ज॒न्योऽनृ॑तं
 करो॑ति। उप॑ जा॒म्यै हर॑ते। जि॒नाति॑ ब्राह्म॒णम्। वद॑त्यनृ॒तम्।
 अनृ॑ते खलु॒ वै क्रि॒यमा॑णे वरु॒णो गृ॑ह्णाति। वा॒रु॒णं य॑व॒मयं॑

च॒रुं निर्व॑पति। व॒रुण॒पा॒शादे॒वैनं॑ मुञ्चति। अश्वो॒ दक्षि॑णा।
वा॒रु॒णो हि दे॒वत॒याऽश्वः॑ समृ॒द्धौ॥१५॥

ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालं यदृषभो दधाति पूषा पशून्प्रजनयति हिरण्यं दक्षिणा दक्षिणैकं च॥२॥

[२]

र॒त्निना॑मे॒तानि॑ ह॒वीः॒षि भव॑न्ति। ए॒ते वै रा॒ष्ट्रस्य॑ प्रदा॒तारः॑।
ए॒तेऽपा॑दा॒तारः॑। य ए॒व रा॒ष्ट्रस्य॑ प्रदा॒तारः॑। यैऽपा॑दा॒तारः॑।
त ए॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं प्रय॑च्छन्ति। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। यत्स॑मा॒हृत्य॑
निर्व॑पेत्। अ॒र॒त्निनः॑ स्युः। य॒था॒य॒थं निर्व॑पति रत्नि॒त्वाय॑॥१६॥

यत्स॑द्यो निर्व॑पेत्। याव॑तीमे॒केन॑ ह॒विषा॑ऽऽशिष॑मव रु॒न्धे।
ताव॑तीमव॑रुन्धीत। अ॒न्व॒हन्निर्व॑पति। भूय॑सीमे॒वाशिष॑मव
रु॒न्धे। भूय॑सो यज्ञ॑क॒तूनुपै॑ति। बा॒र॒ह॒स्प॒त्यं च॒रुं निर्व॑पति
ब्र॒ह्म॒णो गृ॑हे। मुख॑त ए॒वास्मै॑ ब्रह्म॒ स॒ंश्र॑यति। अथो॒ ब्रह्म॑न्ने॒व
क्ष॒त्रम॒न्वार॑म्भयति। शि॒ति॒पृ॒ष्ठो दक्षि॑णा॒ समृ॒द्धौ॥१७॥

ऐन्द्रमेकादशकपालं राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
ऋषभो दक्षिणा समृद्धौ। आदित्यं चरुं महिष्यै गृहे।

इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा
समृद्धौ। भगाय चरुं वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति।
विचित्तगर्भा पष्ठौही दक्षिणा समृद्धौ॥१८॥

नैर्ऋतं चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां व्रीहीणां नखनिर्भिन्नम्।
पाप्मानमेव निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णा कूटा दक्षिणा
समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालः सेनान्यो गृहे। सेनामेवास्य
संश्यति। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। वारुणं दशकपालः
सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवाव रुन्धे। महानिरष्टो दक्षिणा
समृद्धौ। मारुतः सप्तकपालं ग्रामण्यो गृहे॥१९॥

अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धौ।
सावित्रं द्वादशकपालं क्षत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा
समृद्धौ। आश्विनं द्विकपालः सङ्ग्रहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै
देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सवात्यौ
दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णं चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवाव रुन्धे। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ।

रौ॒द्रं गा॒वी॒धुकं॑ च॒रुम॑क्षावा॒पस्य॑ गृ॒हे। अ॒न्त॒त ए॒व रु॒द्रं
नि॒रव॑दयते। श॒बल॒ उ॒द्वा॒रो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। द्वा॒दशै॑तानि
ह॒वी॒ःषि॑ भवन्ति। द्वा॒दश॑ मा॒साः सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑रेणै॒वास्मै॑
रा॒ष्ट्रम॑व॒रुन्धे॑। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति॥२१॥

यन्न॑ प्र॒ति नि॒र्वपे॑त्। र॒त्नि॒न आ॒शिषो॑ऽव॒रुन्धी॑रन्।
प्र॒तिनि॒र्वप॑ति। इन्द्रा॒य सु॒त्राम्णे॑ पु॒रोडा॑श॒मेका॑दशकपालम्।
इन्द्रा॒या॒ःहो॒मुचै॑। आ॒शिष॑ ए॒वाव॑रुन्धे। अ॒यं नो॒ राजा॑ वृ॒त्रहा॑
राजा॑ भू॒त्वा वृ॒त्रं व॑ध्या॒दित्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते।
मै॒त्रा॒बा॒रु॒हस्प॑त्यं भ॑वति। श्वे॒तायै॑ श्वे॒तव॑त्सायै दु॒ग्धे॥२२॥

बा॒रु॒हस्प॑त्ये मै॒त्रम॑पि दधाति। ब्रह्म॑ चै॒वास्मै॑ क्ष॒त्रं च॑ स॒मीची॑
दधाति। अथो॒ ब्रह्म॑न्ने॒व क्ष॒त्रं प्र॑ति॒ष्ठाप॑यति। बा॒रु॒हस्प॑त्येन॒
पूर्वे॑ण प्रच॑रति। मुख॑त ए॒वास्मै॑ ब्रह्म॒ स॒ऽश्न॑ति। अथो॒
ब्रह्म॑न्ने॒व क्ष॒त्रम॒न्वार॑म्भयति। स्व॒यं कृ॒ता वेदि॑र्भवति। स्व॒यं
दि॒नं ब॒रु॒हिः। स्व॒यं कृ॒त इ॒ध्मः। अ॒न॒भि॒जित॑स्या॒भि॒जित्यै॑।
तस्मा॒द्रा॒ज्ञा॒मर॑ण्यम॒भि॒जित॑म्। सै॒व श्वे॒ता श्वे॒तव॑त्सा॒ दक्षि॑णा॒

समृद्धौ॥२३॥

रुत्ति॒त्वाय॒ समृद्धौ॒ प॒ष्ठौही॒ दक्षि॑णा॒ समृद्धौ॒ ग्राम॑ण्यो॒ गृहे॒ भा॒गदु॑घस्यं॒ गृहे॒ भ॑वति॒ दुग्धे॑ऽभिजित्यै॒ द्वे
च॑॥३॥

[३]

दे॒व॒सु॒वामे॒तानि॑ ह॒वी॑ऽषि॑ भवन्ति। ए॒ताव॑न्तो॒ वै दे॒वाना॑ऽ
स॒वाः। त ए॒वास्मै॑ स॒वान्प्रय॑च्छन्ति। त ए॒न॑ऽ सुवन्ते।
अ॒ग्निरे॒वैनं॑ गृह॒पती॑नाऽ सुवते। सोमो॒ वन॒स्पती॑नाम्।
रु॒द्रः प॑शूनाम्। बृह॒स्पति॑र्वा॒चाम्। इन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठाना॑म्। मि॒त्रः
स॒त्याना॑म्॥२४॥

वरु॑णो॒ धर्म॑पतीनाम्। ए॒तदे॒व सर्वं॑ भवति। स॒वि॒ता त्वा॑
प्रस॒वाना॑ऽ सुवता॒मिति॒ हस्तं॑ गृह्णाति॒ प्रसू॑त्यै। ये दे॒वा
दे॒वः सु॒वः स्थे॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। म॒ह॒ते क्ष॒त्राय॑ म॒हत
आधि॑पत्याय म॒ह॒ते जा॒न॑राज्या॒येत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा
शा॑स्ते। ए॒ष वो॑ भरता॒ राजा॒ सोमो॑ऽस्माकं॑ ब्राह्म॒णाना॑ऽ
राजे॒त्याह॑। तस्मा॒त्सोम॑राजानो ब्राह्म॒णाः। प्रति॒ त्यन्ना॑म॑
रा॒ज्यम॑धा॒यीत्या॑ह॥२५॥

राज्यमेवास्मिन्प्रतिदधाति। स्वां तनुवं वरुणो अशिश्नेदित्याह।
वरुणसवमेवावरुन्धे। शुचैर्मित्रस्य व्रत्या अभूमेत्याह।
शुचिमेवैनं व्रत्यं करोति। अमन्महि महत् ऋतस्य
नामेत्याह। मनुत एवैनम्। सर्वे व्राता वरुणस्याभूवन्नित्याह।
सर्वव्रातमेवैनं करोति। वि मित्र एवैररातिमतारीदित्याह॥ २६॥

अरातिमेवैनन्तारयति। असूषुदन्त यज्ञियां ऋतेनेत्याह।
स्वदयत्येवैनम्। व्यु त्रितो जरिमाणन्न आनडित्याह।
आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे। द्विपाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्यै। अग्नीषोमीयस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां च
हविषामग्नयै स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः
परिगृह्णाति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकान्भि-
जयति॥ २७॥

सृत्यानामधायीत्याहातारीदित्याह क्रमत एकं च॥४॥

[४]

अर्थतः स्थेति जुहोति। आहुत्यैवैनां निष्क्रीय गृह्णाति।
अथो हविष्कृतानामेवाभिघृतानां गृह्णाति। वहन्तीनां

गृह्णाति। ए॒ता वा अ॒पाः रा॒ष्ट्रम्। रा॒ष्ट्रमे॒वास्मै॑ गृह्णाति।
अथो॒ श्रिय॑मे॒वैन॑म॒भिव॑हन्ति। अ॒पां पति॑र॒सीत्या॑ह।
मि॒थुन॑मे॒वाकः॑। वृषा॑ऽस्यूर्मि॑रित्या॑ह॥ २८॥

ऊ॒र्मि॒मन्त॑मे॒वैन॑ करोति। वृष॑से॒नोऽसी॑त्या॑ह। से॒नामे॒वास्य॑
स॒ऽश्य॑ति। ब्र॒ज॒क्षितः॑ स्थे॒त्या॑ह। ए॒ता वा अ॒पां वि॑शः।
वि॑श॒मेवा॒स्मै पर्यू॑हति। म॒रुता॒मोजः॑ स्थे॒त्या॑ह। अन्नं॑ वै
म॒रुतः॑। अन्न॑मे॒वावरु॑न्धे। सूर्य॑वर्च॒सः स्थे॒त्या॑ह॥ २९॥

रा॒ष्ट्रमे॒व वर्च॑स्व्य॒कः। सूर्य॑त्वच॒सः स्थे॒त्या॑ह। स॒त्यं वा ए॒तत्।
यद्व॑र्ष॒ति। अनृ॑तं॒ यदा॒तप॑ति॒ वर्ष॑ति। स॒त्या॒नृते॑ ए॒वावरु॑न्धे।
नैन॑ः स॒त्या॒नृते॑ उ॒दिते॑ हि॒ऽस्तः। य ए॒वं वेद॑। मा॒न्दाः
स्थे॒त्या॑ह। रा॒ष्ट्रमे॒व ब्र॑ह्मवर्च॒स्य॒कः॥ ३०॥

वा॒शाः स्थे॒त्या॑ह। रा॒ष्ट्रमे॒व व॑श्य॒कः। श॒क्करीः॑ स्थे॒त्या॑ह। प॒शवो॑
वै श॒क्करीः॑। प॒शूने॒वावरु॑न्धे। वि॒श्वभृ॑तः स्थे॒त्या॑ह। रा॒ष्ट्रमे॒व
प॒य॒स्व्य॒कः। ज॒नभृ॑तः स्थे॒त्या॑ह। रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॑या॒व्य॒कः।
अ॒ग्नेस्ते॑ज॒स्याः॑ स्थे॒त्या॑ह ॥ ३१॥

रा॒ष्ट्रमे॒व ते॑ज॒स्व्यं॑कः। अ॒पामोष॑धीना॒ः र॒सः स्थे॑त्याह।
 रा॒ष्ट्रमे॒व म॑ध॒व्यं॑मकः। सा॒र॒स्वतं॑ ग्र॒हं गृ॑ह्णाति।
 ए॒षा वा अ॒पाम्पृ॑ष्ठम्। यत्स॒र॑स्वती। पृ॒ष्ठमे॒वैनं॑
 स॒मा॒ना॒नां॑ करोति। षो॒ड॒शभि॑र्गृह्णाति। षो॒ड॒शक॑लो
 वै पु॒रुषः॑। यावा॑ने॒व पु॒रुषः॑। तस्मि॑न्वी॒र्यं॑ दधाति।
 षो॒ड॒शभि॑र्जुहोति॑ षो॒ड॒शभि॑र्गृह्णाति। द्वा॒त्रिं॑शत्सम्प॑द्यन्ते।
 द्वा॒त्रिं॑शदक्षराऽनु॒ष्टुक्। वा॒गनु॑ष्टुप्स॒र्वाणि॑ छ॒न्दांसि॑।
 वा॒चैवैनं॑ स॒र्वेभि॑श्छ॒न्दोभि॑र॒भिषि॑ञ्चति॥ ३२॥

ऊ॒र्मि॒रित्या॑ह सूर्य॑वर्च॒सः स्थे॑त्याह ब्रह्म॑वर्च॒स्यं॑कस्तेज॒स्याः स्थे॑त्याहै॒व पु॒रुष॑ष्पद च॥ ५॥ — [५]

दे॒वी॒रा॒पः सं म॑धु॒मती॑र्मधु॒मती॑भिः सृ॒ज्यध्व॑मित्याह।
 ब्रह्म॑णै॒वैनाः॑ स॒ः सृ॑जति। अना॑धृष्टाः सी॒द॒ते॒त्याह॑।
 ब्रह्म॑णै॒वैनाः॑ सादयति। अ॒न्त॒रा हो॑तुंश्च धि॒ष्णि॒यं
 ब्रा॒ह्म॒णाच्छु॑सि॒नश्च॑ सादयति। आ॒ग्ने॒यो वै हो॑ता।
 ऐ॒न्द्रो ब्रा॑ह्म॒णाच्छु॑सी। तेज॑सा चै॒वेन्द्रि॑येण॑ चोभ॒यतो॑
 रा॒ष्ट्रं परि॑गृह्णाति। हि॒र॒ण्ये॒नोत्पु॑नाति। आ॒हु॒त्यै हि॑

पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति व्यावृत्त्यै॥ ३३॥

शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रतिष्ठति। अनिभृष्टमसीत्याह। अनिभृष्टं ह्येतत्। वाचो
बन्धुरित्याह। वाचो ह्येष बन्धुः। तपोजा इत्याह। तपोजा
ह्येतत्। सोमस्य दात्रमसीत्याह॥ ३४॥

सोमस्य ह्येतद्दात्रम्। शुक्रा वः शुक्रेणोत्पुनामीत्याह। शुक्रा
ह्यापः। शुक्रं हिरण्यम्। चन्द्राश्चन्द्रेणेत्याह। चन्द्रा ह्यापः।
चन्द्रं हिरण्यम्। अमृता अमृतेनेत्याह। अमृता ह्यापः।
अमृतं हिरण्यम्॥ ३५॥

स्वाहा राजसूयायेत्याह। राजसूयाय ह्येना उत्पुनाति।
सधमादौ द्युमिनीरूर्ज एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति।
वरुणसवमेवावरुन्धे। एकया गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं
दधाति। क्षत्रस्योल्बमसि क्षत्रस्य योनिरसीति तार्प्यश्चोष्णीषं
च प्रयच्छति सयोनित्वाय। एकशतेन दर्भपुञ्जीलैः पवयति।
शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आत्मैकशतः॥ ३६॥

यावा॑ने॒व पु॒रुषः॑। तस्मि॑न्वी॒र्यं दधा॑ति। दध्या॑शयति।
 इन्द्रि॑यमे॒वाव॑ रुन्धे। उ॒दुम्बर॑माशयति। अ॒न्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ।
 शष्पा॑ण्याशयति। सुरा॑बलिमे॒वैनं॑ करोति। आ॒विदं॑ ए॒ता
 भ॑वन्ति। आ॒विद॑मे॒वैनं॑ गमयन्ति॥३७॥

अ॒ग्निरे॒वैन॒ङ्गा र॑ह॒पत्ये॑नावति। इन्द्र॑ इन्द्रि॒येण॑। पू॒षा प॒शुभिः॑।
 मि॒त्रावरु॑णौ प्राणापा॒नाभ्या॑म्। इन्द्रो॑ वृ॒त्राय॑ वज्र॒मुद॑यच्छत्।
 स दि॒वम॑लिखत्। सो॒ऽर्य॑म्णः पन्था॑ अभवत्। स आ॒वि॒त्रे
 द्यावा॑पृथि॒वी धृ॒तव्र॑ते॒ इति॑ द्यावा॑पृथि॒वी उपा॑धावत्। स
 आ॒भ्यामे॒व प्र॑सू॒त इन्द्रो॑ वृ॒त्राय॑ वज्रं प्राह॑रत्। आ॒वि॒त्रे
 द्यावा॑पृथि॒वी धृ॒तव्र॑ते॒ इति॑ यदाह॑॥३८॥

आ॒भ्यामे॒व प्र॑सू॒तो यज॑मानो॒ वज्रं॑ भ्रातृ॒व्याय॑ प्रह॑रति।
 आ॒वि॒त्रा दे॒व्यदि॑तिर्वि॒श्वरू॒पीत्या॑ह। इ॒यं वै दे॒व्यदि॑तिर्वि॒श्व-
 रू॒पी। अ॒स्यामे॒व प्रति॑ तिष्ठति। आ॒वि॒त्रोऽय॑म॒सावा॑मु॒ष्या-
 य॒णोऽस्यां॑ वि॒श्यस्मि॑न्ना॒ष्ट्र इत्या॑ह। वि॒शैवैनं॑ रा॒ष्ट्रेण॑
 सम॑र्धयति। म॒ह॒ते क्ष॒त्राय॑ म॒ह॒त आधि॑पत्याय म॒ह॒ते

जान॑राज्यायेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। ए॒ष वो
भर॑ता॒ राजा॒ सोमो॑ऽस्माकं॑ ब्राह्म॒णाना॑ः॒ राजे॑त्या॑ह।
तस्मा॑त्सोम॑राजानो ब्राह्म॒णाः॥ ३९॥

इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्रघ्न॑ इति॒ धनुः॑ प्रयच्छति॒ विजि॑त्यै।
शत्रु॑बाध॑नाः॒ स्थेती॑षून्। शत्रू॑ने॒वास्य॑ बाधन्ते। पा॒त मां
प्रत्य॑श्च॒ पात॑ मां ति॒र्यश्च॑म॒न्वश्च॑ मा पा॒तेत्या॑ह। तिस्रो॑ वै
श॑र॒व्याः। प्र॒तीचीं॑ ति॒रश्च्य॑नूचीं॑। ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ पान्ति। दि॒ग्भ्यो
मां पा॒तेत्या॑ह। दि॒ग्भ्य ए॒वैनं॑ पान्ति। वि॒श्वाम्भ्यो॑ मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑
पा॒तेत्या॑ह। अ॒परि॑मितादे॒वैनं॑ पान्ति। हि॒र॒ण्यव॑र्णावुषसां॑
वि॒रोक॑ इति॒ त्रिष्टु॑भां बा॒हू उ॒द्गृह्णा॑ति। इन्द्रि॒यं वै वी॒र्य॑त्रिष्टुक्।
इन्द्रि॒यमे॒व वी॒र्यमु॑परि॒ष्टादा॑त्मन्ध॒त्ते॥ ४०॥

व्यावृ॑त्यै दा॒त्रम॑सीत्या॒हामृ॑तः॒ हिर॑ण्यमेकशतो गमय॑न्त्याहं ब्राह्म॒णा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पा॒तेत्या॑ह च॒त्वारि॑ च॥ ६॥

[६]

दि॒शो व्या॑स्थापयति। दि॒शाम॑भिजि॒त्यै। यद॑नु प्र॒क्रामे॑त्।
अ॒भि दि॒शो ज॑येत्। उ॒त्तु मा॑द्येत्। म॒न॒साऽनु॑ प्र॒क्राम॑ति।

अ॒भि दि॒शो ज॒यति॑ । नो॒न्माद्य॑ति । स॒मिध॒मा ति॒ष्ठेत्या॑ह ।
तेजं॑ ए॒वाव॑रुन्धे ॥ ४१ ॥

उ॒ग्रामा ति॒ष्ठेत्या॑ह । इ॒न्द्रि॒यमे॒वाव॑रुन्धे । वि॒राज॒माति॒ष्ठेत्या॑ह ।
अ॒न्नाद्य॑मे॒वाव॑रुन्धे । उ॒दी॒ची॒मा ति॒ष्ठेत्या॑ह । प॒शूने॒वाव॑रुन्धे ।
ऊ॒र्ध्वा॒माति॒ष्ठेत्या॑ह । सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कम॒भिज॑यति ।
अ॒नू॒ज्जि॑हीते । सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै ॥ ४२ ॥

मा॒रु॒त ए॒ष भ॑वति । अ॒न्नं वै म॒रुतः॑ । अ॒न्नमे॒वाव॑रुन्धे ।
ए॒कं वि॑ंश॒तिक॑पालो भ॒वति॑ प्र॒ति॒ष्ठित्यै॑ । योऽर॑ण्येऽनु॒वा॒क्यो
गु॒णः । तं म॑ध्य॒त उप॑दधाति । ग्रा॒म्यैरे॒व प॒शुभि॑रा॒र॒ण्यान्प॒शू-
न्प॒रिं गृ॑ह्णाति । तस्मा॑द्ग्रा॒म्यैः प॒शुभि॑रा॒र॒ण्याः प॒शवः॑
प॒रिं गृ॑हीताः । पृथि॑वै॒न्यः । अ॒भ्य॑षिच्यत ॥ ४३ ॥

स रा॒ष्ट्र॒न्नाभ॑वत् । स ए॒तानि॑ पा॒र्थान्य॑पश्यत् । तान्य॑जुहोत् ।
तैर्वै स रा॒ष्ट्रम॑भवत् । यत्पा॒र्थानि॑ जुहोति । रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति ।
बा॒र॒ह॒स्प॒त्यं पू॒र्वेषा॑मुत्त॒मं भ॑वति । ऐ॒न्द्रमु॑त्तरेषां प्रथ॒मम् । ब्र॒ह्म
चै॒वास्मै॑ क्ष॒त्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति । अथो ब्र॒ह्म॒न्नेव॑ क्ष॒त्रं

प्रतिष्ठापयति॥४४॥

षट्पु॒रस्ता॑दभिषे॒कस्य॑ जुहोति। षट्पु॒रि॑ष्ठात्। द्वाद॑श
सम्प॑द्यन्ते। द्वाद॑श मा॒साः संवत्स॑रः। संव॑त्स॒रः खलु॑ वै
दे॒वानां॑ पूः। दे॒वाना॑मे॒व पु॒रं मध्य॑तो व्य॒व॑स॒र्पति॑। तस्य॑ न
कु॒तश्च॑नोपा॒व्या॒धो भ॑वति। भू॒ताना॑मवै॒ष्टीर्जु॑होति। अत्रा॑त्र॒ वै
मृ॒त्युर्जा॑यते। यत्र॑यत्रै॒व मृ॒त्युर्जा॑यते। तत॑ ए॒वैन॑मव॒यज॑ते।
तस्मा॑द्वाज॒सूये॑नेजा॒नो नाभि॑च॒रित॒वै। प्र॒त्यगे॑नमभिचा॒रः
स्तृ॑णुते॥४५॥

रुन्धे॒ सम॑ष्ट्या असिच्यत॒ स्थाप॑यति॒ जाय॑ते पञ्च॒ च॥७॥ [७]

सोम॑स्य॒ त्विषि॑रसि॒ तवै॑व मे॒ त्विषि॑र्भूया॒दिति॑
शा॒र्दूल॑च॒र्मोप॑स्तृणाति। यै॒व सोमे॒ त्विषिः॑। या शा॒र्दूले॑।
तामे॒वाव॑रुन्धे। मृ॒त्योर्वा ए॒ष वर्णः॑। यच्छा॑र्दूलः। अ॒मृत॑ः
हि॒र॑ण्यम्। अ॒मृत॑मसि॒ मृ॒त्योर्मा पा॒हीति॑ हि॒र॑ण्यमुपा॒स्यति॑।
अ॒मृत॑मे॒व मृ॒त्योर॒न्तर्ध॑त्ते। श॒तमा॑नं भवति॥४६॥

श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॑तिष्ठति।

दिद्योन्मां पाहीत्युपरिष्ठादधि निदधाति। उभयत एवास्मै शर्म
 दधाति। अवेष्टा दन्दशूका इति क्लीबः सीसेन विध्यति।
 दन्दशूकानेवावयजते। तस्मात्क्लीबन्दन्दशूका दशुकाः।
 निरस्तन्नमुचेः शिर इति लोहितायसन्निरस्यति। पाप्मानमेव
 नमुचिन्निरवदयते। प्राणा आत्मनः पूर्वेऽभिषिच्य
 इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते
 वाचः सुवन्तान्ते ते प्राणः सुवन्तामित्याह।
 प्राणानेवात्मनः पूर्वानभिषिञ्चति। यद्व्यात्। अग्नेस्त्वा
 तेजसाऽभिषिञ्चामीति। तेजस्व्येव स्यात्। दुश्चर्मा तु भवेत्।
 सोमस्य त्वा द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै देवतया
 पुरुषः॥४८॥

स्वयैवैनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेज
 एवास्मिन्दधाति। सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्च एवास्मिन्दधाति।
 इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति।

मित्रावरुणयोर्वीर्येणेत्याह।

वीर्यमेवास्मिन्दधाति।

मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओजं एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणां क्षत्रपतिरसीत्याह।
क्षत्राणामेवैनं क्षत्रपतिं करोति। अतिं दिवस्पाहीत्याह।
अत्यन्यान्पाहीति वावैतदाह। समाववृत्रन्नधरागुदीचीरित्याह।
राष्ट्रमेवास्मिन्ध्रुवमकः। उच्छेषणेन जुहोति। उच्छेषणभागो
वै रुद्रः। भागधेयेनैव रुद्रं निरवदयते॥५०॥

उदङ्गरेत्याग्नीद्धे जुहोति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव
दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्र यत्ते क्रयी परन्नामेत्याह। यद्वा
अस्य क्रयी परन्नाम। तेन वा एष हिनस्ति। यः हिनस्ति।
तेनैवैनं सह शमयति। तस्मै हुतमसि यमेष्टमसीत्याह।
यमादेवास्य मृत्युमवयजते॥५१॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति तस्यै गृहे जुहुयात्।
याङ्गामयेत राष्ट्रमस्यै प्रजा स्यादिति। राष्ट्रमेवास्यै प्रजा
भवति। पूर्णमयेनाध्वर्युरभिषिञ्चति। ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्त्विषिं

दधाति। औदुम्बरेण राजन्यः। ऊर्जमेवास्मिन्नन्नाद्यं दधाति।
 आश्वत्थेन वैश्यः। विशमेवास्मिन्पुष्टिं दधाति। नैयग्रोधेन
 जन्यः। मित्राण्येवास्मै कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै॥५२॥

भूवत्याहुः पुरुष ओजसेत्याह निरवदयते यजते जन्यो द्वे च॥८॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
 मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीत्याह।
 ब्रह्मणैवैनं देवताभ्यां युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति।
 प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति। त्रयोऽश्वा
 भवन्ति। रथश्चतुर्थः। द्वौ संव्येष्ठसारथी। षट्त्वं पद्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं युनक्ति। विष्णुक्रमान्क्रमते।
 विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। यः क्षत्रियः प्रतिहितः।
 सोऽन्वारभते। राष्ट्रमेव भवति। त्रिष्टुभाऽन्वारभते। इन्द्रियं
 वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति॥५४॥

मरुतां प्रसवे जेषमित्याह। मरुद्विरेव प्रसूत उज्जयति। आप्तं
 मन इत्याह। यदेव मनसैप्सीत्। तदापत्। राजन्यं जिनाति।

अनाक्रान्त एवाक्रमते। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते।
यो राजन्यं जिनाति। समहमिन्द्रियेण वीर्येणेत्याह॥५५॥

इन्द्रियमेव वीर्यमात्मन्धत्ते। पशूनां मन्युरसि तवेव मे
मन्युर्भूयादिति वाराही उपानहावुपं मुञ्चते। पशूनां वा
एष मन्युः। यद्वराहः। तेनैव पशूनां मन्युमात्मन्धत्ते। अभि
वा इयं सुषुवाणङ्गामयते। तस्येश्वरेन्द्रियं वीर्यमादातोः।
वाराही उपानहावुपंमुञ्चते। अस्या एवान्तर्धत्ते। इन्द्रियस्य
वीर्यस्यानात्यै॥५६॥

नमो मात्रे पृथिव्या इत्याहाहिंसायै। इयं दस्यायुरस्यायुर्मे
धेहीत्याह। आयुरेवात्मन्धत्ते। ऊर्गस्यूर्जं मे धेहीत्याह।
ऊर्जमेवात्मन्धत्ते। युङ्ङुसि वर्चोसि वर्चो मयि धेहीत्याह।
वर्च एवात्मन्धत्ते। एकधा ब्रह्मण उपहरति। एकधैव
यजमान आयुरूर्जं वर्चो दधाति। रथविमोचनीयां जुहोति
प्रतिष्ठित्यै॥५७॥

त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। तस्माच्चतुर्जुहोति। यदुभौ
 सहावतिष्ठेताम्। समानं लोकमियाताम्। सह सङ्गृहीत्रा
 रथवाहने रथमादधाति। सुवर्गादेवैनं लोकादन्तर्दधाति।
 ह२सः शुचिषदित्यादधाति। ब्रह्मणैवैनमुपावहरति।
 ब्रह्मणाऽऽदधाति। अतिच्छन्दसाऽऽदधाति। अतिच्छन्दा वै
 सर्वाणि छन्दा२सि। सर्वेभिरेवैनञ्छन्दोभिरादधाति। वर्षम्
 वा एषा छन्दसाम्। यदतिच्छन्दाः। यदतिच्छन्दसा दधाति।
 वर्षमेवैनं२ समानानां करोति॥५८॥

पृथन्ते दधाति वीर्येणेत्याहानात्यै प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मणाऽऽदधाति सुप्त च॥१॥ [१]

मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रं वा अहः। वारुणी रात्रिः।
 अहोरात्राभ्यामेवैनमुपावहरति। मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह।
 मैत्रो वै दक्षिणः। वारुणः सव्यः। वैश्वदेव्यामिक्षा। स्वमेवैनौ
 भागधेयमुपावहरति। समहं विश्वैर्देवैरित्याह॥५९॥

वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। ता एवाद्याः कुरुते। क्षत्रस्य नाभिरसि
 क्षत्रस्य योनिरसीत्यधीवासमास्तृणाति सयोनित्वाय।

स्यो॒ना॒मा सी॒द सु॒षदा॒मा सी॒देत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्।
 मा त्वां हि॑सी॒न्मा मां हि॑सी॒दित्या॑हाहि॑सायै।
 निष॑साद धृ॒तव्र॑तो वरु॑णः प॒स्त्या॑स्वा सा॒म्राज्या॑य
 सु॒क्रतु॑रित्या॑ह। सा॒म्राज्य॑मे॒वैनं॑ सु॒क्रतुं॑ करोति।
 ब्र॒ह्मा(३)न्त्व॑रा॒जन्ब्र॒ह्माऽसि॑ स॒विता॑ऽसि॑ स॒त्यस॑व॒
 इत्या॑ह। स॒विता॑र॒मेवैनं॑ स॒त्यस॑वं करोति॥६०॥

ब्र॒ह्मा(३)न्त्व॑रा॒जन्ब्र॒ह्माऽसीन्द्रो॑ऽसि॑ स॒त्यौजा॑ इत्या॑ह।
 इन्द्र॑मे॒वैनं॑ स॒त्यौज॑सं करोति। ब्र॒ह्मा(३)न्त्व॑रा॒जन्ब्र॒ह्माऽसि॑
 मि॒त्रोऽसि॑ सु॒शेव॑ इत्या॑ह। मि॒त्रमे॒वैनं॑ सु॒शेव॑ करोति।
 ब्र॒ह्मा(३)न्त्व॑रा॒जन्ब्र॒ह्मासि॑ वरु॑णोऽसि॑ स॒त्यध॑र्मेत्या॑ह।
 वरु॑णमे॒वैनं॑ स॒त्यध॑र्माणं करोति। स॒विता॑ऽसि॑ स॒त्यस॑व॒
 इत्या॑ह। गाय॑त्रीमे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति। इन्द्रो॑ऽसि॑ स॒त्यौजा॑
 इत्या॑ह। त्रि॒ष्टुभ॑मे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति॥६१॥

मि॒त्रोऽसि॑ सु॒शेव॑ इत्या॑ह। जग॑तीमे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति।
 स॒त्यमे॒ता दे॒वताः। स॒त्यमे॒तानि॑ छ॒न्दांसि॑। स॒त्यमे॒वावरु॑न्धे।

वरुणोऽसि सत्याधर्मेत्याह। अनुष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति।
 सत्यानृते वा अनुष्टुप्। सत्यानृते वरुणः। सत्यानृते
 एवावरुन्धे॥६२॥

नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। इन्द्रस्य
 वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति स्म्यं प्रयच्छति। वज्रो वै स्म्यः।
 वज्रेणैवास्मा अवरपरं रन्धयति। एव हि तच्छ्रेयः।
 यदस्मा एते रध्यैयुः। दिशोऽभ्ययं राजाऽभूदिति
 पश्चाक्षान्प्रयच्छति। एते वै सर्वेऽयाः। अपराजायिनमेवैनं
 करोति॥६३॥

ओदनमुद्धवते। परमेष्ठी वा एषः। यदोदनः। परमामेवैनं
 श्रियं गमयति। सुश्लोकां (४) सुमङ्गलां (४) सत्यराजा (३)
 नित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। शौनः शेषमाख्यापयते।
 वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। परः शतं भवति। शतायुः
 पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। मारुतस्य
 चैकविंशतिकपालस्य वैश्वदेव्यै चामिक्षाया अग्र्यै

स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः परि गृह्णाति।
 अपान्नप्रे स्वाहोर्जो नप्रे स्वाहाऽग्नये गृहपतये स्वाहेति
 तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रय इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु
 प्रति तिष्ठति॥६४॥

देवैरित्याह सत्यसंव करोति त्रिष्टुभमेवेतेनाभि व्याहरति सत्यानृते एवावरुन्धे करोति शूतेन्द्रियुष्यद
 च॥१०॥ [१०]

एतद्ब्राह्मणानि धात्रे रत्विनान्देवसुवामर्थतो देवीर्दिशः सोमस्येन्द्रस्य मित्रो दश॥१०॥
 एतद्ब्राह्मणानि वैष्णवन्त्रिकपालमन्त्रं वै पूषा वाशाः स्थेत्याह दिशो व्यास्थापयत्युदङ्घरेत्य
 ब्रह्मा ३ नत्व५ राज्ञुश्चतुष्पष्टिः॥६४॥
 एतद्ब्राह्मणानि प्रतितिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
तत्स॒ꣳसृद्धिरनु॑ सम॑सर्पत्। तत्स॒ꣳसृपाꣳ सꣳसृत्त्वम्।
अ॒ग्निना॑ दे॒वेन॑ प्रथ॑मेऽह॒न्ननु॑ प्रायु॑ङ्क्त। सर॑स्वत्या वा॒चा
द्वितीये॑। स॒वित्रा प्र॑स॒वेन॑ तृतीये॑। पू॒ष्णा प॒शुभि॑श्चतुर्थे॑।
बृह॑स्पति॒ना ब्र॒ह्मणा॑ पञ्च॑मे। इन्द्रे॑ण दे॒वेन॑ ष॒ष्ठे। वरु॑णेन॒
स्वया॑ दे॒वत॑या सप्त॑मे॥१॥

सोमै॑न॒ राज्ञा॑ऽष्ट॒मे। त्वष्ट्रा॑ रू॒पेण॑ नव॒मे। विष्णु॑ना
य॒ज्ञेना॑ऽप्रोत्। यत्स॒ꣳसृपो॑ भव॑न्ति। इन्द्रि॑यमे॒व तद्वी॑र्यं
यज॑मान॒ आप्रो॑ति। पूर्वा॑पूर्वा॒ वेदि॑र्भवति। इन्द्रि॑यस्य
वी॒र्य॑स्याव॑रुद्धौ। पुर॑स्ता॒दुप॑सदाꣳ सौ॒म्येन॑ प्रच॑रति। सोमो॑
वै रे॒तो॒धाः। रे॒त ए॒व तद्व॑धाति। अ॒न्तरा॑ त्वाष्ट्रे॑ण। रे॒त ए॒व
हि॒तन्त्वष्ट्रा॑ रू॒पाणि॑ वि॒करो॑ति। उ॒परि॑ष्टाद्वैष्ण॒वेन॑। य॒ज्ञो वै
विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः प्र॒ति तिष्ठ॑ति॥२॥

सप्तमे दधाति पञ्च च॥१॥ [१]

जा॒मि वा ए॒तत्कुर्व॑न्ति। यत्स॒द्यो दी॑क्षय॑न्ति स॒द्यः सोमं॑
क्री॒णन्ति। पु॒ण्ड॒रि॒स्रजां॑ प्रयच्छ॑त्यजा॑मित्वाय। अङ्गि॑रसः
सुव॒र्गं लो॒कं यन्तः॑। अ॒प्सु दी॑क्षात॒पसी प्रावे॑शयन्।
तत्पु॒ण्ड॒रीक॑मभवत्। यत्पु॒ण्ड॒रि॒स्रजां॑ प्रयच्छ॑ति। सा॒क्षादे॒व
दी॑क्षात॒पसी अवरु॑न्धे। द॒शभिर्व॑त्सत॒रैः सोमं॑ क्रीणाति।
दशा॑क्षरा वि॒राट्॥ ३॥

अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑ रुन्धे। मु॒ष्क॒रा भ॑वन्ति
सेन्द्र॒त्वाय॑। द॒शपेयो॑ भवति। अ॒न्नाद्य॒स्यावरु॑द्धौ।
श॒तं ब्रा॑ह्म॒णाः पि॑बन्ति। श॒तायुः पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः।
आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। स॒प्तद॒शः स्तो॒त्रं भ॑वति।
स॒प्तद॒शः प्र॒जाप॑तिः॥ ४॥

प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। प्रा॒का॒शाव॑ध्व॒र्यवे॑ ददाति। प्र॒का॒शमे॒वैनं॑
गम॑यति। स्रज॑मुद्गा॒त्रे। व्ये॑वास्मै॑ वासयति। रु॒क्मः हो॒त्रे।
आ॒दि॒त्यमे॒वास्मा॑ उन्नयति। अश्वं॑ प्रस्तोतृप्रतिहृ॒तृभ्या॑म्।

प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतेरास्यै॥५॥

द्वादश पष्ठौहीर्ब्रह्मणे। आयुरेवावरुन्धे। वशां मैत्रावरुणाय।
राष्ट्रमेव वश्यकः। ऋषभं ब्राह्मणाच्छुंसिने। राष्ट्रमेवेन्द्रिया-
व्यकः। वासंसी नेष्टापोतृभ्याम्। पवित्रे एवास्येते। स्थूरि
यवाचितमच्छावाकाय। अन्त एव वरुणमव यजते॥६॥

अनङ्वाहमग्नीधे। वह्निर्वा अनङ्वान्। वह्निर्ग्रीत्। वह्निनैव
वहि यज्ञस्यावरुन्धे। इन्द्रस्य सुषुवाणस्य त्रेधेन्द्रियं
वीर्यं पराऽपतत्। भृगुस्तृतीयमभवत्। श्रायन्तीयं
तृतीयम्। सरस्वती तृतीयम्। भार्गवो होता भवति।
श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्।
सारस्वतीरपो गृह्णाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धौ।
श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति। इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं
श्रयति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्। इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं
वारयति॥७॥

विराट्प्राजापतिरश्वः प्रजापतेरास्यै यजते ब्रह्मसामं भवति सप्त च॥२॥ [२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यन्दिशोऽनु
 व्यास्थापयन्ति। दिशामवेष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वेव प्रति
 तिष्ठत्यनुन्मादाय। पञ्च देवतां यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वेव
 प्रति तिष्ठति। हविषो हविष इष्ट्वा बार्हस्पत्यमभिघारयति।
 यजमानदेवत्यो वै बृहस्पतिः। यजमानमेव तेजसा
 समर्धयति॥८॥

आदित्यां मल्हाङ्गर्भिणीमा लभते। मारुतीं पृश्निं पष्ठौहीम्।
 विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आदित्यया पूर्वया
 प्रचरति। मारुत्योत्तरया। राष्ट्र एव विशमनुबध्नाति।
 उच्चैरादित्याया आश्रावयति। उपांशु मारुत्यै। तस्माद्राष्ट्रं
 विशमतिवदति। गर्भिण्यादित्या भवति॥९॥

इन्द्रियं वै गर्भः। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। अगर्भा मारुती।
 विद्धे मरुतः। विशमेव निरिन्द्रियामकः। देवासुराः
 संयन्ता आसन्। ते देवा अश्विनोः पूषन्वाचः सत्यः
 सन्निधाय। अनृतेनासुरानभ्यभवन्। तेऽश्विन्यां पूष्णे

पुरोडाशं द्वादशकपालं निरवपन्। ततो वै ते वाचः
सत्यमवारुन्धत॥१०॥

यदश्विभ्यां पूष्णे पुरोडाशं द्वादशकपालन्निर्वपति।
अनृतेनैव भ्रातृव्यानभिभूय। वाचः सत्यमवरुन्धे। सरस्वते
सत्यवाचे चरुम्। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति।
सवित्रे सत्यप्रसवाय पुरोडाशं द्वादशकपालं प्रसूत्यै।
दूतान्प्रहिणोति। आविदं एता भवन्ति। आविदमेवेनं
गमयन्ति। अथो दूतेभ्य एव न छिद्यते। तिसृधन्वः
शुष्कदृतिर्दक्षिणा समृद्धौ॥११॥

अर्धयति भवत्यरुन्धत गमयन्ति द्वे च॥३॥ [३]

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति। तस्माच्छिशिरे कुरुपश्चालाः
प्राश्नो यान्ति। सौम्यं चरुम्। तस्माद्वसन्तं व्यवसायादयन्ति।
सवित्रं द्वादशकपालम्। तस्मात्पुरस्ताद्यवानां सवित्रा
विरुन्धते। बारुहस्पत्यं चरुम्। सवित्रैव विरुध्य। ब्रह्मणा
यवानादधते। त्वाष्ट्रमष्टाकपालम्॥१२॥

रूपाण्येव तेन कुर्वते। वैश्वानरं द्वादशकपालम्।
तस्माञ्जघन्ये नैदाघे प्रत्यञ्चः कुरुपश्चाला यान्ति। सारस्वतं
चरुं निर्वपति। तस्मात्प्रावृषि सर्वा वाचो वदन्ति। पौष्णेन
व्यवस्यन्ति। मैत्रेण कृषन्ते। वारुणेन विधृता आसते।
क्षेत्रपत्येन पाचयन्ते। आदित्येनादधते॥१३॥

मासिमास्येतानि हवींषि निरुप्याणीत्याहुः। तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्तु
इति। अथो खल्वाहुः। कः संवत्सरजीविष्यतीति।
षडेव पूर्वद्युर्निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः। तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्तु।
दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तर उत्तरेषाम्।
संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्टमृष्टकपालं दधते युनक्त्येकं च॥४॥

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
स यत्प्रथमन्निरष्टीवत्। तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्।
तद्वदरम्। यत्तृतीयम्। तत्कर्कशम्। यन्नस्तः। स सिंहः।
यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स
सोमः। याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति।
इन्द्रियस्यावरुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवावरुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवावरुन्धे। नाम्ना
दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं
वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्यत्ते। सीसैन
क्लीबाच्छष्पाणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यत्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा।
यत्सौत्रामणी समृद्धौ। स्वाद्वीन्त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैनं
करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय
सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यते।
तिस्रः सꣳसृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते परिस्नुतमिति
यजुषा पुनाति व्यावृत्त्यै। पवित्रेण पुनाति। पवित्रेण हि
सोमं पुनन्ति। वारेण शश्वता तनेत्याह। वारेण हि सोमं

पुनन्ति। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रेणेति॑ नैतया॑ पुनीयात्। व्यृद्धा॑
ह्येषा। अ॒ति॒प॒वि॒त॒स्यै॒तया॑ पुनीयात्। कु॒वि॒द॒ङ्गे॒त्यनि॑रुक्तया
प्राजाप॒त्यया॑ गृह्णाति॥१९॥

अ॒नि॒रु॒क्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। ए॒कं॒य॒र्चा गृ॑ह्णाति।
ए॒क॒धै॒व यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। आ॒श्विन॑न॒धूम्र॑माल॑भते।
अ॒श्विनो॑ वै दे॒वानां॑ भिष॒जौ। ताभ्या॑मे॒वास्मै॑ भेष॒जं क॑रोति।
सा॒र॒स्व॒तं मे॒षम्। वा॒ग्वै सर॑स्वती। वा॒चै॒वैनं॑ भिष॒ज्यति॑।
ऐ॒न्द्रमृ॑ष॒भ२ सै॑न्द्र॒त्वाय॑॥२०॥

अक्ष्योर्लोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥५॥ [५]

यत्रि॒षु यू॒पै॒ष्वा॒ल॒भै॒त। ब॒हि॒र्धाऽस्मा॑दिन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑
दध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै॒ जन॑येत्। ए॒क॒यू॒प आ॑ल॑भते।
ए॒क॒धै॒वास्मि॑न्निन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ दधाति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यञ्जनयति।
नैतेषां॑ प॒शूनां॑ पु॒रोडा॑शा भवन्ति। ग्र॒हपु॑रोडाशा॒ ह्ये॒ते। यु॒व२
सु॒राम॑मश्वि॒नेति॑ सर्वदे॒व॒त्यै या॑ज्यानुवा॒क्ये भ॑वतः। सर्वा॑
ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॥२१॥

ब्राह्मणं परि॑क्रीणीयादु॒च्छेष॑णस्य पा॒तारम्। ब्राह्म॒णो
 ह्याहु॑त्या उ॒च्छेष॑णस्य पा॒ता। यदि॑ ब्राह्म॒णन्न वि॒न्देत्।
 वल्मी॒कव॒पायाम॑व नयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यद्वै
 सौ॒त्राम॒ण्यै व्यृद्धम्। तद॑स्यै॒ समृद्धम्। नाना॑दे॒वत्याः प॑शव॑श्च
 पु॒रोडा॑शाश्च भवन्ति॒ समृद्धौ। ऐन्द्रः प॑शूनामु॒त्तमो भ॑वति।
 ऐन्द्रः पु॒रोडा॑शानां प्रथ॒मः॥२२॥

इन्द्रि॒ये ए॒वास्मै॑ सु॒मीची॑ दधाति। पु॒रस्ता॑दनूया॒जाना॑
 पु॒रोडा॑शैः प्रच॑रति। प॒शवो॒ वै पु॒रोडा॑शाः। प॒शूने॒वाव रु॑न्धे।
 ऐन्द्र॑मेका॑दशकपालं निर्व॑पति। इन्द्रि॒यमे॒वाव रु॑न्धे। सा॒वि॒त्रं
 द्वा॑द॒शक॑पालं प्रसू॑त्यै। वा॒रु॒णन्द॑शकपालम्। अ॒न्त॒त ए॒व
 वरु॑णम॒व य॑जते। वड॑बा दक्षि॑णा॥२३॥

उ॒त वा ए॒षाऽश्व॑ः सू॒ते। उ॒ताऽश्व॑तरम्। उ॒त सोम॑ उ॒त सुरा॑।
 यत्सौ॒त्राम॒णी समृद्धौ। बा॒रु॒ह॒स्पत्यं॑ प॒शू च॑तु॒र्थम॑तिपवि॒तस्या
 ल॑भते। ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑ बृह॒स्पतिः॑। ब्रह्म॑णै॒व य॒ज्ञस्य॑
 व्यृद्ध॑मपि॒ वप॑ति। पु॒रोडा॑शवाने॒ष प॒शुर्भव॑ति। न ह्ये॒तस्य॑

ग्रहं गृह्णन्ति। सोमप्रतीकाः पितरस्तृष्णुतेति शतातृष्णायां
समवर्नयति॥२४॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति।
दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै। हिरण्यमन्तरा
धारयति। पूतामेवैनं जुहोति। शतमानं भवति। शतायुः
पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। यत्रैव
शतातृष्णान्धारयति॥२५॥

तन्निदधाति प्रतिष्ठित्यै। पितृन् वा एतस्येन्द्रियं वीर्यं गच्छति।
यः सोमोऽति पवते। पितृणां यज्यानुवाक्याभिरुपं तिष्ठते।
यदेवास्य पितृनिन्द्रियं वीर्यं गच्छति। तदेवाव रुन्धे।
तिसृभिरुपं तिष्ठते। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव
प्रीणाति। अथो त्रीणि वै यज्ञस्येन्द्रियाणि। अध्वर्युरहोता
ब्रह्मा। त उपतिष्ठन्ते। यान्येव यज्ञस्येन्द्रियाणि। तैरेवास्मै
भेषजं करोति॥२६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समवर्नयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥६॥ [६]

अ॒ग्नि॒ष्टो॒मम॒ग्र आ॒हर॑ति। य॒ज्ञ॒मु॒खं वा अ॒ग्नि॒ष्टो॒मः।
 य॒ज्ञ॒मु॒खमे॒वार॒भ्यं स॒वमा क्र॑मते। अथै॒षोऽभि॑षेचनीयश्चतु॒-
 स्त्रिं॑शप॒वमा॒नो भ॑वति। त्रय॑स्त्रिं॒शद्वै दे॒वताः॑। ता
 ए॒वाप्नो॑ति। प्र॒जाप॑तिश्चतु॒स्त्रिं॑शः। तमे॒वाप्नो॑ति। स॒ंश॒र ए॒ष
 स्तोमा॑ना॒मय॑थापूर्वम्। यद्विष॑माः स्तोमाः॑॥२७॥

ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। यावा॒न्प॒वमा॒नाः। अ॒न्तः श्ले॑षण॒न्त्वा
 अ॒न्यत्। यत्स॒माः प॒वमा॒नाः। तेना॒ऽसं॑श॒रः। तेन॑
 यथापूर्वम्। आ॒त्मनै॒वाग्नि॑ष्टोमेन॒ध्नोति॑। आ॒त्मना॒ पु॒ण्यो
 भ॑वति। प्र॒जा वा उ॒क्थानि॑। प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्यो
 भ॑व॒त्यनु॒ सन्त॑त्यै॥२८॥

स्तोमाः पशव उक्थान्येकं च॥७॥ [७]

उप॑ त्वा जा॒मयो॒ गिर॒ इति॑ प्रति॒पद्भ॑वति। वा॒ग्वै वा॒युः।
 वा॒च ए॒वैषो॑ऽभिषे॒कः। सर्वा॑सा॒मेव प्र॒जानां॑ सू॒यते। सर्वा॑
 ए॒नं प्र॒जा राजे॑ति वदन्ति। ए॒तमु॒ त्यन्द॑श॒ क्षिप॒ इत्या॑ह।
 आ॒दि॒त्या वै प्र॒जाः। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सू॒यते। यन्ति॒ वा ए॒ते

यज्ञमुखात्। ये सम्भार्या अक्रन्॥२९॥

यदाह पवस्व वाचो अंग्रिय इति। तेनैव यज्ञमुखान्नयन्ति।
अनुष्टुक्प्रथमा भवति। अनुष्टुगुत्तमा। वाग्वा अनुष्टुक्। वाचैव
प्रयन्ति। वाचोद्यन्ति। उद्वतीर्भवन्ति। उद्वद्वा अनुष्टुभौ रूपम्।
आनुष्टुभो राजन्यः॥३०॥

तस्मादुद्वतीर्भवन्ति। सौर्यनुष्टुगुत्तमा भवति। सुवर्गस्य
लोकस्य सन्तत्यै। यो वै सवादेति। नैनः सव उपनमति।
यः सामभ्य एति। पापीयान्त्सुषुवाणो भवति। एतानि खलु
वै सामानि। यत्पृष्ठानि। यत्पृष्ठानि भवन्ति॥३१॥

तैरेव सवान्नैति। यानि देवराजानां सामानि। तैरमुष्मिल्लोक
ऋध्नोति। यानि मनुष्यराजानां सामानि। तैरस्मिल्लोक
ऋध्नोति। उभयोरेव लोकयोर् ऋध्नोति। देवल्लोके
च मनुष्यलोके च। एकविंशोऽभिषेचनीयस्योत्तमो
भवति। एकविंशः कैशवपनीयस्य प्रथमः। सप्तदशो
दशपेयः॥३२॥

विद्वा ए॒कवि॒ंशः। रा॒ष्ट्रं सं॒सद॒शः। वि॒शं ए॒वैत॒न्मध्य॒तो-
 ऽभिषि॑च्यते। तस्मा॒द्वा ए॒ष वि॒शां प्रि॒यः। वि॒शो हि
 म॑ध्य॒तोऽभिषि॑च्यते। यद्वा ए॒नम॒दो दि॒शोऽनु॑ व्या॒स्थाप॑यन्ति।
 तत्सु॑व॒र्गल्लो॒कम॒भ्या रो॑हति। यदि॒मं लो॒कं न प्र॑त्यव॒रोह॑त्।
 अ॒तिज॒नं वे॒यात्। उ॒द्वा मा॑द्येत्। यदेष॑ प्र॒तीची॑नः स्तोमो
 भ॑वति। इ॒ममे॒व तेन॑ लो॒कं प्र॑त्यव॒रोह॑ति। अथो॑ अ॒स्मिन्ने॒व
 लो॒के प्र॑ति॑ तिष्ठ॒त्यनु॑न्मा॒दाय॥ ३३॥

अक्र॑न्नाज॒न्यो भ॑वन्ति द॒शपे॑यो मा॒द्येत्री॑णि च॥८॥ [८]

इ॒यं वै र॑ज॒ता। अ॒सौ हरि॑णी। यद्रु॒क्मौ भ॑वतः।
 आ॒भ्यामे॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति। वरु॑णस्य॒ वा
 अ॑भिषि॒च्यमा॑न॒स्यापः॑। इन्द्रि॒यं वी॒र्य॑न्नि॒रघ्न॑न्। तत्सु॑व॒र्णं
 हि॒र॑ण्यमभवत्। यद्रु॒क्मम॑न्त॒र्दधा॑ति। इन्द्रि॒यस्य॑ वी॒र्य॑स्या-
 निर्धा॑ताय। श॒तमा॑नो भवति श॒तक्ष॑रः। श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑
 श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒तिति॑ष्ठति। आयु॑र्वै हि॒र॑ण्यम्।
 आयु॑ष्या॑ ए॒वैन॑म॒भ्यति॑ क्षरन्ति। तेजो॒ वै हि॒र॑ण्यम्।
 तेज॑स्या॑ ए॒वैन॑म॒भ्यति॑ क्षरन्ति। वर्चो॒ वै हि॒र॑ण्यम्। वर्च॑स्या॑

एवैनमभ्यति क्षरन्ति॥३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥९॥

[९]

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राजसूयेन यजत इति। यदा वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा। अथ संवत्सरमाप्नोति। यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि। तावतीरेतस्य स्तोत्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रति तिष्ठति। अग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति। अतिरात्र उत्तरम्॥३५॥

नानैवाहोरात्रयोः प्रति तिष्ठति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति। व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवार्धमासयोः प्रतितिष्ठति। अमावास्यायां पूर्वमहर्भवति। उद्दृष्ट उत्तरम्। नानैव मासयोः प्रतितिष्ठति। अथो खलु। ये एव संमानपक्षे पुण्याहे स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै॥३६॥

अपशव्यो द्विरात्र इत्याहुः। द्वे ह्येते छन्दसी। गायत्रं च त्रैष्टुभं च। जगतीमन्तर्यन्ति। न तेन जगती कृतेत्याहुः। यदेनान्तृतीयसवने कुर्वन्तीति। यदा वा

ए॒षाऽही॒न॒स्याह॑र्भज॒ते। सा॒ह॒स्यं॑ वा॒ स॒र्व॒नम्। अथै॒व ज॑ग॒ती
कृ॒ता। अथ॑ प॒श॒व्यः। व्यु॑ष्टि॒र्वा ए॒ष द्वि॑रा॒त्रः। य ए॒वं
वि॒द्वान्द्वि॑रा॒त्रेण॑ यज॒ते। व्ये॑वास्मा॑ उ॒च्छ॒ति। अथो॒ तम॑ ए॒वाप॑
ह॒ते। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑म॒न्त॒त आ ह॑रति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑।
दे॒वता॑स्वे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥१०॥ [१०]

वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यत्रिष्वग्निष्टोममुप त्वेयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो
दश॥१०॥

वरुणस्य यदश्विभ्यां यत्रिषु तस्मादुद्वंतीः सप्तत्रिंशत्॥३७॥

वरुणस्य प्रतितिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके

अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

This PDF was downloaded from <http://stotrasamhita.github.io>.

GitHub: <http://stotrasamhita.github.io> | <http://github.com/stotrasamhita>

Credits: <http://stotrasamhita.github.io/about/>